

Modernkori katolicizmus Magyarországon

*Publicationes Instituti Historici in Universitate Catholica
de Petro Pázmány nuncupatae fundati
Subsidia 3*

Modernkori katolicizmus Magyarországon

EGYETEMI JEGYZET

Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Bölcsészettudományi Kar
Történettudományi Intézet
2009

TARTALOM

<i>I. A modern katolicizmus kezdetei Magyarországon (1.)</i>	9
1. A politikai katolicizmus megjelenése	
a) A Néppárt megalakulása, programja és működése	
b) A keresztényszocialista mozgalom. Prohászka és Giesswein	
2. A katolikus egyház nemzetiségi problémái és a hajdúdorogi egyházmegye felállítása	
a) Az egyház és a nemzetiségi kérdés	
b) A hajdúdorogi görög szertartású katolikus egyházmegye felállítása	
 <i>II. A modern katolicizmus kezdetei Magyarországon (2.)</i>	21
1. A belső megújulás elindulása. Prohászka Ottokár	
a) Templomépítés	
b) Igehirdetés	
c) A papnevelés megújítása	
2. Új szervezetek, fórumok, intézmények	
a) Az ifjúsági pasztoráció színterei	
b) Katolikus egyesületek és karitatív munka	
c) Az országos katolikus nagygyűlések	
d) A katolikus sajtó	
<i>Bibliográfia az I–II. fejezetbe</i>	
 <i>III. Világháború, forradalom, vörös terror</i>	31
1. Az egyház az I. világháború idején	
a) Az I. világháború és a hazai katolicizmus	
b) A katolikus sajtó	
c) Az alsópapság mozgalmi	
d) A katolikus pártok a forradalom előestéjén	
2. A forradalom és az egyház	
a) A főpapság viszonya az új hatalomhoz. Az Országos Katolikus Tanács	
b) A Papi Tanács megalakulása. Ellentétek a „Népköztársasággal”	

3. A katolicizmus helyzete a vörös terror idején

- a) A kommunisták egyházellenes rendelkezései
- b) A hierarchia és a „Tanácsköztársaság”
- c) Az alsópapság magatartása

Bibliográfia a III. fejezethez

Magyarország egyházmegyéi az I. világháború után (1938-ig) (térkép)

IV. Egyház és közélet a Horthy-korszakban

43

- 1. A Szent István-i egyházszerkezet szétrombolása
- 2. Az egyház helyzete a király nélküli királyságban
- a) A közjogi kérdés
- b) Korlátozott autonómia és földreform
- c) Korporalista érdekképviselés
- d) Katolicizmus és pártpolitika

Bibliográfia a IV. fejezethez

V. A magyar egyház és a II. világháború

53

- 1. A területi revízió és következményei
- 2. A lengyel menekültek segítése
- 3. Ökumenikus mozgalom és nemzeti egység
- 4. A zsidók mentése
- a) Fellépés a zsidótörvények és a fajelmélet ellen
- b) A német megszállás és a deportálások kezdete
- c) A nyilas terror időszaka

Bibliográfia az V. fejezethez

VI. Katolikus reneszánsz a két világháború között

65

- 1. Katolikus nagygyűlések, országos rendezvények
- 2. A szerzetesség felvirágzása, karitatív és missziós tevékenysége
- a) A szerzetesek számának növekedése
- b) A szerzetesek lelkiességének elmélyülése, aktivitásuk növekedése
- c) Új magyar női szerzetesrendek

3. Az egyház oktatási, tudományos és egyéb kulturális működése

- a) Iskolaügy, tudományos intézmények
- b) Hittudomány
- c) Történettudomány
- d) Irodalom
- e) Katolikus sajtó, kiadványok

4. Az egyházművészet

5. Pasztoráció

- a) Templomépítés és plébániaalapítás, hitoktatóképzés
- b) Prédikációk, missziók, papnevelés
- c) Társulatok, kisközösségek
- 5. Szociális tevékenység, társadalmi egyesületi munka
- a) Az Országos Katolikus Szövetség és szervezetei
- b) Az Actio Catholica
- c) EMCS, KALOT, KALÁSZ stb.
- d) Cserkészlet

Bibliográfia a VI. fejezethez

VII. Magyarország szovjetizációja: az egyház térdre kényszerítése (1945–1950)

93

Bibliográfia a VII. fejezethez

VIII. A kommunista állam és az egyház teljes szembenállásának évei (1950–1964)

95

Bibliográfia a VIII. fejezethez

IX. Kollaboráció a „szocializmus építésében” (1964–1990)

97

Bibliográfia a IX. fejezethez

Kronológia

99

Függelék

109

Magyarország egyházmegyéi 1993 után (térképpel)

I. A modern katolicizmus kezdetei Magyarországon (I.)

I. A POLITIKAI KATOLICIZMUS MEGJELENÉSE

Az egyházpolitikai harcokban elszenvedett vereség a katolikus társadalom jelentős részét felrázta és arra a felismerésre ébresztette, hogy a további támadásokkal szemben csak társadalmilag összefogott és politikai pártba szervezett tömegekkel vehetik föl a harcot. Ez a felismerés vezetett a katolikus politikai párt, a Néppárt megalakulásához, amely a közjogi kérdések kikapcsolásával világnézeti alapon jött létre.

a) A Néppárt megalakulása, programja és működése

A Néppárt szükségességét és megalapítását az 1894. november 17-én rendezett székesfehérvári katolikus gyűlésen mondták ki. A pártot Zichy Nándor gróf és Esterházy Miklós Móric gróf szervezte meg. Hosszas előkészítő tárgyalások után a párt alakuló értekezletét 1895. január 28–29-én rendezték meg. Ekkor adták ki a párt programját is, melynek főbb pontjai a következők voltak: **(1.)** az egyházpolitikai törvények revíziója, **(2.)** a katolikus autonómia, valamint **(3.)** az egyház jogainak és szabadságának előmozdítása, **(4.)** a felekezeti iskolák védelme, **(5.)** a közjogi kiegyezés elfogadása. Ezeken kívül a *Rerum novarum* szellemében a program **(6.)** jelentős szociális követeléseket tartalmazott, így: a munkásság számára létminimumot, a kisgazdák, kisiparosok hiteligényeinek kielégítését, szövetkezeteket, a munkaadó és munkás közti viszony törvényileg való szabályozását stb. Emellett ígérte, hogy a **(7.)** nemzetiségekkel szemben is előzékeny lesz, minden méltányos és jogos követelésüket támogatja, amennyiben azok összeegyeztethetők a magyar állam egységével és nemzeti jellegével. Bármilyen sok pozitív elemet tartalmazott is a

program, legfőbb fogyatékosságának egyike a földreform követelésének hiánya volt.

A párt megalakulását, programját, sikeres szervezkedését a kormány nem nézte jó szemmel. Bánffy Dezső miniszterelnök a Vatikánnal akarta megtiltatni a püspököknek a párt támogatását. Próbálkozása azonban nem járt eredménnyel.

A párt már részt vett a megalakulása utáni első, 1896. október 29. és november 4. között rendezett országgyűlési képviselőválasztáson. Mivel a kormány a választási harc minden eszközét igénybe vette a párt ellen, csak 17 képviselővel vonulhatott a parlamentbe. Az 1901. évi októberi választásokon már 25 mandátumot szerzett. A Néppárt eredeti irányától hamarosan eltért, és bekerült a népszerűséggel egyedül kecsegtető közjogi harcokba, amelyek a dualizmus létét feszegették. A váltás a párt fokozatos hanyatlásához vezetett.

Mivel a Néppárt tagjai a kiegyezés revízióját követelő ellenzékkel együtt vettek részt a kormánypárt elleni küzdelmekben, majd 1904-ben a Néppárt koalíciót alkotott az ellenzéki pártokkal, a vezetőség tagjai közül többen kiléptek belőle. Hiába sikerült az ellenzéki koalíciónak megbuktatni a Szabadelvű Pártot, majd amikor a koalíció vezetői 1906. április 4-én megegyeztek a királlyal a katonai követelések abbahagyásáról és ennek következtében hatalomra kerültek, az új kormányba hiába jutott be a párt elnöke, Zichy Aladár, mindez csak hátrányára szolgált a pártnak. Népszerűsége fokozatosan csökkent, főleg a koalíciós kormányzás visszásságai miatt. Lassan a püspökök is csatlódottan szemlélték működését, nem vállaltak felelősséget politikájáért, majd 1915. október 25-én a püspöki kar beszüntette a korábban megszavazott anyagi támogatást.

A párt hanyatlását részben az okozta, hogy a parlamenti harcok eltérítették eredeti programjától, tagjainak konzervatív többsége pedig félt a szociális reformoktól. Emiatt nemcsak a katolikus értelmiség jórésze, de az ipari munkásság paraszti származású, még könnyen megnyerhető tömegei is távol maradtak a párttól. A szociális kérdés ügyét következetesen a keresztényszocialista mozgalom tűzte zászlajára.

b) A keresztényszocialista mozgalom. Prohászka és Giesswein

A keresztényszocialista irányzat Magyarországon csak a *Rerum novarum* megjelenése után és annak hatására a 19. század utolsó évtizedében kezdett kibontakozni, amikor a marxista szociáldemokrácia az ipari munkásság nagy részét már meghódította és pártba szervezte. A magyar egyház vezetői kevés kivétellel nem voltak járatosak a kor társadalmi kérdéseiben, és ami még nagyobb hiba, hiányzott belőlük az érzék ezek észrevételére. A főpapok közül sokáig csak a prímás, Simor János látott messzebbre, aki a Szent István Társulatban 1880-ban, majd 1885-ben a munkáskérdést választotta beszédje témájául, és hangoztatta: cselekedni kell ennek megoldása érdekében.

A magyarországi keresztényszocializmus ideológiai alapjait elsősorban XIII. Leó pápa említett *Rerum novarum* kezdetű enciklikájából merítette. A keresztényszocialista mozgalmat elméletileg a nagyszerű szellemi képességekkel megáldott, Rómában végzett, a katolikus hit igazságait modern beállítással, sokoldalú érveléssel bizonyító kiváló író, magával ragadó szónok, rendkívülien sokoldalú teológiai tanár Prohászka Ottokár alapozta meg. Prohászka az 1890-es években esztergomi teológiai tanárként – miként az előző jegyzetben már előkerült – a *Magyar Sion* hasábjain igyekezett a papság figyelmét felkelteni a szociális kérdés iránt. Lefordította a *Rerum novarum*-ot, a Szent István Társulat pedig XIII. Leó egyéb írásaival, illetve enciklikáival, leveleivel együtt ki is adta. Programjaként hirdette: „Kezdjük a földin, hogy végezzük a mennyen!” és előre figyelmeztette paptársait, ha a kereszténység nem segít az elkeseredett emberen, az a társadalmat mérhetetlen káoszba sodorja.

Már 1896-ban hirdette, hogy a kapitalizmust meg kell törni, és tiltakozott az ellen a szabadság ellen, mely a szabad verseny címén a tőke monopóliumát rakta az emberiség nyakába. Nézetei szerint a magánbirtokot, magántulajdont lehet, sőt kell is korlátozni. Küzdeni kell a javak igazságosabb elosztásáért, melynek megvalósulását a munkások szervezkedésétől remélte. Már 1898-ban követelte az egyházi vagyon reformját, éppúgy mint a földesúri birtokét, és kifogásolta a földbirtok aránylag kevés kézen való felhalmozódását, mert ez meggátolja a falvak és a parasztság felemelkedését.

Keresztényszocialista eszméi alapján Prohászka a szocializmus terjedésének megakadályozása érdekében a magyarországi kapitalizmus gyökeres megre-

formálását óhajtotta, hogy az mindenki számára biztosítsa az emberhez méltó életet. A tőkés rendszer, a tulajdonviszonyok igazságosabbá tételében Prohászka szerint az egyháznak is részt kell vennie, mivel az egyház kötelessége a haladás előmozdítása.

Nemcsak az újabban neokonzervatívnak nevezett Prohászka maradt meg a kapitalizmus talaján, hanem a keresztényszocializmus másik nagy alakja Giesswein Sándor is, aki talán Prohászkanál is messzebbre jutott a szociális igazság felismerésében. A Bécsben végzett, a győri tanítóképzőben tanároskodó, majd a győri püspöki aulában szentszéki jegyzőként, illetve püspöki titkárként tevékenykedő Giesswein kiváló nyelvész és vallástörténész volt. Összehasonlító nyelvészeti és vallástörténeti tanulmányainak eredményét több szakmunkában publikálta. Legjelentősebbet azonban a társadalomtudományok terén alkotott (például *Társadalmi problémák és keresztény világnézet*, *A szociális kérdés és keresztényszocializmus*, *Történelembőlcsélet és szociológia* stb.). Giesswein elismerte, hogy léteznek osztályok, s ezek ellentétei osztályharchoz vezetnek. A marxistákkal ellentétben azonban nem az osztályharctól, a társadalmi forradalomtól várta az osztály nélküli, igazságos társadalom megszületését, hanem az osztályok kiengesztelődésétől, egymáshoz való közeledésétől. Giesswein a munkáskérdés keresztény szellemű megoldását célzó elveit igyekezett átültetni a gyakorlatba.

A keresztényszocialista mozgalom szervezeti előzménye a Győri és Győrvidéki Keresztény Munkás Egyesület volt, melyet Giesswein 1898-ban alapított. Az egyesület – mint az alapszabály kimondta – nem politikai tevékenységet akart folytatni, hanem a *Rerum novarum*-ban foglalt szociális elveket óhajtotta terjeszteni és megvalósítani. Még jelentősebb esemény volt, hogy 1899. február 16-án a Néppárt kezdeményezésére megalakult a Keresztény Fogyasztási Szövetkezetek Központja, melynek kötelékéhez 1900-ban 370, nagyrészt fogyasztási, kisebb mértékben önszolgáltató vagy fogyasztási és hitel-szövetkezet tartozott.

A magyarországi keresztényszocialista mozgalom megindulása Herényi Jenő ügyvéd nevéhez fűződik, aki Szombathelyen 1903. július 12-én a Néppárt képviselőjével, Huszár Károllyal egyetértésben keresztény szociális munkásegyletet alakított. A munkásság megszervezése vidéken és Budapesten foly-

tatódott, ahol 1903. október 1-én mintegy 500 taggal megalakult a Budapesti Keresztény Munkásegylet. A mozgalom irányításába Giesswein 1903 végén kapcsolódott be. A gyorsan terjedő keresztényszocialista szervezkedés irányítására 1904 májusában Huszár Károly és Haller István megindították a mozgalom lapját, az Igaz Szót. Az 1904. október 20–23. közt Budapesten megrendezett Katolikus Nagygyűlés keretében került sor a Keresztény Szociális Egyesületek Országos Szövetségének alakuló kongresszusára.

A Szövetség 1905. október 15-én rendezte meg második közgyűlését. A II. keresztényszocialista kongresszuson elfogadták a mozgalom programját, mely széles körű, a gazdasági élet egész területére kiható gyökeres reformokat követelve a köz- és magánéletben egyformán a felebaráti szeretet törvényét akarta érvényre juttatni. A jobb jövőt nem a forradalomtól, hanem a meglévő társadalmi és politikai rendszer Krisztus szellemében való megújításától várta. Nem a magántulajdon elvételét, hanem a tőke visszaéléseinek megszüntetését tűzte ki célul. A Keresztény Szociális Egyesületek Szövetsége mindenekelőtt minél több társadalmi jellegű munkásegylet és gazdasági jellegű szakszervezet alapítására törekedett. Ennek eredményeként 1905-ben hozzávetőleg 40, 1906 végén már 100 tagesegységgel és 20 ezer taggal rendelkezett. A négy véglegesen megalakult országos szakszervezetnek (építő-, vas-, fa- és szabómunkás) 1907 végén 46 helyi csoportja volt, az ideiglenesekkel együtt már 50. Ezek taglétszáma azonban nem ismeretes. A keresztényszocialista szervezkedést a szociáldemokrata munkásság, mivel benne a munkásság egységének megbonthatását látta, nem nézte jó szemmel, és a keresztényszocialista gyűléseket sokfelé megzavarta. A rendőrség a rendbontókat eltávolította, a bíróság pedig többször pénzbírsággal büntette. A keresztényszocialista mozgalommal a marxista munkásságon kívül a nagyipar vezető körei sem rokonszenveztek, a püspöki kar pedig csak évi száz koronával támogatta azt.

A keresztényszocialista mozgalom fellendülésének csúcspontját 1907-ben érte el, mert szervezetileg ekkor volt a legerősebb, megnőtt politikai aktivitása, és ebben az évben történt meg az önálló keresztényszocialista párt megalakulása. Az Országos Keresztény-Szocialista Párt 1907. november 10-én rendezte alakuló gyűlését. A párt programja a szociáldemokráciával szembeni harcon kívül a gazdasági, társadalmi és politikai élet egész területére kiható

reformokat követelt. Így többek között általános, titkos, közvetlen, községenként való választói jogot, arányos közteherviselést, adórendszerreformot, a létminimum adómentességét, parcellázást, telepítést, örök haszonbérletet, a munkásságnak sztrájkjogot, egészségvédelmet, a gyermekmunka eltiltását, többheti szabadságot, a munkásság beleszólási jogát a vállalatok vezetésébe, számukra osztalékot, a nemzetiségekkel szemben méltányosságot stb.

A keresztényszocialista pártot és programját a parlamentben Giesswein Sándor képviselte, aki 1905-ben néppárti képviselő lett. Giessweinnek az volt a szándéka, hogy a Néppártot megnyeri a keresztényszocialista program számára és keresztényszocialistává alakítja. Amikor látta, hogy a Néppárt többségének merev konzervativizmusa miatt tervét nem tudja megvalósítani, 1910. január 17-én kilépett a pártból, és január 27-én a képviselőházban az Országos Keresztény-Szocialista Párt nevében mondta el programbeszédét. Lépését hevesen bírálta a Néppárt és a felsőklérus.

Az 1910-es országgyűlési választásokon kívül még három keresztényszocialista küzdött a mandátumért, de csak Giessweinnek sikerült bejutnia a parlamentbe.

A párt választási kudarca is hozzájárult ahhoz, hogy a keresztényszocialista mozgalom 1913-ban szorosabb kapcsolatra lépett az 1908-ban alakult Katolikus Népszövetséggel, melynek 1914-ben közel 300 ezer tagja volt. Ugyanebben az évben a Keresztény Szociális Egyesületek Országos Szövetségéhez 98 keresztényszocialista munkásegylet tartozott, a szövetségen belül hét munkásszakszervezet működött 45 helyi csoporttal, öt kerületi titkársággal és 13 ezer szervezeti taggal. A földmunkások között mintegy 200 csoportot hoztak létre 20 ezer taggal. Nagyforgalmú jogvédő és -biztosító iroda is létesült. Ezen kívül a Keresztény Szociális Egyesületek Országos Szövetsége 200 000 korona alaptőkével „Keresztény Szocialista Földbérlok Bankja” elnevezésű részvénytársaságot alapított, melynek segítségével sok rászoruló szerzett kedvező földbérletet.

1910-ben a X. Katolikus Nagygyűlésen felkérték a püspököket, hogy az egyházi birtokokat ne a nagybérloknak, hanem keresztény kisgazdáknak, illetve keresztény bérlokszövetkezeteknek adják ki. A Giesswein által benyújtott tervezetet a püspökkari konferencia 1911 novemberében tárgyalta, és az-

zal, hogy a földbérlő szövetkezetekkel kapcsolatos részletek megállapítását az egyes egyházi javadalmasokra bízta, a tervet udvariasan elutasította. Ennek háttérében „a püspöki kar egészének félelme rejlett az egyházi nagybirtok integritásának akár még kisbérletek formájában való megsértésétől is.”

A keresztényszocialista mozgalom – mint az előzőekből kitűnik, annak ellenére, hogy jelentős sikereket ért el, szervezetei segítségével sokak életét tette könnyebbé – programjából a liberális kormány, a nagytőkés és nagybirtokos osztály ellenállása miatt aránylag keveset tudott megvalósítani. Ha a világnézeti különbségek miatt nem is jöhetett létre együttműködés a szociáldemokrata párttal, a kölcsönös szembenállás, egymáselleni harc egyik irányzatnak sem vált a javára. A keresztényszocialista törekvések eredménytelenségéhez az is hozzájárult, hogy az egyházi nagyjavadalmasok többsége sem részesítette kellő erkölcsi és anyagi támogatásban a magyar keresztényszocializmus ügyét.

2. A KATOLIKUS EGYHÁZ NEMZETISÉGI PROBLÉMÁI ÉS A HAJDÚDOROGI EGYHÁZMEGYE FELÁLLÍTÁSA

a) Az egyház és a nemzetiségi kérdés

Az Osztrák Magyar Monarchia legégetőbb problémája, a nemzetiségi kérdés az egyházat sem hagyhatta érintetlenül. A magyar egyház, mint SALACZ GÁBOR az *Egyház és állam Magyarországon a dualizmus korában* című alapvető munkájában statisztikai adatokkal kimutatta, nemcsak híven teljesítette a nemzetiségekkel szemben vallási kötelességeit, hanem szem előtt tartva a nemzetiségi érzékenységet, gondoskodott az anyanyelvükön való lelkigondozásukról. Ez nagyban hozzájárult ahhoz, hogy a nemzetiségi kérdés a hazai katolikus délszlávok (bunyevacok, sokácok, vendek), a görög katolikus ruszinok és a katolikus németek körében nem okozott komolyabb összecsúszásokat a hívek és az egyház között. Más volt a helyzet a latin szertartású szlovákokkal és a görög szertartású román katolikusokkal.

A felvidéki katolikus szlovákok körében az abszolutizmus idején kibontakozott nemzetiségi mozgalom a század utolsó évtizedeiben tovább erősödött. Ebbe a katolikus papok a kilencvenes években kezdtek mindinkább bekapcsolódni.

lódni. A hívők egyelőre azonban még nem idegenedtek el a magyarságtól, mert a mélyen vallásos szlovákok anyanyelvükön való pasztorálásáról főpásztoraik gondoskodtak, a magyar nyelvű hitoktatást és prédikációkat csak ott szorgalmazták, ahol ezt a lakosság könnyen megértette. A katolikus szlovákság csak a 20. század elején fordult el egyre inkább a magyarságtól. Ennek fő oka a kormánynak az országgyűlési választásokon tanúsított cinikus magatartása, az iskolakérdésnek a nemzetiségekre nézve felemás rendezése, legfőképpen pedig egyes tót katolikus papok magyarellenessége volt. A magyarság elleni hangulat főleg Juriga Nándor pozsonyszőlősi és Hlinka András rózsahegy-i plébános agitációja következtében 1906-ban fokozódott. A rózsahegy-i (Liptó vármegye) bíróság izgatási sajtóperben egyhónapos börtönre ítélte Hlinkát és Srobárt a szlovák nemzeti mozgalom vezetőit. Juriga már súlyosabb, kétévi államfegyház büntetést kapott a pozsonyi törvényszék esküdtbíróságától. Az ítéletek miatt kiváltott izgalom akkor érte el tetőfokát, amikor Hlinka szülőfaluja, Csernova (Liptó vármegye) lakossága ragaszkodott ahhoz, hogy templomát Hlinka szentelje fel, és 1907. október 27-én megtámadta a templomszentelésre Hlinka beleegyező levelével érkezett papságot. A kivezenyelt karhatalom – korántsem mellesleg többségében szlovák származású liptói csendőrök – tüzet nyitott, aminek 15 halott és 11 súlyos sebesült lett az áldozata.

A felizgatott nemzetiségek közt e tragikus eseményen kívül a magyar nemzet, de az egyház hitelét is rontotta, hogy az új iskolatörvény megalkotásában a katolicizmus egyik vezető személyisége, gróf Apponyi Albert, az akkori kultuszminiszter hivatalos felelősséget vállalt. Az úgynevezett *Lex Apponyi* (1907. XXVII. tc.) elrendelte, hogy a magyar nyelv tanítása minden állami iskolában kötelező legyen. A tanításnak magyar nyelven kell történnie, de az iskolafenntartó hatóság mint tantárgyat megtarthatja saját anyanyelvét. Magyar tannyelvűnek kell lennie annak a felekezeti iskolának is, amelyben a magyar anyanyelvű tanulók száma húszat, vagy az összes tanulók húsz százalékát teszi ki, amennyiben az illető helyen nincs magyar tannyelvű iskola. A törvény ezen kívül a tanítói fizetések újabb szabályozásával és az oktatás ingyenessé tételével a nemzetiségi iskolafenntartókat államsegély felvételére kívánta készíteni és kikötötte, hogy államsegélyt csak a nemzeti szempontból

megbízható iskola kaphat. Ilyen az az iskola, amelyben öt tantárgyat, köztük a magyar nyelvet, történelmet és alkotmányt eredményesen tanítják.

Jóllehet a *Lex Apponyi* után az államsegély elfogadásával igen sok iskola átért a magyar tannyelvre, a törvény a szlovák iskolafenntartók szegénysége miatt csak a szlovák területeken, takarékosági meggondolásokból pedig egyes németlakta vidékeken érte el hatását. A szerbek és a románok körében, ahol a nagy vagyonnal bíró egyházak államsegély nélkül is vállalták iskoláik fenntartását, a törvény hatástalan maradt, és csak a magyarelles érzelmek növekedését mozdította elő. A magyarsággal szembeni ellenérzés a románoknál az ortodoxok körében jóval erősebb volt (és maradt máig), mint a görög katolikusok között, és magyarelles mozgalmakban ebben az időszakban sokkal több román ortodox pap vállalt szerepet, mint katolikus.

b) A hajdúdorogi görög szertartású katolikus egyházmegye felállítása

A nemzetiségi jelleg elvesztése nemcsak az idegen nyelvűeket fenyegette Magyarországon, hanem a nemzetiségi tömbökben elszórtan élő magyarokat is. A magyarságra nézve különösen ott vált a helyzet veszélyessé, ahol az idegen nyelvű liturgia is elősegítette az elmagyartalanodást. Az ungvár-munkácsi és eperjesi rutén, továbbá a gyulafehérvár-fogarasi, nagyvárad, szamosújvári románnyelvű görög katolikus egyházmegyéik területén, vagy az ezen egyházmegyéik püspökeinek joghatósága alá tartozó számos magyar népességű plébánián kötelező volt az illető egyházmegye hivatalos (ósláv, román) liturgiájának végzése.

A magyar görög katolikusok, ragaszkodva magyar anyanyelvükhöz, már a 19. században mozgalmat indítottak a magyar egyházmegyéért és a magyar nyelvű liturgia bevezetéséért. A mozgalom irányítása végett 1868-ban megalakult Állandó Végrehajtó Bizottság (miután a Szentszék a magyar nyelv liturgikus alkalmazását tiltotta s követelte az ósláv nyelv liturgikus visszaállítását) 1881-ben a magyar püspökség felállítása érdekében kérvényt intézett a királyhoz, a képviselőházhoz és Trefort Ágoston kultuszminiszterhez. Trefort a király és a parlament megbízásából véleményt kért a magyar püspöki kar tagjaitól, valamint a budapesti egyetem teológiai karától. A kedvezőtlen vélemények ellenére (két püspökön kívül minden megkérdezett ellenezte

a püspökség létesítését s a magyar liturgia bevezetését) Újhelyi Andor hajdúdorogi lelkész 1896. június 27-én ünnepélyes magyar nyelvű liturgiát végzett a budapesti Egyetemi Templomban. A Szentszék azonban szeptemberben hozott döntésével a magyar nyelv liturgikus alkalmazását mint visszaélést megtiltotta. Mivel a római határozat végrehajtását több görög katolikus püspök nem szorgalmazta, ez is hozzájárult ahhoz, hogy egyöntetű liturgikus gyakorlat alakult ki: a szentmise csendes imáit és az átlényegülés szavait óslávlul, a mise többi részét magyarul mondták.

1898. június 20-án Budapesten Szabó Jenő ny. államtitkár, főrendiházi tag elnökletével megalakult a Görög Szeretartású Katolikus Magyarok Országos Bizottsága. Ez elhatározta, hogy a magyar görög katolikusok kérését memorandum formájában terjeszti a Szentszék elé. A memorandumot a Szentszék átmeneti húzódozása után 1900-ban, a jubileumi évben sikerült XIII. Leó pápának átnyújtani. A memorandum csak a magyarnyelvű liturgia megengedését kérte, a külön egyházmegye ügyét nem említette. Ennek felállításához Zichy János vallás- és közoktatásügyi, más néven kultuszminiszter 1912-ben nyerte meg Ferenc József hozzájárulását. Az egyházmegye létesítésére vonatkozó előterjesztést Csernoch János kalocsai érsek (később hercegprímás) juttatta el a Szentszékhez. Mivel X. Pius pápa hajlandó volt a kérést teljesíteni, a tárgyalások megindultak. Ezek a román főpásztorok kívánságával (a magyar egyházmegyébe román parochiák ne kerüljenek) kapcsolatos huzavona miatt sokáig elhúzódtak. Miután 1912 áprilisában a Szentszék hozzájárult a püspökség felállításához, a hajdúdorogi egyházmegyét Ferenc József mint főkegyúr 1912. május 6-án keltezett rendeletével megalapította, X. Pius pápa pedig 1912. június 8-án kibocsátott *Christifideles Graeci* kezdetű bullájával kanonizálta azt. (Az egyházmegye alapításáról az előző jegyzetben a dualizmus kori egyházszervezet ismertetésekor röviden már szó esett.)

Az alapító bulla a 215 500 hívőt magába foglaló hajdúdorogi egyházmegyébe 162 parochiát osztott be. Ezek közül 1 az esztergomi, 8 az eperjesi, 70 a munkácsi, 4 a szamosújvári, 44 a nagyvárad és 35 a fogarasi egyházmegyéhez tartozott. Az új egyházmegye az esztergomi egyháztartományba került.⁹² A liturgia hivatalos nyelvül a Szentszék az ógörögöt rendelte s a magyar nyelvnek mint nem liturgikus nyelvnek a használatát megtiltva, azt csak az

extraliturgikus részeknél engedte meg. A liturgia ógörög nyelvű elsajátításához a papság három évi időtartamot kapott. Ez idő alatt a templomokban a korábbi liturgikus nyelvet lehetett használni.

Az első hajdúdorogi püspökké a Szentszék 1913. április 21-én Miklósy István sátoraljaújhelyi plébánost nevezte ki. Az új püspök nem a bullában megjelölt Hajdúdorogon, hanem Debrecenben rendezte be székhelyét, majd azt 1914 szeptemberében Nyíregyházára helyezte át. Ennek oka az 1914. február 23-i merénylet volt, amikor a debreceni püspöki székházban a Csernovichól postán küldött bomba a püspöki helynök, a titkár és az ügyész életét kioltotta. A unió- és magyarellenes merénylet számai Bukarestbe vezettek. Az új egyházmegye még a szervezés stádiumában volt, amikor kirobbant az első világháború.

A magyar származású görög katolikusok mellett meg kell még említeni a Szamosújváron és környékén élő 40 000 magyar anyanyelvű, Róma főségét elismerő örmény katolikusokat is. Ők szintén önálló püspökség felállítását kérték, de a magyar hierarchia szűkkeblűsége s rövidlátása ezt megakadályozta.

II.

A modern katolicizmus kezdetei Magyarországon (2.)

I. A BELSŐ MEGÚJULÁS ELINDULÁSA. PROHÁSZKA OTTOKÁR

Az egyházpolitikai harcok által felrázott magyar egyház a politikai, szociális és gazdasági tevékenységen kívül, melynek célja az egyház politikai és társadalmi helyzetének megszilárdítása, valamint a *Rerum novarum* szociális elveinek a gyakorlatba történő átültetése volt, hozzáfogott tagjai lelkiületének átforgatásához és a hitélet megújításához. Ezirányú munkássága lényegesen sikeresebb volt, mint politikai és szociális szervezkedése, úgyhogy ebben a tekintetben joggal lehet beszélni az egyházi élet belső megújulásáról, modernizálásáról.

Lássuk tehát, milyen eszközökkel, módszerekkel és kiknek segítségével történt a katolikus lelkiség átalakítása, majd néhány szót szólunk a katolikus tudomány és irodalom század eleji helyzetéről.

a) Templomépítés

A lakosság nagyarányú növekedése egyre erőteljesebben követelte újabb templomok építését, plébániák létesítését, mert a meglevő templomok gyakran túl messze voltak az újabb településeken lakó hívektől, a plébániák papjai pedig nem tudták lelkileg ellátni a felduzzadt városokban, külvárosokban élő tömegeket. A templom és plébániahány a legnagyobb Budapesten volt. A 280 ezres lakosságú főváros 30 esztendő alatt, 1900-ra elérte a 733 ezret. Ebből közel félmillió katolikus vallású volt. Róluk 16 plébánia papsága gondoskodott. A 16 plébánia közül a pesti oldalon 7 volt csupán. Ehhez a hét plébániához 410 ezer hívő tartozott. A plébánosok papjaikkal együtt a templomi istentiszteleteken és az irodai munkákon kívül csak a legszükségesebb teendőket (keresztelés, esketés, temetés) tudták ellátni. Gyóntatásra, komolyabb lelki-pásztorkodásra, családpasztorációra alig gondolhattak, a hitbuzgalmi társulatok, karitatív szerve-

zetek, gyermekvédelmi létesítmények pedig ismeretlenek voltak a budapesti plébániákon.

A helyzetet az is nehezítette, hogy a kegyuraság révén plébános csak a szabadkőműves-liberális városatyák jóvoltából lehetett valaki. A többnyire vallástalan városatyák pedig nem sokat törődtek a jelölt kvalitásaival, számukra a legfontosabb a társadalmi összeköttetés volt. Ilyen körülmények között, mint HERMANN EGYED írja, valóságos „csodaszámba ment, hogy a főváros katolikus élete nem halt el egészen, sőt a világháborúé már jelentős megújuláson ment keresztül.”

A nagyhatárú vidéki városokban és az alföldi tanyavilágon szintén sok új templomra és plébániára volt szükség. A váci egyházmegyében a 19. században a hívek száma négyszeresére emelkedett, 832 ezer lett, ezzel szemben a plébániák száma csak 25-tel lett több, 109-ről 134-re nőtt!

Budapesten a lelkipásztorkodó papság megsegítésére a különböző szerzetesrendek siettek, melyek egymás után telepedtek le főleg Pesten, és templomokat, valamint rendházakat építettek. A ferencesek gondozásában levő Bakáts-téri plébániatemplom 1879-re készült el. A Józsefvárosban letelepedett jezsuiták rendháza 1890-ben, a Jézus Szíve-templom 1891-ben épült föl. A Jézustársaság tagjai főleg az értelmiség hitéletének újjáélesztésén fáradoztak. A karmeliták a Huba utcában a gyári munkások közt vetették meg a lábukat. Templomuk 1898-ra lett kész. A missziós lazaristák rendháza és kápolnája a Gellérthegy alján 1904-ben épült fel, a domonkosok kápolnája a Thököly úton 1905-ben. Templomuk és rendházuk megépítéséhez 1912-ben fogtak hozzá. Az Üllői úton a szentéletű Kantner Károly várplébános buzgólkodása következtében 1908-ban készült el az Örökmádás temploma. A ciszterciek 1913-ban telepedtek le Budán s kapcsolódtak bele a lelkipásztorkodásba.

A fővárosi mammutplébániák felosztását, illetve új lelkésziségek létesítését Csernoch János prímás kezdte el, aki 1913-ban lett esztergomi érsek. Tevékenységéről a következő fejezetben lesz szó. Budapesthez hasonlóan a nagyobb falusi plébániák megosztása, újak alapítása csak az első világháború utáni időkben indult el.

b) Igehirdetés

A templom- és plébániahiánnyal kapcsolatos lelkipásztori gondokon sokat enyhített a mozgó pasztoráció, melynek leghatásosabb változata a népmisszió, illetve lelkigyakorlat volt. A hosszú ideje szünetelő népmissziók felújítása első sorban a jezsuiták érdeme, akiknek belmissziós tevékenysége nagyban hozzájárult az ország hitéletének fellendítéséhez. A leghatásosabb lelkigyakorlatos és konferenciabeszédeket az ország apostolává lett Prohászka Ottokár († 1927) tartotta. A többek között a katolikus nagygyűléseken mondott beszédeiről már országszerte ismert Prohászka Kantner Károly hívására 1901-ben kezdte el Budapesten konferenciabeszédeit, melyek valósággal lázba hozták a fővárost. A hitében megfogyatkozott műveltebb társadalom először igazán Prohászka beszédeire figyelt föl, aki a modern kor gondolkodó emberének a régi kereszténységet úgy tudta bemutatni, mint egyedüli életutat és orvosságot. Prohászka 1905-ben székesfehérvári püspök lett. Egyházmegyéje határai azonban nem jelentettek számára korlátokat. Apostoli tevékenysége továbbra is az egész országra kiterjedt. Egyedül 1909 tavaszán 8 városban tartott 13 lelkigyakorlatán 100 beszédet mondott. Egymaga akkora missziós munkát végzett, mint egész szerzetesrendek. Mivel tudta, hogy a természettudományos műveltségére oly büszke 20. század emberét a hit és a tudás határkérdései érdeklik a legjobban, erről beszélt a legszívesebben. A kutatás, a tapasztalás által szerzett tudással szemben azonban az életnek, a vallási igazságok megélésének elsőbbségét vallotta. Ugyanakkor a katolikusok szociális felelősségét hirdette és az alsóbb társadalmi rétegek számára emberhez méltó életet követelt.

Prohászka nemcsak szóban hirdette az Igét. Őt tekinthetjük a modern kori katolikus egyházi irodalom legkiemelkedőbb képviselőjének is. Pázmány Péter óta egyetlen katolikus egyházi író sem gyakorolt akkora hatást olvasóira, mint az örök élet igazságait megcáfolhatatlan érveléssel, modern megvilágításban bemutató, a hit titkai előtt hódoló alázattal leboruló és vallási élményeit páratlan írói készséggel másokkal is megosztani tudó, költői szárnyalású tudós püspök Prohászka. A keresztény hit diadaléneke, a *Diadalmas világnézet* a francia romantikus katolikus Chateaubriand szellemiségét tükrözi, de mélyebb, őszintébb és értékesebb annál. Az *Elmélkedések az evangéliumról*, az *Élet kenyere* és *Dominus Jhesus* című könyvei a modern lelki irodalom remekei. Ez utóbbit és az *Elmélkedé-*

seket több európai nyelvre is lefordították. Irodalmi hagyatékát Schütz Antal 25 kötetben gyűjtötte össze, de kiadatlan még vagy 15 kötetet kitevő jegyzete, valamint mások által lejegyzett beszédei, elmélkedései jórésze.

A régi gondolkozási egyháziak féltékenyek voltak rá, kisarkították dogmatikai pontatlanságait. Ennek lett a következménye, hogy a modernizmus ellen indított küzdelem során Róma 1911-ben három kisebb művét (*Modern katolicizmus*, 1907, *Az intellektualizmus túlbajtásai*, 1910, és *Több békességet* című cikke az *Életben*, 1910) az *Indexre* tette. Az országosan ünnepeelt lelki vezér a megaláztatást hősies lélekkel elfogadta, és ezáltal a Szentszék iránti engedelmesség és tisztelet nagyszerű példájával ajándékozta meg az országot. A megpróbáltatás nem tudta eltéríteni életcéljától és töretlen lélekkel folytatta lelkipásztori, szónoki, írói tevékenységét.

A püspöki karban a világégést megelőző évtizedben feltűntek a Prohászka példáját követő, egyházmegyéjükben az egyházkormányzat és hitélet terén nagyot alkotó fő-pásztorok, így: Majláth Gusztáv Károly (1897–1938) erdélyi, Fischer Colbrie Ágoston (1907–1925) kassai, Zichy Gyula (1905–1926) pécsi és Glattfelder Gyula (1911–1943) csanádi püspök. A kor jelesebb szónokai közé tartozott a „magyar Chateaubriand”-nak nevezett Schlauch Lőrinc nagyváradi bíboros püspök is († 1902).

Kívülük – akikhez sok fel nem sorolt kitűnő lelkipásztor is tartozott – a pap-ság és a hívek lelkeségének megújításában különösen nagy szerepe volt a jezsuita Bangha Bélának és a ferences Buttykay Antalnak. Bangha 1910 ősze óta a pesti jezsuita templomban hitvédő és a katolicizmus mellett harcos szellemben kiálló beszédeket kezdett mondani. Hamarosan a vidéki városok szószékeiről és konferencia asztalairól is egyre hangosabban hallatta a szavát. A pesti ferencesek templomában Prohászka tanítványa, Buttykay Antal hódította meg hallgatósága lelkét. Banghával ellentétben sosem vitatkozott, sosem támadott, hanem mindig a gyakorlati hitéletre buzdította híveit. Buttykay miként Bangha is, rendszeresen felkereste a vidéki városokat és falvakat. Népmissziós beszédeiben ferences beleéléssel tudott alkalmazkodni az egyszerű magyar nép gondolatvilágához.

c) A papnevelés megújítása

A 19. század utolsó két évtizedében kezdődött el a papkézés nélkülözhetetlen átalakítása. A szemináriumokban a kispapok lelki életét elkötelezett, aszkétikailag és teológiailag képzett spirituálisok irányították. Maga Prohászka is ilyen lelkivezető volt. A papnevelő intézetekben gyakorlatba jött a gyakori gyónás és a heti szentáldozás, terjedt a Jézus Szíve tisztelet, imádkoztak a szentoltvasót és buzgón vettek részt a Szent Alajos-ájtatosságokon, valamint a májusi litániákon. A századforduló püspökei közül nem egy, mindenekelőtt Hidasy Kornél († 1900) szombathelyi püspök és utóda István Vilmos († 1910) a lelki gyakorlatokat együtt végezte kispapjaival, és a pasztorációba indult papjaiban a szemináriumban megszerzett buzgóságot igyekezett megővni.

A magyar kispapok a következő helyeken nyerhettek egyetemi fokú tudományos képzést és minősítést: A budapesti Központi Szemináriumba küldött papnövendékek a Pázmány Péter Tudományegyetem Hittudományi Karán, a bécsi Pázmáneumban, illetve Augustineumban lakó kispapok vagy papok a bécsi Egyetem Hittudományi Karán, a római Collegium Germanicum et Hungaricum magyar növendékei főleg a Szent Gergely-Egyetemen. De több klerikust küldtek püspökei Innsbruck, Freiburg, Paris, Löwen világhírű egyetemeire is. A dualizmus korának kiváló paptudósai – róluk az előző jegyzetben már szó esett – ezekben az intézményekben szerezték meg kiváló képzettségüket.

2. ÚJ SZERVEZTEK, FÓRUMOK, INTÉZMÉNYEK

a) Az ifjúsági pasztoráció színterei

A katolikus jövő érdekében a legfontosabb feladat az ifjúság vallásos nevelése volt. Ez legeredményesebben a katolikus iskolákban történt. Emiatt az egyház nagy súlyt helyezett a régi iskolák felújítására és újak létesítésére. Ebben különösen Simor János prímás járt elől jó példával. A bajnai, széplaknai, budakrisztinavárosi, komáromi, révkomáromi és bajcsi népiskolákon kívül nagy anyagi áldozattal több apácaiskolát építtetett. Így a pest-józsefvárosi úgynevezett Simor-iskolát és óvodát 71 000, a komáromi zárdaiskolát 80 000, az Esztergom-Kerektmplom mellett 40 000, az érsekújvárit 41 584, a balassagyarma-

tit 27 282, a lévai 24 800, a Selmebányait 12 000 Ft-os összeggel hozta létre. A tanítással foglalkozó női rendek iskolái a többi püspök tevékenysége folytán az ország minden egyházmegyéjében gyorsan szaporodtak. A századforduló táján a Miasszonyunkról nevezett nővérek 37 iskolában, az orsolyiták 7-ben, az angolkisasszonyok 5-ben tanítottak. A 197 magyar fiú-középiskolából 65-ben bencések, ciszterciek, premonstreiek, piaristák jezsuiták és ferencesek oktattak. A tanítással foglalkozó férfi szerzetesek száma 646, a nőieké 2848 volt.

A gimnazista tanulók lelkiségének elmélyítésére Súlymos Oszkár hitoktató 1898-ban a Damjanich utcában megalapította az első budapesti Mária-kongregációt. Majláth püspök, illetve Kantner Károly és Prohászka támogatásával ebből nőtt ki a *Regnum Marianum*-egyesület, amely a budapesti világi papok, elsősorban hittantanárok egyesülete volt a kor színvonalán álló ifjúságnevelés tervszerű ellátására. A *Regnum* alapította 1902-ben a *Zászlónk* című ifjúsági lapot, melyet 1906-ban a gyermekek lapja, a *Kispajtás*, illetve a lányoké, a *Nagyasszonyunk* követett. A *Regnum* a Mária-kongregáción kívül cserkészcsapatot is vezetett, egyetemi hallgatóit s a végzett urakat pedig a Regnumi Egyetemi Szövetségbe tömörítette. (A magyar cserkézettel, mivel az nálunk szélesebb körben csak az I. világháborút követő években terjedt el, a következő korszak magyar történetének tárgyalása során foglalkozunk.)

Az egyetemi ifjúság részére a Mária-kongregációt Tomcsányi Lajos jezsuita alapította. Az 1888-ban megalakult Szent Imre Kör a katolikus egyetemi ifjúságot igyekezett összefogni. 1902-ben az Üllői úton bérelt épületben Glattfelder Gyula akkori hittanár igazgatása alatt megnyílt a Szent Imre Kollégium. 1908-ban felépült a budai Szent Imre Kollégium, utána a Ráday utcában a pesti kollégium. Ezek katolikus szellemű otthont és irányítást nyújtottak az egyetemistáknak.

b) Katolikus egyesületek és karitatív munka

Az egyház annak érdekében, hogy híveit vallásilag aktívabbakká tegye, a felebaráti szeretet gyakorlására serkentse, állapotbeli kötelességeinek teljesítésére buzdítsa, őket különböző jellegű egyesületekbe tömörítette.

E téren különösen a különböző harmadik rendek voltak jelnetősek, melyeknek tagjai a világban élve törekedtek a keresztény erkölcsi tökéletesség elérésére. Magyarországon a következő szerzetesrendeknek voltak harmadik rendjei: a

bencéseknek, a domonkosoknak, a ferenceseknek, a kapucinusoknak, a karmelitáknak és a szervitáknak.

Az eukarisztikus lelkületet az oltáregyletek mélyítették el, melyek terjesztésében legfőképpen Kantner Károly várplébános buzgólkodott. A budapesti központi Oltáregyesületen kívül 12 működött az országban. A Boldogságos Szűz tiszteletét a Mária-kongregációk növelték. Bóta Ernő jezsuita 1902-ben az iparos fiatalok, majd a mesteremberek, a következő évben pedig a tisztviselők részére alapított Mária-kongregációt. 1903-ban létesült a budapesti Urak-kongregációja. Bus Jakab jezsuita 1908–1910 között 18 városban honosította meg az Urak-kongregációját. A Horánszky utcában 1911-ben felépült a Mária-kongregációk központi székháza, a Kongregációs Otthon.

A műveltség terjesztését szolgálták az ország sok száz helységében működő Katolikus Körök és Olvasóegyletek. A szociális és karitatív munkát vagy a különféle szerzetesrendek, vagy a karitatív jellegű egyesületek végezték. A munkásifjúság ügyét Kantner Károly és Pokorny Emánuel karolta föl. 1892-ben megalakult a Katolikus Tanoncvédő Egyesület, amit később katolikus tanoncotthonok és internátusok alapítása követett. 1900-ban az ország közel 90 helységében működött a már régóta fennálló Katolikus Legényegylet.

A keresztény karitászat szolgálatában álltak a Szent Vince-egyletek, melyekből több mint 20 volt. A Horvát-Szlavónországban és Boszniában élő magyarokkal a Julián Egyesület törődött. A Romániába főleg Bukovinába szakadt magyarság testi-lelki gondozását az 1861-ben alapított Szent László Társulat végezte, mely kezdetben hazai papokat, főleg ferenceseket neveltetett a csángók s a bukaresti érsekség területén élő magyarok gondozására, majd csángó ifjakat képeztetett ki itthon papoknak.

A kórházakban a betegápolást apácák, főként az Irgalmas nővérek végezték. Az egyaránt Irgalmas nővéreknek nevezett Szeretet Leányai és a szatmári Irgalmas nővérek a századforduló táján 101 városban, községben (néhányban több helyen is, Budapesten például 22 helyen) rendelkeztek rendházzal és mintegy negyven kórházat vagy árvaházat vezettek. A betegápolással is foglalkozó női rendek közül az Isteni Megváltó Leányai 20, az Isteni Szeretet Leányai 19, Assisi Szent Ferenc Leányai pedig 14 helyen honosodtak meg. A betegek önzetlen ápolására 1862 nővér szentelte életét az első világháború előtti években. A

betegápoló Irgalmas rend 13 kórházat tartott fent, melyben 1900-ban legkevesebb kilencezer beteget gyógyítottak a férfi rend tagjai.

A vadházasságok megszüntetésén fáradozó Régis Szent Ferenc Egyesület 1901-ben jött létre, és 1908-ig kb. 4600 együttélést áldatott meg az egyházzal. Az erkölcsileg veszélyeztetett vagy elbukott nők megmentésével az óbudai Jó Pásztor apácák foglalkoztak, majd ezt végezte a Farkas Edit által létrehozott Katolikus Patronage Egyesület.

A katolikus női társadalom megszervezését szolgáló és azt szociális-karitatív tevékenységre mozgósító női egyesületek nagyban hozzájárultak ahhoz, hogy a női társadalom vallásosabb lett. Az legjelentősebb, az Országos Katolikus Nővédőegyesület 1896-ban jött létre. Ennek munkájába kapcsolódott bele Farkas Edit, aki néhány év alatt a fővárosban és vidéken 16 leánykört, majd 20 nővédőegyesületet létesített. Farkas Edit a szervezés munkáját folytatva Hanuy Ferenc közreműködésével az Egyetemi Hallgatónők Szent Margit Körét, Korányi Sarolta közreműködésével a Katolikus Tisztviselőnők és Női Kereskedelmi Alkalmazottak Országos Szövetségét, Buttykay Antal védnöksége alatt a Katolikus Leányok Szövetségét alapította. Amikor úgy látta, hogy az egyre sokasodó feladatokat csak világi munkatársak segítségével nem tudja ellátni, 1908-ban Prohászka támogatásával megalapította a Szociális Misszió Társulatot. Ennek belső tagjai, a missziós nővérek (a kékek) letették a hármasszerzetesi fogadalmat és életüket a felebaráti szeretet gyakorlására szentelték. Gondozásba vették a züllésnek indult leányokat, az elhagyott gyermekeket és Nővédelmi Hivatalt rendeztek be. A különféle női szervezetek központi irányítására 1912-ben létrejött a Katolikus Női Tanács.

c) Az országos katolikus nagygyűlések

A katolikus nagygyűlések az egész magyar társadalmat összefogták és a kor problémáira választ adva irányították a magyar közvéleményt. Már 1890-es években voltak egynapos nagygyűlések. A többnaposak 1900-ban kezdődtek. Az első világháborúig 12 alkalommal került sor a katolikusok hatalmas seregszemléjére. Az 1907. évi pécsi katolikus nagygyűlésen elhatározták a Katolikus Népszövetségnek, a világháború előtti leghatalmasabb katolikus tömegszervezetnek a létrehozását. A Népszövetség megalakulására 1908. január 27-én került sor.

1914-ben a Katolikus Népszövetség több mint ezer helyi szervezettel és hozzávetőleg 300 ezer taggal rendelkezett. A Népszövetség működése mindenekelőtt azért volt jelentős, mert a katolikus lakosság egy részét erejének tudatára ébresztette, és főleg a falvakban sikerült kinevelnie egy olyan aránylag vékony katolikus réteget, amely hitéért minden áldozatot kész volt meghozni.

d) A katolikus sajtó

1893-ban Bubics Zsigmond kassai püspök a püspöki kar elé memorandumot terjesztett, melyben az egyházellenes sajtóval szemben versenyképes katolikus hírlap kiadását javasolta. A memorandum hatására már 1893-ban, még inkább a következő években elsősorban a püspöki székhelyeken sorra megjelentek a napi-, félheti- és hetilapok. Budapesten a *Magyar Allamon* kívül 1896-ban megjelent a Néppárt lapja, *Az Alkotmány*, majd 1901-ben a nép részére szerkesztett *Új Lap*. 1907-ben Katolikus Sajtóegyesület alakult, mely sajtóalapot létesített. 1910-ben két fővárosi napilap, kilenc vidéki magyar, két német, két szlovák, egy délszláv nyelvű hetilap, huszonhat szépirodalmi és hitbuzgalmi, tizenhét tudományos és négy ifjúsági folyóirat volt Magyarországon katolikus kézben. Ez a mennyiség azonban csak látszatra volt nagy, mert a lapok kis példányszámban jelentek meg, s még ezeket is nagyjából ugyanaz a szűk katolikus réteg vásárolta meg. Ennek oka nemcsak a katolikus sajtó iránti lelkesedés hiánya volt, hanem az is, hogy a katolikus lapok nem tudták felvenni a versenyt a nagy példányszámú és jól szerkesztett, kitűnően megírt liberális sajtóval. Az egyházellenes sajtótámadások kivédésére Bangha Béla indított erőteljes világnézeti harcot először a *Mária-Kongregáció* című lapban, majd az általa alapított Katolikus Sajtóegyesület Országos Hölgybizottsága időszakai értesítőjében, a *Sajtóban*, melynek példányszáma hamarosan elérte a 40 ezret. Bangha a ferences Buttykayval a katolikus sajtó terjesztése érdekében élénk agitációt folytatott, gyűléseket, sajtókonferenciákat rendezett, röpiratokat adott ki. Bangha számára a világnézeti harc és agitáció legfőbb fóruma 1912 karácsonya óta az általa létrehozott *Magyar Kultúra* lett. Annak érdekében, hogy a katolikus sajtót függetlenítsék a liberális hírszolgálati irodától, 1908-ban létrehozták a *Katolikus Tudósítót* (későbbi neve *Magyar Kurír*). A katolikus sajtó teljes kibontakozása – fogjuk látni – az első világháború után történt meg.

A Szent István Társulat fellendülése az 1880-as években kezdődött el. 1887-ben alakult a Társulat Tudományos és Irodalmi Osztálya, 1888-ban indult meg a művelt katolikus közönség folyóirata, a *Katolikus Szemle*. Zichy Aladár elnöksége idején (1889–1910) a Társulat a magyar katolikus kultúrélet oszlopává fejlődött, melyben nagy szerepe volt Giesswein Sándor alelnöknek. 1897-ben felépült a Társulat új székháza a Szentkirályi utcában (ma a Pázmány Péter Katolikus Egyetem központi épülete), 1899-ben megindult a Stephaneum-nyomda. 1904-ben a Társulat üzemei (a Stephaneum-nyomda, meg a Társulat Könyvkiadóhivatala és könyvkereskedése) részvénytársulattá alakultak át, és a Társulat az ország első nyomdai és kiadóvállalatai közé emelkedett. E nagyarányú fejlődés mindenekelőtt azért volt jelentős, mert kiváló katolikus írók és tudósok nevelődtek a Társulatban, aminek eredményeként a Tudományos és Irodalmi Osztály Szent István Akadémiává alakulhatott át 1916-ban, s az Akadémia nemcsak a hazai katolicizmus, hanem az egész ország egyik fontos tudományos testülete lett.

Bibliográfia az I–II. fejezethez

- GYARMATI GYÖRGY, *Egyház, sok rendszer és történelmi idő. A 20. századi magyar egyháztörténet nézőpontjából*, Mérés 43 (2007) 8–27.
 GERGELY JENŐ, *Probászka Ottokár közéleti működése*, Prohászka ébresztése (szerk. Szabó Ferenc), Budapest 1996, 177–204.
 SZABÓ PÉTER, *Probászka Ottokár társadalmi tanítása és a modern szociális enciklikák*, Prohászka ébresztése (szerk. Szabó Ferenc), Budapest 1996, 205–233.
 NYISZTOR ZOLTÁN, *Ötven esztendő. Századunk magyar katolikus megújulása*, Bécs 1962.

*

- ADRIÁNYI, GABRIEL, *Fiünfzig Jahre ungarischer Kirchengeschichte (1895–1945)*, Mainz 1974.
 SALACZ GÁBOR, *Egyház és állam Magyarországon a dualizmus korában (1867–1918)*, München 1974.
 GERGELY JENŐ, *A keresztényszocializmus Magyarországon 1903–1923*, Budapest 1977.
 CSAPODI CSABA, *Gróf Zichy Nándor élete és politikája (1828–1911)*, Budapest 1993.
 S. SZABÓ PÉTER, *Az evangélium és a munka. Probászka Ottokár társadalomfilozófiai munkássága*, Székesfehérvár 1998.
 SZOLNOKY ERZSÉBET, *Szociális igazságosság és keresztény szeretet*. Giesswein Sándor, a magyar keresztényszociális és kereszténydemokrata gondolkodás megalapozója, Budapest 2003.

III.

Világháború, forradalom, vörösteror

I. AZ EGYHÁZ AZ I. VILÁGHÁBORÚ IDEJÉN

a) Az I. világháború és a hazai katolicizmus

Az világháború kitörésekor a magyar katolikus egyház vezetői sem hiányoztak a háborút támogató nemzeti egységből. A hierarchia azonban a háborúval kapcsolatos álláspontját aránylag hamar megváltoztatta, és a béke hirdetője, valamint követelője lett. Ennek oka nemcsak a háborús borzalmak közismertté válása, a frontokon elszenvedett vereségek híre, valamint a hátrország helyzetének állandó romlása volt, hanem nagymértékben XV. Benedek pápa békepolitikája, mely uralkodásának leghatározottabb vonásai közé tartozott.

A pápa példáját a magyar egyház abban is követte, hogy a háborús megpróbáltatásokat körlevelek, prédikációk, imádságok, ájtatosságok stb. által igyekezett lelkileg elviselhetőbbé tenni, a szenvedéseket pedig karitatív akciókkal próbálta enyhíteni. Hadikórházakat állíttatott fel, anyagilag támogatta a hadiárvékat és özvegyeket, valamint az erdélyi menekülteket. A jótékonyágban különösen Csernoch János esztergomi hercegprímás tűnt ki. A sebesültek részére Vöröskereszt-kórházat létesített, ajándékokat osztott ki közöttük. Ugyanígy támogatta a hadiárvékat, akik számára Esztergomban árvaházát állíttatott fel.

A szenvedések enyhítésében, a lelkek megerősítésében nagy szerepe volt a hitnek, valamint a belőle fakadó vallásos buzgóságnak és gyakorlati keresztény életnek. A hit növelését, a vallásos érzület fokozását szolgálták az előbb említett pásztorleveleken, rendkívüli ájtatosságokon, prédikációkon kívül a gyakori szentáldozások, a hiányzó templomok pótlására épült szükségkápornak és a katolikus sajtó. A háborús évek megpróbáltatásai közepette igen sokan vissza-

találtak Istenhez, a szentáldozások, főleg az elsőpéntekiek száma sokfelé tízhúszszorosára emelkedett, ha a század elejei adatokkal hasonlítjuk össze, és egyre többen naponta járultak az Úr asztalához.

A főváros lelkipásztori átszervezésének már a háború előtt megindult mozgalmá 1917 tavaszán jelentős állomásához érkezett. Bíró Ferenc és Bangha Béla jezsuita páterek kezdeményezésére az Úrinők Kongregációja Samassa Adolfné Désy Annie vezetésével megalakította a Kisegítő Kápolna Egyesületet. Pár hónap múlva Budán a Verpeléti úton elkészült az első szükségkápolna, melyet hamarosan újabbak követtek. Ezek a kápolnák lettek az alapjai a világháború után létesített új plébániáknak, melyek nagyban hozzájárultak a főváros vallási életének további megújításához.

b) A katolikus sajtó

A katolikus sajtó fellendítésében a háború alatt fontos szerepet játszott a Katolikus Sajtóvállalatnak Bangha Béla által 1917-ben történt megalapítása, melyet a püspökök, a papság és a hívek egyaránt nagy lelkesedéssel támogattak. Ez főleg abban mutatkozott meg, hogy 1918 áprilisáig hozzávetőleg 8 millió korona értékű részvényt, 1918 őszére pedig már 12 millió korona értékű jegyzett a magyar papság és a hívő közösség. Új lap alapítására azonban a háborús lapalapítási tilalom miatt nem kerülhetett sor. A vállalat a keresztény gondolatot a Milotay Istvántól megvásárolt *Új Nemzedék* hasábjain hirdette. Az egyház tanítását a katolikus újságok közül igen hatásosan a *Szív* című hetilap terjesztette, melyet 1915-ben a jezsuita Bíró Ferenc indított el. A lap 1916 őszétől a háború végéig magyar nyelven kívül németül és szlovákul is megjelent. A *Szív* a Jézus Szíve Társulat, illetve Szövetség nagy példányszámú lapja volt, melyet a postai terjesztésen kívül rikkancsok árultak az utcán, s így az sok tízezer ember kezébe eljutott. Főleg a falusi lakosság körében végzett igen eredményes felvilágosító és hiterősítő munkát.

c) Az alsópapság mozgalmái

A lelkeskedő alsópapság anyagi viszonyainak állandó romlása miatt, melyet főleg a háborús áremelkedések okoztak, mozgalom indult meg a papság érdekeit védő országos papi szervezet létrehozására. A mozgalom élére

Giesswein Sándor állt, aki 1917 októberében az *Egyházi Közlönyben* megjelentetett nyílt levele útján november végére gyűlést hívott össze. Az 1917. november 27-én rendezett előkészítő gyűlésen 16 egyházmegye 150 papja vett részt. Mivel az elnöklő Giesswein gátat vetett a felső klérus ellen irányuló törekvéseknek, a gyűlés egyházas szellemben folyt le. Giesswein javaslatára a résztvevők az osztrák, valamint a német Pax egyesületek példájára lemondtak minden politikai tevékenységről, és leendő szervezetüknek a Pax Országos Papi Egyesület nevet választották. A püspökök, mivel a mozgalomban a püspöki hatalom korlátozását s az alsópapságnak a főpapság elleni szervezkedését látták, a szervezetek alapszabályzatát 1918 januári rendkívüli konferenciájukon nem hagyták jóvá. A hercegprímás Giessweint arról értesítette, hogy a háború végéig, illetve az autonómia kérdésének végleges rendezéséig az ügyet el kell halasztani, mert a szervezkedés felesleges, hiszen a katolikus autonómia keretében az alsópapságnak is meglesz a maga szervezete. A püspökök azonban, mivel érezték, hogy a papság anyagi helyzetének javítására valamit tenniük kell, az ügyet az 1918-as januári konferencián együtt tárgyalták a nagyjavadalom reformjával foglalkozó kérdéssel. A nagyjavadalom abból a célból történő reformját, hogy azokat ne államosítsák, hanem valamilyen állami és egyházi bizottság által összesítetten kezeljék, a püspökök pedig kapjanak fix fizetést, Wekerle miniszterelnök hozta szóba. Apponyi az autonómiai törvényjavaslattal kapcsolatban ajánlotta a reformot, és ezáltal próbált az alsópapságon segíteni. A püspöki kar Várady kalocsai érsek vezetésével bizottságot jelölt ki a kérdés tanulmányozására. Mivel a reformmal kapcsolatos vélemények igen eltérőek voltak, s az egyházi jövedelmek összeírása igen lassan haladt, a háború végéig a reform ügyében nem történt érdemi határozat. A papsággal kapcsolatban úgy döntöttek a püspökök, hogy ahol halaszthatatlan a segélynyújtás, ott az egyházmegyék előlegként adhatnak pénzt. A gyakorlatban azonban még ezt sem hajtották végre. Mindez az alsópapság nyomorán kívül azoknak püspökeik iránti ellenszenvét és forradalmi hangulatát növelte.

d) A katolikus pártok a forradalom előestéjén

A forradalmi hangulat s a tömegek radikális törekvései a háború vége felé egyre erősödtek. Ezek láttára a katolikus társadalom politikailag kezdett aktí-

vabbá válni, különösen akkor, amikor a keresztény politikai erők egyesítése végett 1918. február 3-án az Országos Keresztény-Szocialista Párt és az Országos Keresztény Szociális Szövetség vezetősége kimondta az Országgyűlési Néppárttal való fúzióját. Így jött létre a Keresztény Szociális Néppárt, mely a munkásság keresztény alapon való megszervezésére törekedett és főleg a parasztság vallásos rétegeit akarta meghódítani. Ezzel azonban már elkészt, mert a fennálló rendszer összeomlott, és a Keresztény Szociális Néppártnál gyökeresebb gazdasági, társadalmi és politikai reformokat követelő erők vetették kezükbe az ország ügyeinek irányítását.

Október 23-ról 24-re virradó éjjel Károlyi Mihály vezetésével a Károlyi-pártból, a Jászi-féle Radikális Pártból és a Magyarországi Szociáldemokrata Pártból megalakult a Magyar Nemzeti Tanács, melynek létrejöttét október 25-én hozták nyilvánosságra. A Magyar Nemzeti Tanács 12 pontból álló programja különbékét és függetlenséget, a nemzetiségek önrendelkezési jogának elismerését, földreformot, valamint általános választójogot követelt.¹² Hamarosan tárgyalások indultak Károlyi, a szociáldemokraták és a Néppárt vezetői közt abból a célból, hogy a leendő Károlyi-féle kormányban a Néppárt is részt vegyen. Ezt azonban a szocdem vezetőség megakadályozta.

2. A FORRADALOM ÉS AZ EGYHÁZ

a) A főpapság viszonya az új hatalomhoz. Az Országos Katolikus Tanács

A „őszirózsás” forradalom október 31-ei győzelme nyomán megalakuló Károlyi-kormány egyházpolitikája a magyar klérus vezetői számára elfogadhatónak látszott. Az új kormány nem tartotta első feladatának az egyház s az állam közt eddig kialakult viszony megbolygatását. Jóllehet a kormányban levő szociáldemokrata párt programjához hozzátartozott az egyház s az állam teljes szétválasztása, valamint a magánegyesületnek tekintett egyház vagyosnának meg iskoláinak államosítása, az első lépések nem arra mutattak, hogy a szociáldemokrata program hamarosan meg fog valósulni.

A Nemzeti Tanácsba tömörült pártok, a Tanácshoz csatlakozott érdeképviseleti szervek és a vidéki nemzeti tanácsok képviselőiből alakult új al-

kormányozó nemzetgyűlés, az úgynevezett Nagy Nemzeti Tanács november 16-án az Országház zsúfolásig megtelt képviselőtermében jóváhagyta a köztársaság megalakulását bejelentő határozati javaslatot, amit Hock János, a Nemzeti Tanács Elnöke, józsefvárosi plébános terjesztett elő. Ez a határozat (1918. évi I. néptörvény) a köztársaság proklamálása mellett kimondta a képviselőház és a főrendiház megszüntetését; az állami főhatalomnak a Károlyi elnöke alatt álló kormányra való átruházását; utasítást adott azonnali néptörvények alkotására: 1. az általános, titkos, egyenlő, közvetlen és nőkre is kiterjedő választójogról; 2. a sajtószabadságról; 3. az esküdtbíráskodásról; 4. az egyesülés és gyülekezési szabadságról; 5. a földműves nép földhöz juttatásáról.

A magyar püspöki kar november 20-án tartott konferenciáján üdvözölte a kormányt, és bejelentette, minden erejével támogatja azt. Erről Csernoch hercegprímás levélben értesítette a kormányt. A püspökökön kívül a szerzetesi közösségek, a katolikus egyesületek, szervezetek képviselői is biztosították együttműködésükről a Nemzeti Tanácsot. Prohászka Ottokár papjaihoz és híveihez intézett pásztorlevelében ezeket írta: „...Most nem rövid őszi napokat, hanem korszakokat élünk, melyben új világ alakul. E történelmi idők Magyarország függetlenségét és demokratikus vágyait, a nép széles rétegeinek felemelését és a népjóléti intézmények kiépítését hozzák meg nekünk. Sokaig vártunk erre a nagy történelmi korszakra: vártunk – s nem hiába!”

A novemberi püspöki konferencia egyúttal úgy határozott, hogy a földbirtok-politika céljaira – feltételezve a Szentszék utólagos beleegyezését – felajánlja a kezelésében levő egyházi birtokokat, méltányos megváltás ellenében, és erről levélben értesíti a Magyar Népköztársaság kormányát.

Ugyanezen a konferencián a püspöki kar úgy döntött, hogy mielőbb meg kell valósítani a katolikus autonómiát. Az autonómiai munkálatok irányítására elhatározta az Országos Katolikus Tanács megalapítását, melyre november 24-én, a római katolikus intézmények vezetőinek megbeszélésén került sor. Az Országos Katolikus Tanács létrejötte után az egyházmegyékben is megindult az autonómiai tanácsok felállítása. A fővárosban a katolikus autonómia megvalósításának első lépéseként az autonómia alapsejtjeit, az egyházközségi szervezeteket akarta az egyház kiépíteni s ezzel a plébániák megerősítésére is törekedett. A fővárosi

egyházközségi szervezkedés gyorsan megindult, és egymás után alakultak meg a budapesti egyházközségek. Jóllehet vidéken az autonómia ügye lassabban haladt, itt is megkezdődött az egyházközségek létrehozása.

b) A Papi Tanács megalakulása. Ellentétek a „Népköztársasággal”

Az Országos Katolikus Tanácson kívül megalakult egy másik tanács, a Papi Tanács, mindenekelőtt abból a célból, hogy az alsópapság anyagi helyzetén javítson, jogait kibővítse, ugyanakkor pedig a demokratikus átalakulást is előmozdítsa. Az alakuló gyűlés 1918. november 7-én volt a budapesti Központi Szemináriumban mintegy 100, főleg fiatal pap részvételével. A Nemzeti Tanács és a kormány támogatásáról biztosította a papság megmozdulását. A főpapság kénytelen volt tudomásul venni a Papi Tanács létezését, amelynek országos megszervezése 1918. november végén és december elején indult meg. A Papi Tanács országos kongresszusát 1919. január 15–16-án rendezte. Ennek feladata az alapszabályzat megtárgyalása és elfogadása volt. Az alapszabályba, mely főleg az alsópapság szociális problémáinak megoldásával foglalkozott, nem kerültek bele az egyház belső életének demokratizálását célzó javaslatok. A kongresszus végén megválasztották a tanács vezetőségét.

Mivel az országos kongresszuson néhány fiatal pap túlzó és püspökellenes nézeteket, valamint követeléseket hangoztatott, a Papi Tanács baloldala pedig egyre radikálisabb és forradalmibb követelésekkel lépett föl, a püspökök sorra elítélték a Papi Tanácsot, és felszólították papjaikat az abból való kilépésre. Ennek következtében a mozgalom lassan megszűnt.

A belső béke és jó viszony nemcsak a papságon belül ingott meg, hanem az egyház és az állam közt kezdetben kialakult jó kapcsolatban is. Ez 1919 januárjában azért kezdett megromlani, mert a Magyar Népköztársaság kormánya baloldali nyomásra az egyház s az állam szétválasztását előkészítő első lépésként elválasztotta a közoktatási minisztériumtól a vallásügyi minisztériumot, s az új minisztériumra bízta az állam s az egyház szétválasztásának végrehajtását. A minisztérium elrendelte, hogy a tanulókat mentesíteni kell a hitoktatás kötelezettsége alól. Csernoch hercegprímás január 18-án a köztársasági elnökhöz, január 23-án a miniszterelnökhöz írt levelében

tiltakozott a vallás- és oktatásügy, valamint az egyház s állam szétválasztása, továbbá az iskolai kötelező hitoktatás megszüntetése s a katolikus egyház iskola-fenntartási jogának megvonása ellen. A püspökkari konferencia január 28-án jóváhagyta a primási tiltakozást és utasította az Országos Katolikus Tanácsot, hogy mielőbb eszközölje ki a katolikus autonómiáról szóló néptörvényt. Az egyház által szorgalmazott autonómia megvalósítására azonban most sem került sor, de a kormány által tervezett szétválasztásra sem. A polgári kormány helyzete az újabb magyar területek átadását követelő antantjegyzék (Vix-jegyzék) következtében megingott. A hatalmat vértelen puccsal a kommunisták ragadták magukhoz.

3. A katolicizmus helyzete a vörös terror idején

a) A kommunisták egyházellenes rendelkezései

A hatalomra jutott kommunisták egyházpolitikáját a minisztériumok szerepét átvevő népbiztosságok és az úgynevezett Forradalmi Kormányzótanács egyházzal kapcsolatos intézkedései alapján követhetjük nyomon.

A Közoktatásügyi Népbiztosság március 27-én megszüntette a hitoktatást a fővárosi iskolákban. A Forradalmi Kormányzótanács március 29-én közzétett XIV. számú rendelete megparancsolta az addig nem állami jellegű nevelési és oktatási intézmények köztulajdonba vételét. Kunffy Zsigmond közoktatásügyi népbiztos április 17-én részletes rendeletet adott ki „A vallás szabad gyakorlásáról”. Ez kimondta többek között, hogy a „Tanácsköztársaság” mindenki számára vallásszabadságot biztosít, a papokat senki sem zavarhatja vallásos szertartásaik elvégzésében s a templomokat, valamint a vallási célokat szolgáló egyéb épületeket ezután is kizárólag erre a célra fogják használni. Az április 27-én kibocsátott rendelet intézkedett a felekezetek vagyonának köztulajdonba vételéről. A templomok, nyilvános kápolnák, rendszeres használatra szánt imaházak, kálváriák, szobrok, haranglábak, valamint ezeknek a vallási szertartásokhoz szükséges felszerelése azonban nem kerültek államosításra. Az egyházi vagyon köztulajdonba vétele a vallásügyi minisztérium helyébe lépő Vallásügyi Likvidáló Hivatal

feladata volt. Ez később mint Országos Vallásügyi Likvidáló Bizottság működött, és 1919. június 6-ig a katolikus egyháztól 639 000 kat. hold földbirtokot vett zár alá. A június 23-ig történt rendelkezéseknek és meghirdetett programoknak megfelelően a „Tanácsköztársaság” 1919. június 23-án elfogadott alkotmánya kodifikálta az állam s az egyház szétválasztását, valamint a lelkiismereti és vallásszabadság biztosítását. Ugyanakkor a Vallásügyi Likvidáló Bizottság kimondta: „Az egyházaknak mint magántársulatoknak joguk van a hitközségenként való szervezkedésre az általános gyülekezés és egyesülés keretein belül, s papjaik eltartásáról és egyházi szükségleteik fedezéséről önkéntes adományokból gondoskodhatnak.”

b) A hierarchia és a „Tanácsköztársaság”

A katolikus papság magatartása a kommunista diktatúrával szemben különböző volt.

Prohászka püspök, aki kezdetben ellenszenvvel fogadta a proletárdiktatúrát, miután látta, hogy a Tanácsköztársaság számos intézkedése megnyerte az ország lakossága jelentős részének tetszését, körlevelében elsőként utasította lojalításra papjait és híveit. Körlevele azonban nem vált ismertté, mert a kormány megbízottai a körlevél utolsó mondata értelmének megváltoztatását követelték, amelybe Prohászka nem egyezett bele. Prohászka, mivel a proletárdiktatúrát hosszú életűnek gondolta, rövid ideig még foglalkozott az együttműködés gondolatával. Ezen kívül – ahogy naplójegyzetei mutatják – nem vélte tragikusnak, hogy az egyháztól elvették evilági javait, mert isteni és örök értékei megmaradtak, s azokat tőle semmiféle hatalom el nem veheti. A megváltozott viszonyokhoz való alkalmazkodás lehetőségeit kereső Prohászka azonban a rendszer működőképtelenségének bizonyossá válásával, a vörös terror elszabadulásával és az antant intervenció győzelmének közeledtével a forradalomellenes erők mellé állt, majd a Horthy-rendszer egyik eszmei vezetője lett.

A legtöbb püspök, mert a Tanácsköztársaságnak az egyházzal szemben foganatosított intézkedéseit jogtalanoknak tartotta s bízott az események gyors és gyökeres megváltozásában, kezdettől fogva ellenséges érzülettel

viseltetett az új rendszerrel szemben. Ennek megdöntésére irányuló lépéseket azonban a püspökök nem tettek, sőt még a nyilvános politikai tevékenységtől is tartózkodtak. Csernoch János hercegprímás – Prohászkanál kevésbé – hajlott bizonyos taktikai engedményekre a „Tanácsköztársaság” és a katolikus egyház viszonyának rendezése és az egyház átmentése érdekében. Az egyházat és a személyét ért sérelmeket azonban még ebben a várakozó álláspontra helyezkedő időszakban sem hallgatta el szó nélkül. Panaszait május 18-án keltezett levelében hivatalosan közölte a Kormányzótanácsal. Mivel nem kapott rá választ, sérelmeit és követeléseit május 28-án és június 14-én megismételte.

Amikor 1919 júliusában egyes előjelekből a Tanácsköztársaság közeli bukását vélte kiolvasni, a bíboros nyíltan a diktatúra ellen fordult. Rómába juttatott levelében a pápától azt kérte, hogy Magyarországot mint missziós területet helyeztesse valamelyik nagyhatalom védnöksége alá, az országot blokád alá vevő antanthatalmaknak pedig felajánlotta a katolikus egyház szolgálatát. XV. Benedek a Budapesten tartózkodó olasz misszió egyik tagjával vigasztaló levelet küldött Csernoch-nak. A katonai misszió parancsnoka Romanelli ezredes ugyanakkor azt üzenté, hogy amennyiben külföldre óhajtana távozni, kész elkísértetni az ország határáig. Erre azonban a prímás nem volt hajlandó, egyrészt mert nem akarta magára hagyni a magyar egyházat, másrészt, mert ő is és a papság is – kevés kivételtől eltekintve – zavartalanul végezhetette papi ténykedéseit.

c) Az alsópapság magatartása

Az alsópapság kisebbik része lelkesen támogatta a Tanácsköztársaságot. Főleg fiatal papok méltányolták a népbiztosok szociális és kulturális (látogatás)intézkedéseit. A kollaboráló papok közül a Prónay-különítmény Simon József marcali káplánt később kivégezték.

A papság nagy többsége a hitoktatás megtiltása, a kereszteknek az iskolából való eltávolítása, az egyház oktatási intézményeinek köztulajdonba vétele és egyéb, az egyházat korlátozó rendelkezések miatt közömbösen vagy ellenérzéssel szemlélte a Tanácsköztársaságnak az új világ felépítésére tett erőfeszítéseit. A papság közérzetét kedvezőtlenül befolyásolták a kar-

hatalmi erők részéről tett intézkedések, melyek során sok, főleg vidéki papot a rendszer ellen való izgatás miatt letartóztattak, többet pedig, akit különböző ellenforradalmi megmozdulásokban való részvétellel vagy arra való felbujtással vádoltak, kivégezték. 1919. április 10.-e és augusztus 3.-a között kilenc pap és egy apáca jutott erre a sorsra, egy nővér pedig börtönbe fejezte be életét. Ezek és a fentebb említett okok miatt a papság többsége a passzív ellenállást választotta és magát minden közéleti tevékenységtől távol tartva, csak papi hivatása teljesítésének igyekezett élni.

A háború alatti és utáni időkben az egyik legfontosabb papi munka volt az egyházközségek megszervezése, a hitközségek alapítása, amelyre a Tanácsköztársaság lehetőséget adott. A katolikus hitközségek országos méretű kiépítése céljából 1919. május 20-án Budapesten Mészáros János érseki helynök vezetésével értekezletet rendezett a magyar papság. A vörös terror uralma idején úgynevezett ideiglenes egyházközségi irodák működtek, melyek feladata a szervezés irányítása s a hívek összeírása volt. Ezek pár hét alatt összeállították a szóban forgó egyházközséghez tartozó hívek névsorát, főbb személyi adatait, s azt is, hogy mennyivel hajlandók támogatni az egyházi intézményeket.

Nem az egyházközségek szervezési munkájába, hanem a termelőmunkába kapcsolódtak bele a Farkas Edit által alapított Szociális Misszió Társulat budapesti tagjai. Slachta Margit nővér (aki az egyik első tagja volt a Társulathoz és fáradhatatlanul dolgozott a szociális munka minden vonalán, szociális tanfolyamokat rendezett, *Keresztény Nő* címen lapot adott ki, Erdélyben is megalapította a Társulathoz) a kommunista hatalomátvétel után a Forradalmi Kormányzótanács elnökéhez, majd a földművelésügyi népbiztoshoz fordult és a főváros parlagon heverő telkei közül területet kért, hogy azt nővéreivel együtt megmunkálhassa. Miután kérését meghallgatták, Slachta Margit a pesti nővérekből és munkatársaiból megalakította a XI. sz. termelőszövetkezetet, amely oly kitűnően működött, hogy kiérdemelte a Földművelésügyi Népbiztosság elismerését...

A papok közül 122 lelkész eleget tett a Vallásügyi Likvidáló Bizottság felhívásának, mely vallási tevékenységük hiábavalóságára való hivatkozással arra szólította föl őket, hogy hagyják ott a papságot és képeztesék át

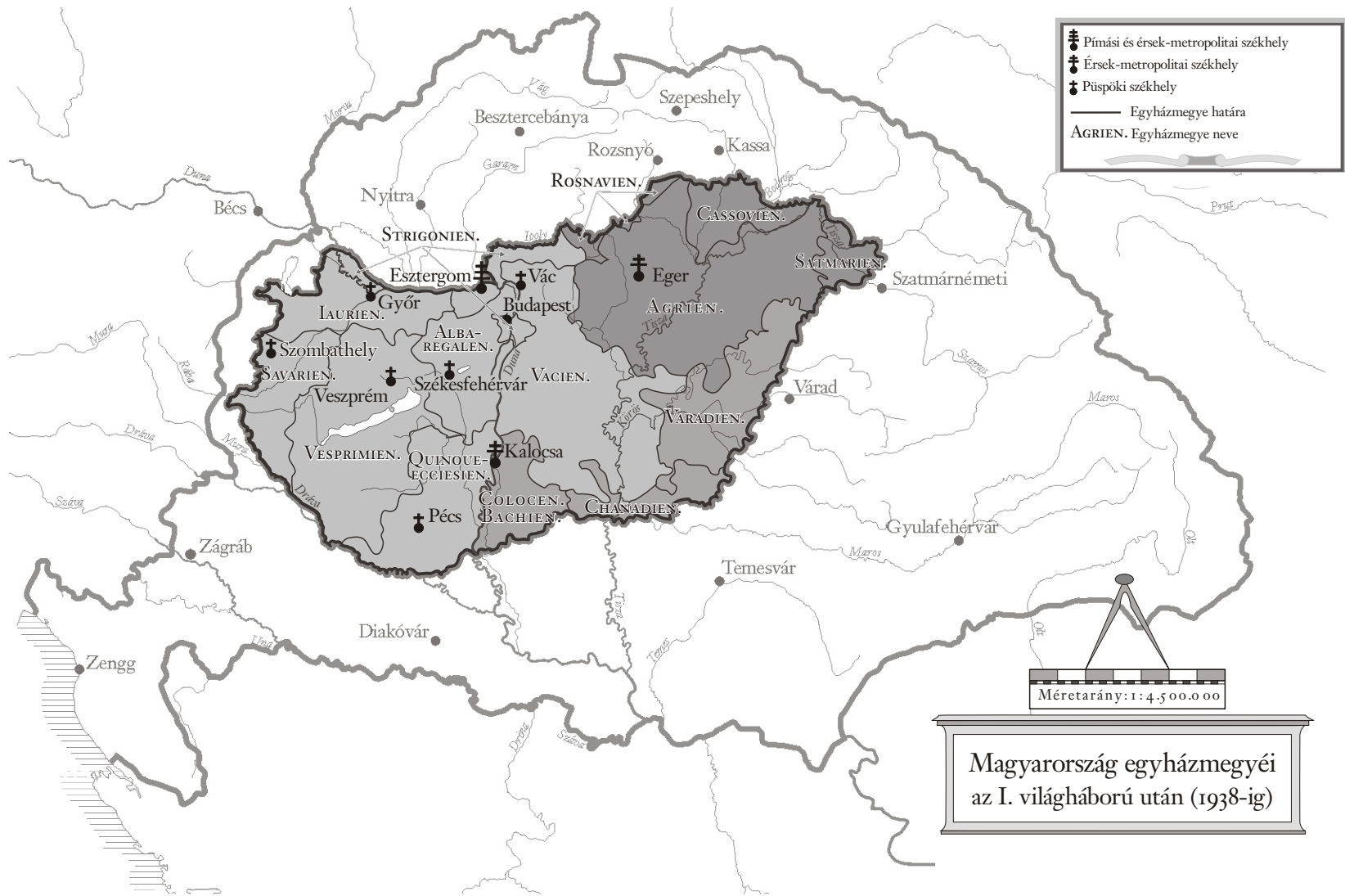
magukat pedagógusnak. Erre azonban már nem kerülhetett sor, mert a bolsevista diktatúra megbukott. A Budapest felé nyomuló román csapatok támadása miatt bekövetkezett válságos helyzet a pártvezetőséget és a Kormányzótanácsot arra kényszerítette, hogy augusztus 1-én lemondjon és átadja a hatalmat Peidl Gyula szakszervezeti kormányának. Mivel a hamarosan a helyébe kerülő Friedrich-kormány semmiféle fegyveres erő felett sem rendelkezett, a tényleges hatalom 1919 őszétől a Horthy Miklós vezette ellenforradalmi fegyveres erők kezébe került.

Bibliográfia a III. fejezethez

- TENGELY ADRIENN, *Az egyházak helyzete a polgári demokrácia időszakában Tolna és Baranya vármegyékben (1918. nov. 1.–1919. márc. 21.)*, Egyháztörténeti Szemle 5 (2004) 3–52.
- JANKOVICH SÁNDOR, *Az egyház a Tanácsköztársaság idején*, Katolikus Szemle 21 (1969) 15–24. 121–131. 234–242. 346–356.
- GÁRDONYI MÁTÉ, *A keresztény kurzus programja Bangha Bélánál*, Studia Wesprimiensia 9 (2007) 25–36.
- GÁRDONYI MÁTÉ, *Az antiszemitizmus funkciója Probászka Ottokár és Bangha Béla társadalom- és egyházképében*, A holokauszt Magyarországon európai perspektívában. (Molnár Judit) Budapest 2005, 193–204.

*

- Páter Zadravec titkos naplója*, kiad. BORSÁNYI GYÖRGY, Budapest 1967.
- REISNER FERENC, *Csernoch János hercegprímás és IV. Károly*, Budapest 1991.

IV. Egyház és közélet a Horthy-korszakban

I. A SZENT ISTVÁN-I EGYHÁZSZERVEZET SZÉTROMBOLÁSA

A világháborúban elszenvedett vereségek következtében a történelmi Magyarország területének 2/3-át, magyar népességének 1/3-át, összlakosságának pedig 2/3-át elveszítette. A „végleges” határokat az 1920-as trianoni békeszerződés állapította meg. Ennek értelmében Magyarországból

Ausztria 3 972 km²-t és 294 849 lakost
Jugoszlávia 63 092 km²-t és 4 131 249 lakost
Csehszlovákia 61 633 km²-t és 3 517 568 lakost
Románia 103 093 km²-t és 5 257 467 lakost,
Lengyelország 589 km²-t és 23 662 lakost,
Olaszország 21 km²-t és 49 806 lakost szerzett meg.

A trianoni Magyarország mindössze 92 963 km²-rel és 7 615 117 lakossal rendelkezett.

Az új államhatárok nem estek egybe az egyházmegyék határaival. A korábbi egyházmegyékből csak a veszprémi, a székesfehérvári, a váci, az egri és a pannonhalmi maradt meg teljesen érintetlenül az új magyar állam területén. 6 püspökség székhelye Magyarországon maradt (Esztergom, Győr, Szombathely, Pécs, Kalocsa és Hajdúdorog), területének egy része azonban az utódállamok valamelyikéhez tartozott. Rozsnyó, Kassa, Szatmár, Várad és Csanád egyházmegyék székhelyei az utódállamok területén voltak, az egyházmegyék területének egy része azonban Magyarországhoz tartozott. Ezekhez a veszteségekhez járult, hogy a magyar egyház földbirtokainak és egyéb vagyonának a fele az utódállamokhoz került és így elveszett a magyar egyház számára. Mivel a hatalomra került Horthy-rendszernek az elcsatolt területek visszaszerzé-

sére irányuló törekvése természetesen megegyezett a magyar egyház vezetőinek elképzeléseivel, ez is előmozdította a magyar egyház és állam közti jó viszony megszilárdulását.

2. AZ EGYHÁZ HELYZETE A KIRÁLY NÉLKÜLI KIRÁLYSÁGBAN

a) A közjogi kérdés

A bolsevista diktatúra bukása után az ellenforradalmi kormány az állam és az egyház kapcsolatában visszaállította a jogfolytonosságot. „A kultuszminiszter nyilatkozata szerint az egyház és állam viszonyában visszaáll az 1918. évi októberi jogállapot. Az egyház haladéktalanul visszakapja elrabolt jóságait, alapítványait, iskoláit, intézeteit.” A magyar püspöki kar mindezt örömmel vette tudomásul, és amikor Horthy Miklóst 1920. március 1-én kormányzóvá választották, Csernoch hercegprímás a magyar katolikus egyház nevében üdvözölte a magyar állam új vezetőjét. Ettől kezdve a Horthy-korszak alatt, kivéve az utolsó pár esztendőt, aránylag zavartalan volt a jó viszony. A barátságos kapcsolatban főleg a királykérdés és a főkegyúri jogokat érintő viták okoztak átmeneti nehézségeket.

Jóllehet a magyar püspökök üdvözölték Horthy Miklóst kormányzóvá választása alkalmával, a protestáns vallású kormányzó helyett jobban örültek volna, ha az I. Ferenc József halála után 1916-ban trónra lépett IV. Károly Magyarországon ismét átveszi a főhatalom gyakorlását, és a királykérdés ezzel végleges megoldást nyer. 1920. október 27-i értekezletükön kijelentették, hogy a megkoronázott király iránt hűséggel viseltetnek, és bár elvben a legitimitás álláspontján vannak, a király visszatérése érdekében kifejtett akciókkal szemben egyelőre várakozó magatartást tanúsítanak. Amikor 1921. március 26. és április 5. közt IV. Károly először kísérelte meg a hazatérést, több püspök rokonszenvvel szemlélte a próbálkozást. Miután a második kísérlet is kudarcba fulladt, a realitásokat figyelembe vevő Csernoch hercegprímás a kormány felkérésére Tihanyba utazott, és megpróbálta a királyt rávenni a lemondásra. A királykérdés nemsokára végleg lekerült a vitás kérdések napirendjéről, mert az országgyűlés 1921. november 6-án detronizálta a Habsburg–Lotharingiai

házat, a száműzött Károly király pedig 1922. április 1-én Madeira szigetén meghalt. (Az utolsó magyar királyt 2004-ben II. János Pál pápa boldoggá avatta.)

Az 1920. évi I. tc. 13. paragrafusának 8. bekezdése kimondta, hogy a kormányzó a főkegyúri jogokat nem gyakorolja. A püspökök és nagyobb javadalmasok kinevezésének joga ezzel visszaszállt a Szentszékre, a városok és a magán kegyurak azonban továbbra is gyakorolták a papválasztást, illetve a bemutatás (*praesentatio*) jogát. Az egyházat támogató államhatalom a főkegyúri jog gyakorlásáról nem szívesen mondott le, és a püspökök kinevezésének kérdésében befolyását diplomáciai úton akarta érvényre juttatni, miután 1920. április 14-én a Vatikánnal felvette a diplomáciai kapcsolatot, a Szentszék pedig augusztusban felállította budapesti nunciaturáját.

Akaratának keresztülvitelére a magyar állam leginkább Csernoch János hercegprímás 1927. július 25-én bekövetkezett halála után törekedett. A püspöki székek betöltésével kapcsolatos diplomáciai tárgyalások folyamán Gasparri államtitkár és Klebelsberg kultuszminiszter között 1927. március 24-én szóbeli megegyezés jött létre. Ebben Gasparri beleegyezett abba, hogy a Vatikán a kinevezések előtt bizalmas tárgyalást folytasson a magyar kormánnyal, és elismerte a kormánynak azt a jogát, hogy a Szentszék jelöltjével szemben a politikai ellenvetésen kívül másfajta jellegű ellenvetést is tehet. Az államtitkár ezt a szóbeli megegyezést május 10-én írásba foglalta és mint *intesa simplicet*, egyszerű megegyezést megküldte a magyar kormánynak.

Csernoch halála után a megegyezés értelmében megindult tárgyalások folyamán a kormány nem tudta a maga jelöltjét, Szmrecsányi Lajos egri érseket esztergomi érsekké s az ország hercegprímásává kineveztetni, és a Szentszék akaratának megfelelően Serédi Jusztinián bencés, kiváló jogtudós és a magyar vatikáni követség egyházi tanácsosa lett az új esztergomi érsek. A kudarc után a magyar kormány legalább azt akarta elérni, hogy a magyar államfő főkegyúri jogát elvileg leszögezze és biztosítsa. Ezt az elvi biztosítékot a kormányzói jogkör kiterjesztését szabályozó 1937. évi 19. tc.-be iktatta be: „A magyar király főkegyúri jogát nem érinti az a körülmény, hogy a kormányzó az 1920. I. tc. 13. §-a értelmében a főkegyúri jogot nem gyakorolja.”

b) Korlátozott autonómia és földreform

Annak érdekében, hogy az egyház a lehetőségekhez képest függetlenítse magát az állam gyámkodása alól, már 1848 óta az önkormányzat megszerzésére törekedett. Az autonómia ügye, láthattuk, a 1867-től ismételtelen, így 1918-ban is előtérbe került. Az Országos Katolikus Tanács 1918-ban tárgyalta az autonómia megvalósításának módozatairól, és eközben hajlandó volt elfogadni azt a vatikáni álláspontot, mely szerint sem a lelki ügyekbe, sem a papság és a hívek fegyelmét érintő kérdésekbe nem lehet beleszólási jogot adni a világiaknak. Mivel a Szentszék nem engedélyezte az Országos Katolikus Tanács által kidolgozott szervezeti szabályzatot (ennek oka, hogy a szabályzat az egyházi vagyon jogalányának és tulajdonosának az autonómiát mint szervezetet jelölte meg), a magyar püspöki kar pedig az autonómia egyházmegyei szintű kiépítését nem öhajtotta, a járható út az autonómiának egyházközségi szinten való kiépítése, pontosabban annak folytatása volt. A budapesti egyházközségek egységes alapszabályzatát Csernoch hercegprímás 1920. február 27-én jóváhagyta, Haller István kultuszminiszter pedig tudomásul vette.

A budapesti egyházközségi szervezeti szabályzat alapján készült el az egész országra kiterjesztett szabályzat, melyet Serédi Jusztinián hercegprímás vezetésével a püspöki kar 1929. október 25-én gróf Klebelsberg Kuno kultuszminiszterrel közösen állapított meg. Eszerint „az egyházközségek vezetését egyházközségi képviselőtestület és tanács látja el. Több egyházközséggel rendelkező városokban városi közös tanács alakítható, míg az esperességeknek esperesi kerületi tanácsot kell szervezniök. Mindezeket egységesen irányítja, támogatja, szervezi és a papnevelést előmozdítja az egyházmegyei központi tanács...” Az autonómia országos szervezetének kiépítését, az országos szintű önkormányzat megvalósítását, jöllehet a magyar kormány főleg annak érdekében szorgalmazta, hogy az egyházi nagyjavadalmakat a földreformtól megvédje, a világiak igényét pedig az egyház anyagi javainak kezelésére megheíúsítsa, a magyar püspöki kar ellenezte. Az autonómia országos szervezetét a 30-as évek közepétől kezdve az *Actio Catholica* kiépítésével pótolta a magyar egyház. A Katolikus Akció a hierarchia jogaira nem volt veszélyes, ugyanakkor a világiakat az egyház érdekeinek előmozdítására hatásosan tudta mozgósítani. (A Katolikus Akció magyarországi szerepéről a VI. fejezetben még szó lesz.

A földreform a Horthy-korszak egyik legégetőbb kérdése volt. Erre a Nagyatádi-féle, Közép-Európa legvisszafogottabb földreformján kívül, mely az ország területének csak hat százalékát osztotta szét a parasztság között, sem az állam, sem az egyház nem tudta magát rászánni. A Nagyatádi-földreform következtében a 866 713 kat. hold birtokból 835 145 kat. hold megmaradt az egyház tulajdonában. A messzebbre látó, illetve mélyebb szociális felelősségvállalástól áthatott egyháziak és világiak hiába követelték, hogy az egyházi vagyonnak legalább egy részét örökhaszonbérlet formájában a birtoknélküli vagy törpebirtokos parasztságnak adják át. Az egyházi nagyjavadalmasok közül sokan még ezt is lehetetlennek vélték s mindazokat, akik bármiféle formájú földreformot sürgettek, még ha egyébként buzgó katolikusok is voltak, kommunistagyanúsként kezelték.

Jogállásuk szerint az egyházi birtokok a kötött birtokok egyik fajtájához tartoztak. A javadalmasok ugyanis nem rendelkezhetek szabadon birtokaikkal, mert azok felett a főkegyúr gyakorolt vagyongazdálkodást. Ez a felügyelet megmaradt a királyi hatalom megszűnése után is és – mivel a kormányzó nem rendelkezett főkegyúri joggal – a főkegyúri jog vagyongazdálkodási joga a vallás- és közoktatásügyi miniszter kezében volt. A vagyongazdálkodást legfőbb célja, hogy mindenekelőtt a javadalom törzsvagyongazdálkodását megőrizze, ha pedig ez veszélybe kerülne, a törzsvagyont zár alá vegye és miniszteri biztos kiküldésével egyensúlyba hozza. A miniszter ezen felül felügyelt az egyházi vagyongazdálkodásának módjára is.

Az egyházi vagyongazdálkodás a katolikus klérus felső rétege számára továbbra is kivételes gazdasági helyzetet biztosított. Az alsópapság jövedelmei szintén a korábbi alapokon nyugodtak. Bevételei részben kisebb területű földbirtokok jövedelméből, részben egyéb: a kegyúr, illetve a hívek természetbeni és pénzbeli szolgáltatásaiból álltak.

Az egyházi birtokok jövedelmeinek csak kisebb része szolgáltatta a papság elátását, a nagyobbik hányadából a különféle vallási és közoktatási intézményeket tartotta fenn és üzemeltette a magyar katolikus egyház. A földbirtokokhoz elsősorban azért ragaszkodott a magyar felsőpapság, mert úgy látta, hogy templomait, iskoláit és egyéb intézményeit csak birtokainak jövedelméből tudja fenntartani.

c) Korporalista érdekképviselet

A Horthy-rendszerbe beilleszkedő katolikus egyház saját érdekeinek védelme és erősítése céljából erős politikai tevékenységet folytatott. A politikai tevékenység egyik fajtája a törvényhozói hatalomban való részvétel, a másik a keresztény célkitűzéseket magukévá tevő pártok támogatása volt.

Az 1867-es kiegyezés után a törvényhozás a kétkamarás, a képviselőházból és főrendiházból álló országgyűlés feladata lett. Az országgyűlés főrendiházának hivataluknál fogva tagjai voltak a magyar püspökök. Az ellenforradalmi korszak első éveiben egykamarás nemzetgyűlés gyakorolta a törvényhozói hatalmat, melyben hivataluknál fogva egyháziak nem foglaltak helyet. A kétkamarás országgyűlés helyreállítására 1926-ban került sor. November 11-én a nemzetgyűlés elfogadta az 1926. évi XX. törvénycikket a felsőházról, melynek jogköre hasonló volt a főrendiházéhoz. Utána országgyűlési választásokat rendeztek, melynek alapján 1927. január 28-án összeült a képviselőházból és felsőházból álló országgyűlés. Ettől kezdve a felsőház ülésein a katolikus püspökökön kívül a három főegyházmegye nagyprépostja, valamint a premontrei, a ciszterci és piarista tanítórend tartományfőnöke vett részt.

d) Katolicizmus és pártpolitika

A nemzetgyűlésben, illetve a képviselőházban a katolikus papságnak az országgyűlési választásokon mandátumot szerzett tagjai gyakorolták törvényhozói jogukat. A katolikus papképviselek – pár kivételtől eltekintve – mint a kormányt támogató keresztény pártok tagjai foglaltak helyet a képviselőházban. Számuk 1920 és 1944 közt 62 volt. Az alábbiakban az egyház által támogatott s az egyház érdekeiért küzdő keresztény politikai pártok közül csak a legjelentősebbek működését tekintjük át.

1919. augusztus végén alakult meg a különféle keresztényszocialista, volt néppárti, agrárius, kispolgári, sőt a munkás rétegek bizonyos elemeit tömörítő Keresztény Szociális Gazdasági Párt. Ez október 24-én Keresztény Nemzeti Egyesülés Pártja (KNEP) néven egyesült a Keresztény Nemzeti Párttal, mely abban az időben főleg a legitimistáknak, katolikus katonatiszteknek és a keresztény jelszavakat hangoztató burzsoáziának volt a pártja. Az egyház vezetői mindegyiküket, hogy a KNEP az 1920. január 25–26-i választásokon a legerő-

sebb pártként jusson be a parlamentbe. Ez azonban nem sikerült, mivel a Országos Kiszgazda és Földműves Párt eggyel több mandátumot (77) szerzett meg, mint a KNEP, mely 76 képviselőt küldhetett a nemzetgyűlésbe.

A képviselők közt ott volt Prohászka Ottokár székesfehérvári püspök is, aki a Tanácsköztársaság bukása után a forradalom ellen foglalt állást, azt idegennek, kitérőnek mondta. Képviselőként keresztényszocialista programmal lépett fel, amelyben a keresztényszocialista célkitűzések mellett antikommunista, forradalomellenes, valamint antiszemita nézetek és törekvések is szerepeltek. A politikai életbe nagy reménnyel induló Prohászka hamarosan mélysegesen megcsömörlött a sajátmagukat keresztényeknek nevező politikusok álkereszténységétől, és amikor 1922-ben nemzetgyűlési mandátuma lejárt, visszavonult a politikától s a közélettől is. Befelé fordulva egyre inkább Istennel kereste a kapcsolatot, aki 1927. április 2-án az Egyetemi Templom szószékéről szólította magához.

Annak, hogy a Keresztény Nemzeti Egyesülés Pártja, a KNEP aránylag ilyen sok mandátumhoz jutott mind vidéken, mind Budapesten, nagy szerepet játszottak a katolikus nők. A Szociális Misszió Társulat egyik tagja, Slachta Margit mint az első nőképviseelő bekerült a parlamentbe. Két évig tartó parlamenti működése során beszédeit a gyermek-, a nő- és a családvédelem érdekében mondta el. Az igen elharapózott élelmiszer-hamisítás megszüntetése végett megszavazta azt az alkalmazásra sosem került törvényjavaslatot, mely a hamisító férfiakra és nőkre egyaránt botbüntetést szab ki. Ezt a büntetést azonban, mint hozzászólásából kitűnik, a nőkkel szemben inkább jelképes, elrettentő jellegű, semmint fizikai fájdalmat okozó büntetésnek szánta.

Felszólalásának eredményei közé tartozott többek közt, hogy a földreform során a földigénylés jogát a hadiözvegyeken kívül minden nőre kiterjesztették, egyes dohánygyárakban bevezették a munkásnők évi kéthetes fizetéses szabadságát, a lóversenyadót félszázalékkal felemelték és ezt Budapest szegényeinek segélyezésére fordították, a luxuslakásokra magasabb adót vetettek ki s ennek jövedelméből kislakásokat építettek a vagonlakóknak.

1920 júliusától vette kezdetét az ellenforradalmi rendszer törvényes formába való öltöztetése és megszilárdítása. Ez gróf Bethlen István nevéhez fűződik, aki 1921–1931 között volt miniszterelnök. A magyar püspökök a Bethlen-féle

konzolidációt helyeselték, a Bethlen-kormányt támogatták, miközben fenn tartották elvi jellegű királypártiságukat. Csernoch prímás – jóllehet nem fordult el a keresztényszocialista mozgalomtól – a konzolidáció kezdetétől viszatért a háború előtti politikai viszony helyreállításához. Mivel a Bethlen-féle politikát elfogadhatónak vélte, lemondott a hatalom megragadására törekvő önálló katolikus pártról, és a kormány támogatásának álláspontjára helyezkedett, annál is inkább, mert ez megegyezett a Vatikán felfogásával. Ezt a felfogást elfogadta az 1922-ben három részre szakadt keresztény pártnak KNEP-frakciója, mely az 1922-es május–júniusi választások után továbbra is tagja maradt a kormánynak, míg a keresztényszocialisták és a szélsőséges legitimisták nem vettek benne részt. Az 1922-es választásokon a hercegprímás és a püspökök a keresztény ellenzék gyengítése végett a papoknak megtiltották a politikai szereplést, a Keresztény Női Pártot, a Keresztény Női Tábor pedig azáltal tették lehetetlenné, hogy Slachta Margitot eltiltották a választásokon való indulástól és egyéb politikai tevékenységtől, továbbá nem engedélyezték neki az általa alapított Keresztény Női Tábor vezetését. A kormányt támogató keresztény pártból kivált keresztényszocialisták Haller István vezetésével megalakították az Országos Keresztényszocialista Pártot. Az ellenzékiiség nem tartott sokáig. 1925 decemberében a KNEP és az Országos Keresztényszocialista Párt Keresztény Gazdasági és Szociális Párt (KGSZP) néven egyesült. Ez a párt, jóllehet a katolikus érdekeket is képviselte, nem volt kifejezetten katolikus politikai alakulat, és a „kormánytámogató ellenzékiiség” fából vaskarika álláspontját képviselte.

Amikor a gazdasági válság megszüntette a bethleni konzolidáció feltételeit, majd a pénz- és hitelválság a Bethlen-kormányt 1931 augusztusában elsöpörte, utóda, gróf Károlyi Gyula sem tudta a társadalmi feszültségeket leveletetni s az uralkodó osztályok egységét fenntartani. Károlyi bukása után 1932. október 1-én Gömbös Gyula alakított kormányt, aki olasz mintájú diktatórikus hatalomgyakorlásra törekedett. Ez a törekvés választút elé állította a keresztény pártot: vagy feladva önállóságát együttműködik Gömbössel, vagy ellenzékiiségbe vonul, hogy onnan védje az alkotmányosságot. Jóllehet a keresztény párt ez utóbbit választotta, a Gömbös halála (1936. október 6.) után hatalomra került Darányi-kormányval szemben semleges magatartást tanúsi-

tott, a mindinkább szélsőjobboldali németbarát politikussá váló Imrédi Bélát (1938–1939 közt miniszterelnök) pedig kezdetben támogatta.

Az egyre bizonytalanabbá és szélsőségesebbé váló időszakban a konzervatív katolikus politikusok és a püspökök fő célja a fennálló állapotok állandósítása volt. Az egyház előnyös helyzetének megőrzése és a jövőben megvalósítandó Habsburg-restauráció érdekében a katolikus egyház vezetői harcoltak a különféle szélsőjobboldali (náci és nyilas) irányzatok ellen, de visszaautasították és megghiúsították Horthynak dinasztia alapítására irányuló terveit is. Ez utóbbiban jelentős szerepet játszott Serédi Jusztinián hercegprímás. Bár az országgyűlés a kormányzói jogkört 1937 júliusában kibővítette, Horthynak nem sikerült kormányzóságát örökletessé tennie. Amikor 1937–1938-ban Szálasi Ferenc vezetésével a különböző nemzetiszocialista csoportok egyesültek és német támogatással egyre erősebb propagandát fejtettek ki, a püspökök megtiltották, hogy a papok részt vegyenek a nyilas mozgalomban vagy bármi módon támogassák azt.

A szélsőjobboldali mozgalmakkal szemben leginkább a változásoktól kevésbé ódzkodó katolikusok progresszív csoportja vette föl a küzdelmet gr. Széchenyi György képviselő, Almássy József esztergomi plébános, Apor Vilmos győri püspök, Szekfű Gyula egyetemi tanár, Barankovics István újságíró stb. vezetésével. A csoport tagjai élesen szembefordultak a növekvő német befolyással. A magyar belpolitikában demokráciát, általános választójogot, demokratikusabb parlamentarizmust követeltek.

Bibliográfia a IV. fejezethez

- LÁSZLÓ T. LÁSZLÓ, *Egyház és állam Magyarországon 1919–1945*, Budapest, 2005.
 CSIZMADIA ANDOR, *A magyar állam és az egyházak jogi kapcsolatainak kialakulása és gyakorlata a Horthy-korszakban*, Budapest 1966.
 SALACZ GÁBOR, *A főkegyúri jog és a püspökök kinevezése a két világháború között Magyarországon*, Budapest 2002.
 SALACZ GÁBOR, *A magyar katolikus egyház a szomszédos államok uralma alatt*, München 1975.
 SEBŐK LÁSZLÓ, *A katolikus egyházszervezet változásai Trianon óta*, Regio – Kissebbségi Szemle 2 (1991) 3. sz.

(online: <http://www.epa.oszk.hu/00000/00036/00007/pdf/04.pdf>) Vö. Thorozckay Gábor észrevételeit is, uo. 1992/3. sz.

TENGELY ADRIENN, *Az egyházak és a nemzetiségi kérdés 1918-ban*, Egyháztörténeti Szemle 8 (2007) 1. sz. (online: <http://www.uni-miskolc.hu/~egyhtort/cikkek/tengely-nemzetisegi.htm>)

V. A magyar egyház és a II. világháború

I. A TERÜLETI REVÍZIÓ ÉS KÖVETKEZMÉNYEI

Magyarország külpolitikájának a legfőbb célja (és kötelessége) a 30-as években a trianoni béke területi rendelkezéseinek a megváltoztatása és ezáltal az elcsatolt részek visszaszerzése volt. Mivel ezt egyre nyilvánvalóbban csak a német és az segítséggel lehetett elérni, a magyar diplomácia egyre szorosabb kapcsolatot építettek ki a Német- és Olaszországgal. Magyar politikus egy csoportja Teleki Pállal az élen ugyan megpróbálta a nyugati hatalmakkal, főleg Angliával való kapcsolat ápolása révén gyengíteni a német orientációt, ez a kísérlet a Trianon elleni revíziós politika posztulátuma miatt nem vezetett eredményre. Imrédi Béla (1938–1939), Bárdossy László (1941–1942) és Sztójay Döme (1944. március 22–augusztus 29.) miniszterelnökök és kormányaik olyan útra léptek, melyről szinte lehetetlen volt a visszatérés.

Az első és második bécsi döntésért (1938. november 2., 1940. augusztus 30.), mely a Felvidék, majd Erdély magyar lakta területeit visszaadta az országnak, igen súlyos árat kellett fizetni a magyar népnek: Németország érdekeinek és politikájának mind teljesebb kiszolgálását. Az államhatalommal szorosban egybefonódott magyar katolikus egyház vezetőinek a kormányok revíziós törekvéseit támogató politikája az egyház számára a német befolyás növekedésével kezdett egyre veszélyesebbé válni. A püspökök és papok számára mind súlyosabb gondot okozott, hogyan határolják el az egyház igényeit és jogait a kényszerpályára került államvezetés érdekeitől, és az egyházi, valamint az emberi jogok védelme végett hogyan és milyen mértékben szálljanak szembe a mind szélsőségesebbé váló államhatalommal. Mivel az egyház és állam ezer szállal való összefonódottsága miatt igen nehéz volt a németbarát kormányokkal való határozott szembefordulás, nagyrészt erre a szembeszállástól való húzódozásra vezethető vissza, hogy a magyar katolikus egyház képvi-

selői bár – mint a következőkből világosan kitűnik – igen sokat tett az ember-telenségek megszüntetése érdekében, néhány kivételtől eltekintve idegenkedett a radikális fellépéstől.

2. A LENGYEL MENEKÜLTEK SEGÍTÉSE

A Hitler által megtámadott és lerohant Lengyelországból mintegy 140 ezren menekültek hazánkba. A magyar hatóságok s a magyar nép empátiával fogadta őket, és mindent megtett sorsuk enyhítésére. A lengyel menekültek lelkigondozása, lévén a legtöbb lengyel katolikus, új feladat elé állította a magyar egyházat. Angelo Rotta apostoli nunciussal együtt, aki a Szentszék és a hazánkba érkezett lengyel papság közt a közvetítő szerepet töltötte be, a magyar papság a menekültek anyagi támogatásán kívül, azok lelki ellátásában is komoly segítséget nyújtott Karol Radonski püspöknek és a menekültekkel érkezett mintegy 60 lengyel papnak. Amikor a politikai helyzet hazánkban rosszabbra fordult és a német meg a magyar hatóságok szerződést kötöttek a politikailag gyanús személyek kölcsönös kiszolgáltatásáról, Serédi hercegprímás a püspöknek és papjainak Magyarország elhagyását tanácsolta. A hazánkban maradt 20 lelkészt továbbra is messzemenő támogatásban részesítették a magyar katolikusok.

3. ÖKUMENIKUS MOZGALOM ÉS NEMZETI EGYSÉG

1937-ben a vallási béke és az egymáshoz való közeledés előmozdítása érdekében katolikus kezdeményezésre a hazai protestánsokkal megbeszélések kezdődtek. Az ökumenikus mozgalom egyik lelkes apostola P. Király Kelemen ferences író volt, aki az *Egység útja* néven 1943–1944-ben folyóiratot adott ki és szerkesztett. 1942 végén, amikor a nemzeti katasztrófa már kikerülhetetlennek látszott, igen sok egyházi vezető is belátta, hogy a magyarság létérdeke a nemzeti erők minél szorosabb összefogását követeli meg.

Ettől a meggyőződéstől vezettetve írta meg és jelentette meg cikkét Kelemen Krizosztom bencés főapát a *Pester Lloyd* című németnyelvű napilap 1942. december 25-i számában. A cikk a keresztény egyházak egyesítésének kérdésével foglalkozott, és rámutatva a lelki egység helyreállításának fontosságára,

kifejezte reményét, hogy a jóakarát lehetővé teszi a magyar egyházak egymáshoz való közeledését. Ravasz László és Révész Imre református, valamint Kapi Béla evangélikus püspök megértően fogadta a kezdeményezést. Hamarosan azonban világossá vált, hogy a teológiai nézeteltérések miatt az egység gyakorlati megvalósításának útját igen nagy akadályok zárják el.

A megindult eszmecserébe 1943. március közepén Serédi hercegprímás is bekapcsolódott, aki a Szent István Társulat általános gyűlésén elmondott beszédét az egység kérdésének szentelte. Hangoztatta az egyház őszinte vágyát a béke és egység létrehozására, ugyanakkor kifejtette a magyar püspökök felfogását az ökumenikus mozgalommal kapcsolatban. Leszögezte, hogy az egyház hitrendszerét nem adja föl, ezért addig nem jöhet létre egység, ameddig a protestánsok ragaszkodnak a katolikus egyház tanításától eltérő nézeteikhez. A hitegység megteremtése helyett, melyre egyelőre nincs sok kilátás, a nemzeti összefogás fontosságát hangsúlyozta. Serédi szava visszavetette a biztatóan megindult tárgyalásokat és egységtörekvéseket.

4. A ZSIDÓK MENTÉSE

a) Fellelés a zsidótörvények és a fajelmélet ellen

A magyar püspökök kormányellenes fellelése a háború előtt és alatt elsősorban a jogtalanságok ellen állást foglaló beszédekben és tiltakozásokban nyilvánult meg. Ezek legfőbb okai az úgynevezett zsidótörvények voltak. Az első zsidótörvény (1938. május 29.) a zsidók arányát az értelmiségi pályákon 20%-ban állapította meg. A második zsidótörvény (1939. május 5.) a zsidóknak minősülők – vagyis akiknek legalább egyik szülője, vagy két nagyszülője zsidó vallású – közéleti és gazdasági térfoglalását korlátozta, például nem lehettek állami tisztviselők, tanárok, tanítók stb. A harmadik zsidótörvény (1941. augusztus 8.) megtiltotta a zsidók, illetve a második zsidótörvény értelmében zsidóknak tekintett személyek és a nem zsidók közti házasságkötést.

Ezeket a törvényeket a papképviselők a képviselőházban ítélték el, Serédi pedig a felsőházban, s egyúttal szót emeltek a kikeresztelkedett zsidók védelmében. A magyar püspöki kar konferenciáin kifejezte súlyos aggályait az er-

kölcsi törvények lábbal tiprása miatt, egyes főpásztorok pedig különböző lépéseket tettek annak érdekében, hogy a kereszténnyé lett zsidók helyzetét enyhítsék, illetve őket az újabb jogfosztásoktól megvédjék. Zichy Gyula kalocsai érsek, akire a püspöki kar 1939. október 3-án rábízta annak a bizottságnak felállítását, mely gondoskodik a katolikus vallású zsidók erkölcsi védelméről, valamint anyagi támogatásáról, ezt a legrövidebb időn belül létrehozta. A bizottság intézkedéseinek végrehajtását, az adminisztratív és gyakorlati munkát a kikeresztelkedett zsidók védelmére alakult Magyar Szent Kereszt Egyesület végezte a *Credo* egyesület közreműködésével. Zichy érsek a bizottság megalapításán kívül felkereste a kormányzót, és tőle a zsidók védelmét kérte. Serédi hercegprímás a harmadik zsidótörvény előkészítése idején Bárdossy miniszterelnökkel tárgyalt a készülő törvényről, s hangsúlyozta a püspöki kar kívánságát, hogy a törvény könnyítsen a megkeresztelt zsidó származású polgárok helyzetén. Zichy Gyula kalocsai érsek az 1940. október 16-ai konferencián, melyen felkérték a hercegprímást, hogy járjon el a miniszterelnöknél az újabb jogfosztás ellen, azt javasolta, hogy a püspöki kar közös pásztorlevélben ítélje el a faji törvényt és határolja el tőle az egyházat. A püspökök többsége Zichy indítványát nem fogadta el, mivel ezt a lépést nem vélte szükségesnek és célravezetőnek.

Ha a magyar püspökök ekkor még nem szánták rá magukat egy ünnepélyes tiltakozó pásztorlevél kibocsátására, ez nem jelentette azt, hogy nem emelték föl szavukat egyre erélyesebben az emberi jogok lábbal tiprása ellen. A nyilvános tiltakozások terén Serédi hercegprímás volt a leghatározottabb. A Szent István Akadémia 1942. december 13-án rendezett ülésén „Az ember szabadsága” címmel az emberi személy jogairól mondott előadást, melyben hangoztatta: az egyház nem ismeri el, hogy lennének uralkodó és alacsonyabb értékű népek vagy fajok a világon. Az ember értékének alapja nem a faj, a nyelv, a nép, hanem egyes-egyedül az Isten képére alkotott emberi személy méltósága. Ezért azokkal szemben, akik ezt a méltóságot meggyalázzák, akik embertársaik deportálásában, meggyilkolásában részt vesznek, az egyház szigorúan eljár, megtagadja tőlük a szentségek kiszolgáltatását s az egyházi temetést. Az egyház az államhatalomtól megköveteli, hogy mindenkit, akit faja vagy felfogása miatt veszély fenyeget, vegye védelmébe. A magyar kormány-

nak nem szabad semmiféle idegen hatalom előtt meghajolnia! – hangoztatta. A hercegprímás határozott hangú beszéde világszerte nagy visszhangot váltott ki. A Vatikáni Rádióon kívül megállapításait ismertette a londoni Reuter hírigyűzőség és a svájci *Republikanischer Blätter*.

Serédi az 1943-as böjti körlevelében, melyet 1943. március 21-én a *Nemzeti Újság* szóról szóra leköszölt, energikusan tiltakozott az egyház elnyomása, a fajuk miatt üldözöttektől a létfeltételek megvonása, azok deportálása és az egyre nagyobb méreteket öltő népiirtás ellen. A prímás körlevelére a budapesti német követség felhívta a német kormány figyelmét s annak közbelépését kérte.

A Szent István Társulat közgyűlésén 1943. március 18-án a legélesebb szavakkal kárhoztatta egyes népek, fajok, nemzetek feláldozását, kiirtását, amely egyetlen ember vagy egy nemzet akaratából történik. Mivel a hercegprímás szavai félreérthetetlenül Hitlerre vonatkoztak, ezt megértették Berlinben is, és április 5-én utasították a budapesti német követséget, hogy tegye meg a szükséges lépéseket. A követség április 21-én átadott szóbeli jegyzékében arra mutatott rá, hogy a prímás beszédét az ellenséges propaganda kihasználja, ezért mindent el kell kerülni, ami a német és magyar nép közös harcát gyengítené. A jegyzék felszólította a magyar kormányt, intse le Serédit. Válaszában a magyar kormány arra hivatkozott, hogy a prímás és a magyar papság szólásszabadsággal rendelkezik, ezért a hitbeli kérdésekben tett megnyilatkozásait nem korlátozhatja. A német kormányt ez a válasz nem elégítette ki, ezért 1943. május 24-én Ribbentrop külügyminiszter úgy rendelkezett: a jövőben meg kell akadályozni, hogy a magyar kormány ilyen elégtelen választ adjon a német jegyzékekre. Serédi mindezekkel nem törődve félelem nélkül állt ki a jog és igazságosság mellett. 1943. augusztus 15-én a Magyar Rádió közvetítette a prímásnak az esztergomi bazilikában mondott beszédét, melyet a világháború világos elítélése miatt augusztus 31-én a londoni BBC rádió német nyelven megismételt. Serédi ezzel még jobban maga ellen haragította a birodalmi kormányt, mely elrendelte, hogy ezután az ő, de a többi magyar püspök és pap megnyilatkozását is a pesti követség kísérije figyelemmel, és amikor elérkezik a megfelelő alkalom, tegye meg a szükséges ellenintézkedéseket.

Serédinek ezeket a bátor beszédeit figyelembe véve igazságtalan az a megállapítás, miszerint a hercegprímás halogató taktikus, engedékeny, meghunyászkodó politikus volt. Serédi tisztán látta, mi vár rá, ha a nácik végleges győzelmet aratnak. Ez azonban nem tántorította el attól, hogy meggyőződésének az egész világ előtt hangot ne adjon.

b) A német megszállás és a deportálások kezdete

1944. március 19-én a németek megszállták az országot és Sztójay Dömét tették miniszterelnökké, aki hajlandó volt a náci hódítók feltétlen kiszolgálására. Hitler kiadta a parancsot Magyarország teljes zsidótlanítására. Ezt készítette elő a sárga csillag viselését megparancsoló rendelet, majd a zsidók vagyonának elkobzása. Deportálásuk május közepén kezdődött el. Veessenmayer, a magyarországi német megbízott jelentése szerint 437 402 volt a július 9-ig deportált vidéki zsidók száma. Budapesten 232 453 zsidó tartózkodott, akik közülük 127 ezer élte túl a nyilas terror és az orosz ostromot. Ez nem csekély mértékben a katolikus és a magyar protestáns egyházak humanitárius segítségének köszönhető.

Az egyház kiállása az emberi jogok tiszteletben tartásáért 1944. március 19. után még határozottabb lett. Ebben a vezető szerepet a budapesti apostoli nuncius, Angelo Rotta játszotta. A nuncius 1944 márciusában háromszor, áprilisában kétszer, májusában pedig többször felemelte a szavát a zsidók ellen elkövetett embertelenségek ellen, a kormánynak pedig több tiltakozó jegyzéket adott át, melyek közül a legfontosabb a május 15-i és a június 5-i volt. Miután XII. Pius pápa június 25-én nyílt táviratot küldött Horthy kormányzónak, a távirat, továbbá a magyar katolikus és protestáns püspökök tiltakozásainak és Angelo Rotta jegyzékeinek hatására Horthy június végén parancsot adott a deportálások leállítására. Mivel a kormányzói parancs ellenére végrehajtották a Pest környéki zsidók elszállítását, a nuncius tovább folytatta akcióját az üldözöttek érdekében. Július 6-án és 29-én újabb jegyzékeket adott át a kormánynak, augusztus 21-én pedig a svéd, a svájci és a portugál követséggel együtt közösen tiltakozott a zsidók deportálása miatt.

A mentési akciókból az apostoli nuncius mellett a magyar püspökök, papok és szerzetesek is kivették a részüket. Serédi hercegprímás már a sárga

csillag viselésének elrendelése előtt tiltakozott a megalázó intézkedés ellen, a rendelet megjelenése után a tiltakozást levélben ismételte meg, április 13-án pedig személyesen tárgyalt Sztójay miniszterelnökkel, követelve a rendelet visszavonását. Mivel nem ért el eredményt, április 23-án újból felkereste Sztójayt, és a püspöki kar nevében tiltakozó jegyzéket nyújtott át. Erre Sztójay május 3-án válaszolt, és arra hivatkozva próbálta a zsidók ellen hozott intézkedéseket megokolni, hogy 13 millió magyar élete és jóléte függ a rendszabályok végrehajtásától. Ezek a zsidók javát is szolgálják, mert nélkülük még rosszabb sors várna rájuk. A prímás, mivel a magyarizációt nem fogadhatta el, május 10-én hosszú levelet küldött a kormányfőnek, melyben felszólította, hogy a történelem előtti felelősségre vonás tudatában azonnal szüntesse meg a zsidók ellen fogantatott intézkedéseket. Ezek a prímási megmozdulások annyi eredményt értek el, hogy az 1730/1944. számú kormányzati intézkedés bizonyos állású, foglalkozású és vallású személyeket mentesített a zsidónak minősítés alól. Mivel minden tiltakozása és kérése ellenére május közepén megkezdődött a vidéki zsidók Németországba való deportálása, az elnökségi államtitkárhoz intézett levelében szemrehányást tett a kormánynak, mert annak néhány tagja megígérte a deportálások leállítását, az ígéretet azonban nem tartotta be. A betegek, öregek és gyermekek elhurcolása azt bizonyítja, hogy a zsidókat nemcsak munkavégzés, hanem részben megsemmisítés céljából hurcolják Németországba.

Annak érdekében, hogy a magyar katolikus és protestáns egyházak közös fellépéssel fékezzék meg a kormány antiszemita intézkedéseit, a magyar protestáns egyházak vezetői kísérletet tettek a katolikus egyházzal való együttműködés kiépítésére. Ennek egyik lépése volt az a felsőházban tartott megbeszélés, melyben néhány református és evangélikus püspök, valamint a hercegprímás vett részt. „A megbeszélésből – mint Bereczky Albert írja – nyilvánvalóvá lett, hogy a keresztyén egyházak, ha nem is együtt, de külön-külön, azonos szellemben, teljes súlyuk latba vetésével igyekeztek egyfelől a zsidókérdésben az igazságosság és emberiség nagy erkölcsi törvényét érvényesíteni, másfelől a zsidónak minősülő keresztyének lelki, erkölcsi és anyagi érdekeit megóvni.” Mivel ezen a tárgyaláson a közös akciókra vonatkozólag semmilyen gyakorlati megoldás nem merült föl, június 15-én Ravasz László a

Szent Kereszt Egyesület főtitkárával, Cavallier Józseffel levelet küldött a hercegprímásnak, melyben arra kérte, hogy a magyar egyházak közösen tiltakozzanak a deportálások ellen. A levélben elküldte az általa elkészített tiltakozás tervezetét. A levélre nem érkezett válasz. Valószínűleg azért, mert Serédi merev egyházi és felekezeti felfogása miatt nem akart a protestánsokkal semmilyen téren közreműködni.

Serédi miután belátta, hogy a tiltakozások és tárgyalások nem vezetnek eredményre, a pápa határozott felszólítására, a nuncius és Apor püspök sürgetésére elhatározta, hogy a magyar püspöki kar nevében közös pásztorlevélben a leghatározottabban elítéli a fajüldözést, a zsidók deportálását és tömeges megsemmisítését. A június 19-re keltezett körlevél már nem csupán a kikeresztelkedett zsidók érdekében emelte föl a szavát, hanem a minden embert megillető élethez való jogra történt hivatkozással tiltakozott minden faji alapon való megkülönböztetés, jogfosztás, deportálás és életkioltás ellen. A körlevelet, melynek végleges szövegét a püspökök hozzászólása után készítette el Serédi, július elején nyomtatták ki Esztergomban, és postán szét is küldték az egyes egyházmegyéknek. Július 9-én kellett volna az ország minden templomában felolvasni. Ez az egri egyházmegyében mindenütt megtörtént. Más egyházmegyékben és plébániákon azonban a felolvasásra csak részben került sor. Ennek az volt az oka, hogy az államügyészség a köteles példány bemutatása révén tudomást szerzett a körlevélről, és az ügyet azonnal jelentette a belügyminiszternek, az pedig a miniszterelnöknek. Sztójay a prímáshoz ekkor Antal István igazságügy minisztert küldte, akinek azzal a fenyegetéssel, hogy a kormány a körlevél felolvasása esetén kénytelen lesz lemondani, s így a hatalom a nyilasok kezébe kerül, sikerült a prímást kompromisszumra rávenni. Erre a prímás három feltétellel volt hajlandó: a kormány megszünteti a jogsértést, leállítja a deportálást, az elhurcoltakat pedig visszahozatja és harmadszor erről a megbeszélésről értesíti a közvéleményt. Miután Antal elfogadta a feltételeket, Serédi július 7-én körtávirattal úgy rendelkezett, hogy a körlevelet ne olvassák fel. A másnap Sztójayval és Antallal folytatott tárgyaláson a harmadik feltétellel kapcsolatban egy rádióközlemény és egy szószéki nyilatkozat szövegében egyeztek meg. Az első arról szólt, hogy a körlevelet csupán a papság tájékoztatása céljából küldte szét a püspöki kar, ezért kellett annak kihirde-

tését leállítani, a szószéki nyilatkozat pedig arról tájékoztatja a híveket, hogy a prímás a püspöki kar nevében a megkeresztelt zsidók ügyében tárgyalásokat folytatott és folytat a kormánnyal.

Sztójayéknak ugyanezzel a taktikával sikerült megakadályozni a protestáns egyházak tiltakozó körlevelének felolvasását. Az egészben nem csak az volt a szomorú, hogy a kormány fenyegetésekkel és ígérgetésekkel keresztül tudta vinni akaratát, hanem az is, hogy a kormány külön tárgyalhatott a katolikus és a protestáns egyházak vezetőivel. Ha előzetesen közös megállapodásra léptek volna a magyar egyházak vezetői, az egész magyar kereszténységgel szemben a németbarát államvezetőség sokkal nehezebben tudott volna boldogulni. Mindenesetre az egyházakkal folytatott kölcsönös tárgyalások azzal az igen jelentős eredménnyel jártak, hogy – a pápai diplomácia fellépésével párhuzamosan – megakadályozták a fővárosi zsidóság deportálását.

c) A nyilas terror időszaka

A helyzet Horthynak a háborúból való sikertelen kilépési kísérlete (október 15.), majd a németek által történt letartóztatása (október 16.) után tovább romlott. A hatalom Szálasi Ferenc vezetésével a németeket vakon kiszolgáló nyilasok kezébe került. Serédi hercegprímás az Országtanács 1944. október 27-i ülésén jogilag törvénytelennek mondta Szálasi hatalmát. Avégett, hogy a közte és a Szálasi közt levő ellentétet még jobban kifejezze, nem vett részt a nemzetvezető jogköréről szóló törvényjavaslat megszavazásán, és tüntetőleg nem jelent meg a „nemzetvezető” november 4-i eskütételén. A szavazáson és az eskütételén Zadravetz István nyugalmazott tábori püspökön kívül egyetlen magyar főpap sem vett részt.

Szálasi folytatta a Horthy által leállított deportálásokat. A Budapesten június végén „csillagos házakba” költöztetett hozzávetőleg 200 ezer zsidóból Eichmann, a deportálásokat irányító német tiszt 50 ezer munkaszolgálatosra tartott igényt. Részükre a behívóparancsot október 20-án kézbesítették ki. Nemsokára megindult a főleg nőkből és fiatalokból álló gyalogmenet a német határ felé. Angelo Rotta nuncius a deportálás leállítása végett Szálasihoz két jegyzéket küldött, majd a svéd, a svájci, a spanyol és a portugál

követtel együtt 17-én, végül december 20-án a nyilas kormánynak tiltakozó memorandumot adott át.

Ezzel azonban nem elégedett meg a pápai nuncius. Felkereste az elkülönített, csillagos házakba, majd a VII. kerületi gettóba zárt zsidókat, gyógyszer, mosó- és élelmiszert osztott köztük szét, s lelkileg erősíteni próbálta őket. A német határ felé hajtott munkaszolgálatosok számára külön mentőakciót szervezett, melynek tagjai kitöltetlen menleveleket kaptak, teherautókon élelmet, gyógyszert vittek a szerencsétleneknek, akik közül néhány százat sikerült megmenteniük és Budapestre visszavinniük. Amikor október végén a Szálasi kormány a nuncius és a semleges hatalmak követelésére a deportálástól mentesítette azokat, akik a semleges hatalmak oltalma alatt álltak, a pesti nunciátúra körülbelül 25 000 menlevelet állított ki és osztott szét. Angelo Rotta számos zsidólakta házat a nunciátúra oltalma alá helyezett, és a pápai követség épületében mintegy 200 zsidónak adott menedéket.

Az üldözöttek mentésében Rotta nuncius mellett Serédi Jusztinián bíboros hercegprímás játszott meghatározó szerepet. Már október 24-én, 27-én majd november 4-én ismételten közbenjárt a nyilas kormánynál a zsidók érdekében. Ennek, továbbá Ravasz László református püspök fellépésének, mindekelőtt azonban a külföldi követségek, valamint a Vatikán újabb erőteljes tiltakozásának hatására november közepén Szálasi a deportálásokat kénytelen volt leállítani. Ez azonban nem mentesítette a Pesten maradt zsidókat a különféle nyilas különítmények fosztogatásaitól, kegyetlenkedéseitől és gyilkosságaitól. Jóllehet a külföldi követségek, elsősorban a vatikáni nunciátúra menlevelei mintegy 30 ezer embernek nyújtottak némi biztonságot, a garázdálkodó nyilasok gyakran nem vették figyelembe ezeket.

A legtragikusabb a pesti zsidók helyzete a december 2-án kiadott rendelet következtében vált, mely a budapesti VII. kerületben gettó felállítását parancsolta meg. Ide költöztettek be kb. 70 ezer zsidót. Ettől csak a mintegy 30 ezer, külföldi menlevéllel rendelkező és a magánházakban, illetve különféle egyházi intézményekben bujkáló személy menekült meg. A gettóba zsúfolt 70 ezer szerencsétlen közül talán 15-20 ezer ember halt meg a nélkülözések vagy a nyilasok vérengzései következtében. Az embertelen körülmények közt tengődők számára egyetlen vigaszt a vallás jelentette. Különösen a protestáns

egyházak lelkészei, de a katolikus papok is istentiszteleteket végeztek számukra, vallásos iratokat osztottak szét közöttük, élelmiszert, gyógyszert juttattak el hozzájuk.

Serédi hercegprímás és Angelo Rotta akcióival párhuzamosan számos katolikus püspök, főleg Apor Vilmos, Hamvas Endre, Virág Ferenc, Shvoy Lajos, Mindszenty József és Kelemen Krizosztom pannonhalmi főapát tett igen sokat az üldözöttek érdekében. A szóban, írásban, táviratban kifejezett tiltakozásokon és az emberi jogokért kiálló beszédeiken kívül anyagilag nagylelkűen segítélyezték, palotáikban és egyházi intézményeikben pedig rejtgették a hozzájuk forduló zsidókat. Egyedül a pannonhalmi monostor 760 embernek nyújtott biztos menedéket, Budapesten 32 kolostorban és egyházi intézményben sok ezer zsidó talált otthonra, akik közül legalább 314,5 átvészelte a nyilas rémuralmat.

Külön ki kell emelni Slachta Margit által vezetett Szociális Testvérek Társaságát, akik megszervezték a keresztelendő zsidók hitoktatását. Ebben 11 ezer zsidó részesült. 1944. március 19-én a testvérek kiköltöztek budapesti anyaházukból, hogy a menekülteknek helyet adjanak. Irataikat is átadták nekik. A közösség mintegy 1000 embert mentett meg, köztük Rusznyák Istvánt, Fleischner Jenőt, Vilt Tibort, Heltai Jenőt. Az üldözöttek bújtatása, rejtgettése igen veszélyes módja volt az emberbaráti akciónak. Az ebben részt vevő papok és apácák közül 1944. március 19-e után hozzávetőleg 115 egyházi személyt hurcoltak internáló táborokba, börtönökbe a németek vagy a nyilas pártszolgálatosok.

Többen életükkel fizettek jóságukért. Bernovits Vilma budapesti hitoktatót 1944. december 26-án a Duna-parton végezték ki a nyilasok. Dr. Ervin Gábor hittanárt édesanyjával együtt október 15-e után gyilkolták meg. Gusztáv Béla hittanárt a Gestapo fogta el és ölte meg. Kalló Ferenc táborigazgatót a nyilasok október 29-én a budakeszi erdőben lőtték agyon. Koszta Mihály csanádi egyházmegyei püspököt 1945 februárjában a Duna-parton végezték ki. A Magyarországra menekült Pontiller Ödön bencést 1944 májusában tartóztatta le a Gestapo és Münchenben kivégezte. Salkaházi Sára szociális testvért 1944. december 26-án végezték ki a Duna-parton. Őt már a boldogok sorában tisztelhetjük. Somlyai Ambrus Ösi község plébánosát 1944. december közepén

lőtték agyon. A protestánsok közül ketten, Nagy Kornél dunaalmási református lelkész és Remete László jolsvai evangélikus hittanár szenvedett vértanúhalált emberbaráti szeretetért.

1944. október 31-én a tiltakozások utolsó akkordjaként a dunántúli főpásztorok: Serédi bíboros, Apor Vilmos győri, Shvoy Lajos székesfehérvári, Mindszenty József veszprémi püspök és Kelemen Krizosztom pannonhalmi főapát közös tiltakozó levelet küldtek a Szálasi-kormányhoz. Erre a válasz az volt, hogy november 27-én 26 papot és Mindszenty veszprémi püspököt a nyilasok letartóztatták és Sopronkőhidára, illetve Sopronba szállították. Mindszenty letartóztatásának másik oka az volt, hogy nem engedte meg palotájába a nyilas katonák beszállását. Fogságából a megszálló orosz csapatok szabadították ki.

Bibliográfia az V. fejezethez

- GERGELY JENŐ, *A Magyar Katolikus Püspöki Kar, az Apostoli Szentszék és a Soá. in Magyar megfontolások a Soáról* (Hamp Gábor et al.) Budapest–Pannohalma 1999, 94–110.
- GÁRDONYI MÁTÉ, *Üldöztetés és felelősség. A magyar holokausztról egyházi szemmel*, Szétosztott teljesség. A hetvenöt éves Boór János köszöntése (szerk. Mártonffy Marcell–Petrás Éva), Budapest 2007, 262–269.
- PÁL JÓZSEF, *Glattfelder Gyula és az 1938–39-i zsidótörvények*, Igazságot – szeretettel. Glattfelder Gyula élete és munkássága, szerk. Zombori István, Budapest–Szeged 1995.
- Serédi Jusztinián hercegprímás feljegyzései 1941–1944*, kiad. ORBÁN SÁNDOR–VIDA ISTVÁN, Budapest 1990.

*

- MESZLÉNYI ANTAL, *A magyar katolikus egyház és az emberi jogok védelme*, Budapest 1947.
- SZENES SÁNDOR, *Befejezetlen múlt. Keresztények és zsidók, sorsok*, Budapest 1986.
- MONA ILONA–SZEGHALMI ELEMÉR, *Salkaházi Sára élete és munkássága*, Budapest 1990.

VI.

Katolikus reneszánsz a két világháború között

I. KATOLIKUS NAGYGYŰLÉSEK, ORSZÁGOS RENDEZVÉNYEK

Az egyház egységének, belső erejének, külső tekintélyének s nem utolsó sorban a hívek vallásos buzgóságának növelését igen nagy mértékben mozdították elő a katolikus nagygyűlések és egyéb országos jelentőségű egyházi megmozdulások.

Az 1894-es első budapesti katolikus nagygyűlés után különösen 1900 óta kezdtek a magyar egyháznak ezek a hatalmas seregszemléi állandó jelleget ölteni. Az első világháború előtt és után is igen fontos szerepet töltek be a magyar egyház életében, mert a magyar és a világegyház aktuális kérdéseivel, valamint az égető társadalmi problémákkal kapcsolatban a hazai katolicizmus ezeken a gyűléseken hallatta ország-világ előtt a szavát, megoldásokat javasolt, konkrét vallási és társadalmi feladatokat tűzött ki. A nagygyűlések ezeken kívül azért voltak jelentősek, mert az egyházon belüli s kívüli hibákra rámutatva, az egyházat ért sérelmek ellen tiltakozást, óvást emelve ezek megszüntetésén fáradoztak, valamint az egyház megújulásának különböző módozatait keresve a magyar katolicizmus belső megújulását segítették elő.

A katolikus nagygyűlések az 1930-as évektől kezdve azonban egyre kevésbé tudtak megfelelni az előbbi évtizedek idején betöltött vallási és társadalmi hivatásuknak. Ahogyan NYISZTOR ZOLTÁN írja: „...fakulni kezdtek, aminek több oka is volt. Nem volt szerencsés a fővároshoz kötni s ezáltal a vidéki nagy központokat azok fényétől, lelkesedésétől és megtermékenyítő hatásától megfosztani. Nem volt szerencsés és indokolt se az elég magasan megszabott belépti jegyek rendszerét fenntartani... De legszerencsétlenebb volt, különösen az utolsó években, a politikai földrengés miatt túlzott óvatosságból leszűkíteni a témakört és hangszerelést egyaránt s bűjőcskát játszva a sorsrengető kérdésekkel, ünnepélyé sülyledni.”

Az egész országot megmozgató ünnepségek közül kettő az egész katolikus világ figyelmét a magyar egyházra fordította, és nemzetközi jelentőségű eseménye lett az egyetemes egyháznak.

Az egyik a Szent Imre herceg halála 900 éves évfordulója alkalmával megrendezett ünnepségsorozat volt, mely 1930. április 5-től november 16-ig tartott. Az ünnepi megmozdulásokba a népmissziók, *triduumok*, búcsújárások, különböző kultúrelőadások, hangversenyek által bekapcsolódott az ország minden katolikus. A budapesti plébániatemplomokban rendezett nyolcnapos népmissziókon 130 ezer hívő vett részt, és gyónással, szentáldozással készült föl a nagy évforduló megünneplésére. XI. Pius pápa június 2-án a prímáshoz intézett *Nono exeunte saeculo* kezdetű apostoli levelében Szent Imre erényeinek követésére szólította föl a magyar népet. A főünnepségek augusztus 16-án kezdődtek. Ezen a napon érkezett Budapestre a Szentszék legátusa, Aloisio Sincero bíboros, kívülre még 6 kardinális, több mint 100 püspök (köztük Angelo Roncalli, Bulgária apostoli vizitátora, a későbbi XXIII. János pápa) és számos nemzetközileg ismert kiváló katolikus személyiség. A Szent Imre-év fénypontján, augusztus 19-én a pápai legátus a Vérmezőn ünnepi szentmisét mutatott be, este pedig hajós körmeneten vett részt az állam vezetőivel, a papság s a hívek tömegével együtt. Mindkét ünnepség mintegy 600 ezer katolikus hívőt mozgató meg. Másnap augusztus 20-án díszülést rendeztek az Országházban, az ünnepi körmeneten pedig 800 ezer ember kísérte Szent Királyunk épen maradt Jobbját.

Az 1933. október 8–10. közt megrendezett XXIV. katolikus nagygyűlés a magyar Katolikus Akció megalapításával és feladataival foglalkozott. (Az *Actio Catholica*ról néhány oldallal később bővebben lesz szó.)

A legnagyobb szabású ünnepi eseménysorozatra 1938-ban került sor. Szent István királyunk halálának 900. évében Budapesten tartotta meg a világegyház a XXXIV. Nemzetközi Eucharisztikus Kongresszust. Az 1937. május 24-én megkezdett előkészületi időszak fő célja, hogy ez az úgynevezett kettős szentév a magyar katolikusok lelki megújulását eredményezze, és ezáltal vehessenek a hívek minél méltóbban részt az eucharisztikus ünnepségeken. Az országszerte megrendezett lelkigyakorlatok jellegzetessége volt, hogy a tár-

sadalom egyes rétegei számára külön-külön voltak lelkigyakorlatok, sőt még a kórházi betegek részére is.

XI. Pius 1938. május 12-én Eugenio Pacelli bíboros legátushoz írt levelet, Serédi hercegprímásnak pedig május 15-én küldött brévét. Mindkettőben az eucharisztikus kongresszus feladatát abban jelölte meg, hogy a *Vinculum Caritatis*, a Szeretet Köteléke, az Oltáriszentség Krisztus békéjében és szeretetében egyesítsen minden embert és nemzetet.

Az ország a legteljesebb állami és egyházi pompával május 25-én fogadta a pápai legátust, az államtitkár bíboros Eugenio Pacellit, és kívülről 14 bíborost, 48 érseket, 197 püspököt, továbbá számos külföldi katolikus kiválóságot és vendéget. A kongresszusra külföldről és vidékről érkezett hívek tízezreit a különböző katolikus intézmények és családok fogadták be.

Az ünnepségek fénypontja a budapesti Hősök terén május 26–29. közt rendezett Eucharisztikus Világkongresszus volt. A kongresszus első napján, május 26-án, áldozócsüdtörtökön a magyar fiatalság szentmiséjén a kísérőkkel együtt 300 ezren adorálták az Oltáriszentséget. Az áldozócsüdtörtök estéjén megrendezett, rakéták színes tűzpompájától kísért dunai szentségi körmenet felülmúlt minden eddigi katolikus megmozdulást. A férfiak Hősök terei éjjeli szentségimádásán 150 ezren vettek részt. Május 29-én, az Eucharisztikus Világkongresszus befejező napján a Hősök terén délelőtt a pápai legátus által bemutatott szentmisén több mint félmillió ember áldozott. A Szentmise végén a jelenlevők a pápának a világkongresszust bezáró rádiószózatát hallgatták, melyben a magyar katolikusokat s a kongresszus minden résztvevőjét a Krisztus iránti hűségre buzdította. Délután a Bazilikából kiinduló, az akkori Andrássy úton át a Hősök teréig vonuló körmeneten százezrek vettek részt. Hasonló volt a jelenlevők száma a Szent István jubileumi év megnyitásán, május 30-án megtartott körmeneten, melyen a Szent Jobbot vitték a Bazilikából az Országházig. Itt a főkapu elé felállított oltárra helyezték. Utána a hercegprímás felajánlotta Jézus Szívének az országot és a magyar nemzetet.

A Szent István jubileumi év nevezetes eseménye volt a Szent Jobb aranyvonat országos körútja. Az aranyvonat Szent Királyunk ereklyéjét először Esztergomba, majd az ország többi magyar városába vitte el. Az Eucharisztikus Világkongresszus és a Szent István-év meggyőzően mutatta meg a világ-

nak a magyar egyház és állam egymást támogató jó viszonyán kívül az egyház belső erejét, híveinek mélyes hitét és vallásos buzgóságát.

Ezt a hitet és buzgóságot nem kis mértékben a magyar katolikusság a magyar szerzeteseknek köszönhette.

2. A SZERZETESSÉG FELVIRÁGZÁSA, KARITATÍV ÉS MISSZIÓS TEVÉKENYSÉGE

A magyar szerzetesség életét a két világháború közti időszakban mindekelőtt a már meglevő rendek számbeli megerősödése, valamint új rendek meghonosodása, illetve új magyar szerzetesközösségek keletkezése jellemzi. A szerzetesség számbeli súlyának növekedése azonban csak az egyik jele a magyar szerzetesség fellendülésének. A másik jele a szerzetesi szellem és fegyelem megszilárdulása, illetve a szerzetesek aktivitásának rendkívüli mértékben való fokozódása. Mielőtt az utóbbit szemügyre vennénk, először a számbeli gyarapodást tekintjük át.

a) A szerzetesek számának növekedése

A régebben megtelepedett rendek felfrissültek, új rendházakat alapítottak, s jelentősen növelték tagjaik számát. Ha ez a gyarapodás a tanítórendeknél, melyek nagyobb mértékben nem veszítették el tagjaikat, nem is volt szembeötlő, annál meglepőbb volt a többenél.

A jezsuiták, akik csekély létszámuk miatt sokáig az osztrák rendtartományhoz tartoztak, 1909-ben különváltak és önálló provinciát alkottak. 1931-ig hét rendházukban 175 rendtag élt, melyből 127 volt pap. 1948-ban házaik száma kilenc lett, a felszentelt papoké pedig 182.

A domonkosok fejlődése szintén abban mutatkozott meg, hogy önálló magyar rendtartományba szerveződtek, melyben 1931-ben 8 rendház és 44 rendtag volt.

A ferences rendnél még ennél is nagyobb gyarapodás tapasztalható. A kapisztránus rendtartomány a két világháború közt kolostorainak számát 18-ról 26-ra növelte. Külső hatás tekintetében még többet jelentett, hogy 8 új települési hely közül három (Salgótarján, Csongrád s Debrecen–Nyilastelep)

plébániával, Nyíregyháza pedig lelkigyakorlatos házzal volt összekötve. A kapisztránus provincia tagjainak száma 339, melyből 166 felszentelt pap volt. A mariánus rendtartomány 5 új házat alapított, s így kolostorainak száma 17 lett, a felszentelt papoké pedig. A Szűz Máriáról nevezett provincia 1931-ben megnyitotta a teljesen modern felszerelésű, internátussal összekötött esztergomi gimnáziumot.

A kapucinusok, akik 1934-ben függetlenítették magukat a bécsi rendtartománytól, 3 új helyen telepedtek le, s így rendházaik száma 7-re emelkedett.

1948-ban a piaristák 11 rendházzal és 257 pappal, a bencések 12 rendházzal és 238 pappal, a ciszterciek pedig 10 házzal és 159 pappal rendelkeztek.

A régi szerzetesrendekhez – melyek közül név szerint csak azokat említettük meg, melyeknél a legnagyobb volt a számbéli növekedés – hazánkban addig ismeretlen közösségek csatlakoztak. A lazaristák 1898-ban jöttek hazánkba. 1926-ban már önálló rendtartományuk volt 3 rendházzal és 52 szerzettel. Don Bosco fiai, az elsősorban tanoncok és iparosifjak nevelésével foglalkozó szaléziak 1900-ban telepedtek le Magyarországon. 1933-ig 9-re emelkedett rendházaik száma, a rendtagoké pedig, akik különböző nevelőintézetekben, iskolákban és árvaházakban működtek, 140-re. Az Isteni Ige Társaságának, a verbitáknak tagjai 1916-ban érkeztek az országba, és a máriakéméndi (Baranya m.) kegytemplomot gondozták. Véglegesen 1924-ben Budatétényben telepedtek le. A magyar missziósnövendékek számának emelkedése a kőszegi rendház és újoncház alapítását tette szükségessé.

Az egyetlen magyar alapítású férfirendnek, a pálosoknak Lengyelországból való visszatelepítése azzal kezdődött el, hogy a Gellért-hegyi sziklatemplom megépítése után a Zichy Gyula kalocsai érsek által vezetett országos bizottság kolostort is építtetett számukra, melyet sikerült pálos szerzetesekkel benépesíteni.

Míg 1930-ban a férfi rendek házainak száma 116 volt, a rendtagoké pedig 1557, 1950-ben a 23 férfi szerzetesrend 182 rendházában 2582 szerzetes élt és működött.

A női rendek gyarapodása és fejlődése még szembetűnőbb volt. 1920-ban 232 volt a zárdák, 3288 pedig az apácák száma. 1935-ben a női szerzetesközösségeknek már 409 zárdája és 6667 apácája volt. 1950-ben a 39 apácaközösségnek

454 zárdájában 8956 szerzetesnővér élt és dolgozott. A szerzetesrendek feloszlásának évében, 1950-ben összesen 62 férfi, illetve női rend létezett hazánkban, a rendházak száma 636, a szerzeteseké pedig 11 538 volt.

b) A szerzetesek lelkiségének elmélyülése, aktivitásuk növekedése

A szerzetesi élet felvirágzását a rendházak és rendtagok számának nagymértvű növekedésénél sokkal jobban bizonyítja a szerzetesi szellem és fegyelem megszilárdulása, valamint a szerzetesek aktivitásának fokozódása.

A reformszellem megerősödése a legszembetűnőbb a cisztercieknél volt, akik közül néhány szerzetes Halász Piusz vezetésével a kontemplatív szerzetesi eszményt s a szigorúbb fegyelmi trappista irányt élesztette újra, és ezt egy kis női közösséggel már a megvalósulás stádiumába állította.

A férfi és a női szerzetesek a hazai karitatív és szociális munkába, a lelkipásztorkodásba, valamint a magyar kulturális élet legkülönbözőbb területeibe egyre nagyobb számban és növekvő intenzitással kapcsolódtak bele.

A premontrei, bencés és ciszter rendeken kívül a kolduló rendek is, elsősorban a ferencesek mind több plébánia vezetését vállalták. A Kapisztrán Szent Jánosról elnevezett rendtartomány 26 rendházának tagjai 17 plébániát vezettek és hozzávetőleg 150 ezer hívő lelki ellátásáról gondoskodtak. A mariánus, a Szűz Máriáról elnevezett provinciára az egyház 8 plébániát bízott, melyhez 42 630 hívő tartozott.

A különféle jellegű egyesületek vezetése és fellendítése, mint a későbbiekben látjuk, nem kis mértékben a szerzetesek érdeme. A szeretetszolgálat különböző fajtáinak végzésében (kórházi betegápolás, árvákról, idősekről, szegényekről való gondoskodás stb.) is kimondhatatlanul sokat tettek. Az Irgalmasrend például öt kórházat tartott fenn.

A magyar szerzetesi élet fellendüléséről az is tanúskodik, hogy tevékenységét a messzi világrészekre is kiterjesztette, és növekvő mértékben bekapcsolódott a világmissziók munkájába. A jezsuiták Észak-Kínában Taming székhellyel létesítettek missziós körzetet. A ferencesek 1929-ben a hunani tartományban kezdték el hittérítői tevékenységüket. Az általuk gondozott területen a Szentszék 1938-ban felállította a Paoking-i Apostoli Prefektúrát. A magyar apácarendek közül a kalocsai Miasszonyunk nővérek a jezsuita misszi-

onáriusok mellé álltak be segéderőnek, a szatmári Irgalmas nővérek pedig a ferences hittérítők munkáját támogatták.

c) Új magyar női szerzetesrendek

Mint fentebb említettük, 1950-ben 39 női szerzetesközösség működött hazánkban. Ebből 11 magyar alapítású volt. Az 1908 és 1939 közt keletkezett új női szerzetesközösségek elsősorban a szeretetszolgálatnak és a laikus apostolkodásnak szentelték életüket, életformájuk pedig időszerű, a korviszonyokhoz kitűnően alkalmazkodó volt. Ezek közül az új, modern női szerzetesjellegű közösségek közül különösen a Szociális Misszió Társulat, a Szociális Testvérek Társulata és a Szegénygondozó Nővérek kongregációja volt igen jelentős.

A Szociális Misszió Társulatot – mint korábban láthattuk – 1908-ban Farkas Edit abból a célból alapította, hogy a közösség kivegye a részét a szociális igazságtalanságok enyhítéséből. A társulat bel- és kültagokból állt. A beltagok, a missziós nővérek szerzetesi fogadalmakkal kötötték le életüket a felebaráti szeretet gyakorlására. A kültagok világiak voltak és részt vettek a társulat munkájában. Annak ellenére, hogy 1923-ban 35 nővér kivált a közösségből, a 12 rendházzal, több mint 150 nővérrel és mintegy 10 ezer kültaggal rendelkező Szociális Misszió Társulat igen széles körű karitatív munkát végzett a nép-gondozás, a fogházmiszió, a patronázs (rossz útra tévedt vagy börtönből szabadult lányok védelme és beillesztése a társadalomba), a kórházi misszió és a gyermekvédelem terén.

A Szociális Misszió Társulattól, mint említettük 1923-ban 35 nővér az eredeti szabályzat megváltoztatása miatt kivált, és Slachta Margit vezetésével megalapította a Szociális Testvérek Társaságát. A testvérek megkülönböztetésül szürke ruhát és fátyolt viseltek, míg a misszió társai kék ruhát és fátyolt. A Szociális Testvérek Társasága 1924-ben Kanadában, 1926-ban az Egyesült Államokban, 1927-ben Csehszlovákiában, Kassán létesített rendházat. 1947-ben Kubában, majd Tajvan szigetén és Puerto Ricóban telepedtek le. Egyház-jogilag szerzetesek módjára élő, hármass szerzetesi magánfogadalmat tevő, fogadalom nélküli társulat volt, melynek tagjai hazánkban részt vettek a Katolikus Nőszövetség, a Katolikus Dolgozó Leányok és Nők, a Katolikus Leányok Országos Szövetsége stb. munkájában. Ezen kívül dolgoztak sze-

gényházakban, árvaházakban, cselédotthonokban és egyéb karitatív intézményekben. 17 helyen telepedtek le. Nagyobb rendházuk Budapesten (anyaház) és Szegváron (újoncház) volt. A legtöbb helyen bérelt lakásokban laktak a testvérek, melyeket testvéróththonoknak neveztek. A szélsőséges ideológiák ellen kezdetben világnézeti kurzusokkal harcoltak, hogy a keresztény tömegekben megerősítsék az evangéliumi szellemet. A második világháború kitörésekor a vezető Margit testvér befogadta a társaság házaiba a lengyel menekülteket, a zsidóüldözés idején pedig – amint az előző fejezetben olvashattuk – mindent kockáztatva az egész közösséget beállította a mentés munkájába.

A harmadik jelentős magyar alapítású mozgalom és szerzetesi intézmény, mely a szegénygondozást tűzte ki életfeladatául, az Egri Norma és a Szegénygondozó Nővérek ferences kongregációja volt. A világháború utáni időszak gazdasági nehézségei, a tömeges munkanélküliség, a növekvő nyomor következtében egyre többen koldulásból próbálták magukat és családjukat eltartani. A kéregetők növekvő tömege akut társadalmi problémává vált. Mivel a Horthy-rendszer alig tett valamit a nyomor átfogó enyhítésére, a koldus- és szegénykérdés legégetőbb feladatainak elvégzését az egyház, jelen esetben a magyar ferencesek vállalták magukra. 1925-ben Oslay Oswald egri ferences házfőnök, kiváló szónok és teológiai tanár megalapította az Egri Normát, melynek jellegzetessége az volt, hogy a katolikus szegénygondozás szorosan együttműködött a községi és állami szegénygondozással. Ennek az együttműködésnek lebonyolítására és lehetőleg minél több szegény, illetve tehetetlen ember megsegítésére 1927-ben Oslay atya a Szegénygondozó Nővérek szerzeteskongregációját hozta létre ferences alapon. Az Egri Norma, mint NYISZTOR ZOLTÁN írja: „közös mederbe terelte az egyéni alamizsnálkodást (azzal, hogy felkérte a közönséget, ne adjon az utcai kéregetőknek és házaló koldusoknak, hanem a Katolikus Karitásznak) a hatósági költségvetés szegényalap című tételével, továbbá bürokratikus vagy egyéni szeszélyre épült alamizsnálkodás helyett egységes és szakszerű azaz környezettanulmányon alapuló szegénygondozást léptetett életbe. A hatóság a szegénysegély átutalásával a Normához mentesült minden gondtól és munkától, a közönség pedig heti vagy havi megajánlás fejében, amiről egy igazolvány volt az aytáján, megszabadult a házi zaklatástól.”

Az Egri Norma feladatait ellátó szegénygondozó ferences nővérek 29 helyen végezték áldozatos munkájukat, 29 helyen szervezték meg és gyűjtötték össze a közönség felajánlását, katasztört állítottak föl az ellátatlan, nyomorgó családokról, ezeket élelmiszerekkel vagy áruval rendszeresen segélyezték, ezen kívül pedig vállalták a beteg, tehetetlen vagy idős személyek gondozását is.

Magyar alapítású volt a Jézus Szíve Népkegyelme Társasága nevű vallásos női szervezet, melyet 1921-ben Bíró Ferenc jezsuita atya abból a célból hozott létre, hogy a társaság tagjai korszerű apostolkodást végezzenek elsősorban a valláserkölcseire elhagyott munkásság lelki és szociális gondozásával, valamint a katolikus sajtó terjesztésével. Az alapszabályok szerint a tagok nem tettek fogadalmat, nem viseltek szerzetesi ruhát, megmaradhettek családjuk közösségében. A társaság szerzetesi jellege abban mutatkozott meg, hogy az evangéliumi tanácsok megtartására eskütt tettek és rendszerint közösségben éltek. 11 helyen telepedtek le. Legjelentősebb művük a péceli női lelkigyakorlatos ház és a Korda könyvkereskedés volt. A nyomdával kiegészült Korda a magyar vallásos irodalom fontos kiadója és terjesztője lett.

A szeretetszolgálatot végző apácák közül igen sokan a kórházi betegek ápolásának szentelték életüket. Kórházi betegápolással leginkább a következő női rendek foglalkoztak: Assisi Szent Ferenc Leányai betegápoló nővérek kongregációja, Páli Szent Vince szeretetleányai nevű irgalmas nővérek, Az Isteni Megváltó Leányai szerzetesnők társulata, A Páli Szent Vincéről nevezett szatmári irgalmas nővérek társulata és a Szent Keresztől nevezett irgalmas nővérek. A betegápoló nővérek közel 90 kórházban törekedtek arra, hogy a betegek tízezreinek szenvedését enyhítsék, gyógyulásukat pedig elősegítsék.

3. AZ EGYHÁZ OKTATÁSI, TUDOMÁNYOS ÉS EGYÉB KULTURÁLIS MŰKÖDÉSE

a) Iskolaiügy, tudományos intézmények

A magyar katolicizmusnak a magyar közoktatásban betöltött szerepét mutatja, hogy 1930–1931-ben a katolikus egyházi elemi iskolák száma 3147, a középfokú iskoláké 124, a felsőfokúaké 13 volt. 1937–1938-ban a katolikus elemi

iskolák száma 2995, a középfokú iskoláké 160 (ebből gimnázium 45), a felsőfokúaké pedig 32 volt.

A katolikus iskolaügyet az egyház részéről az 1921-ben megalakított Katolikus Tanács irányította, mely a püspöki kar fennhatósága alatt állt, és előterjesztéseit a püspöki karhoz, valamint a kultuszminisztériumhoz a prímáson keresztül tehette meg.

A papi utánpótlásról a papi szemináriumok és a keretükben működő hittudományi főiskolák gondoskodtak. Az országban 23 egyházmegyes és szerzetesi hittudományi főiskola működött. Az egyházmegyes hittudományi főiskolai hallgatók száma 1940-ben 872, 1941-ben 977, 1948-ban 1079 volt. 1948-ban a különböző szerzetesrendek főiskoláin 700 papjelölt tanult. A kissemináriumok 290 növendéknek adtak helyet. 1948-ban tehát több mint kétezren készültek a papi pályára. A tudományos továbbképzést szolgálta a Budapesti Tudományegyetem Hittudományi Kara, illetve más külföldi egyetemek hittudományi fakultásai.

Az állam anyagilag támogatta a felekezeti iskolákat, és előírta számukra, hogy milyen tanterv szerint s milyen tankönyvekből tanítsanak, a pedagógusoktól pedig államvizsga letételét kívánta meg. Mivel a katolikus iskolákban legnagyobb részt férfi szerzetesek, így: piaristák, bencések, premonstreiek, jezsuiták, ciszterciek, szaléziek, keresztény iskolatestvérek és ferencesek, illetve női szerzetesek, így: angolkisasszonyok, Páli Szent Vince szeretetleányai, Isteni Megváltó Leányai, Isteni Szeretet Leányai, Isteni Üdvözítőről elnevezett apácák, Keresztes nővérek, Miasszonyunkról nevezett kalocsai, illetve szegedi szegény Iskolanővérek, Miasszonyunkról nevezett nővérek, Notre Dame de Sion nővérek, orsolyiták, Páli Szent Vincéről nevezett szatmári irgalmas nővérek, Szent Szív apácák tanítottak, a tanulók nemcsak elsőrendű oktatásban, hanem komoly vallásos nevelésben is részesültek. 1946-ban a különféle katolikus iskolákban mintegy 422 ezer diák tanult. Sok katolikus iskolához bentlakásos intézet, internátus, kollégium tartozott. 1930-ban 26 katolikus internátus és kollégium működött, mely a főiskolásoktól az elemi iskolásokig nyújtott otthont a rászoruló katolikus tanulóknak. A kollégiumok közül a legjelentősebb a Glattfelder Gyula későbbi csanádi püspök által az egyetemi

hallgatók részére alapított Szent Imre-kollégium, melyből Budapesten kettő működött, Szegeden és Sopronban pedig egy-egy.

A katolikus ifjúság nevelését szolgálták a katolikus diákszövetségek, a diák-egyesületek és diákkörök is. A középiskolai diákszövetségek a szerzetesi gimnáziumok növendékeit fogták össze, a katolikus főiskolai diákegyletek: *Foederatio Emericana*, Katolikus Főiskolai diákszövetség, Szent Imre-kör, Szent Margit-kör, Vasvári Pál-kör pedig a főiskolai ifjakat, illetve leányokat tömörítették, segítézték és ápták bennük a katolikus öntudatot. A magyar egyetemi hallgatók legjelentősebb szövetségét, a *Foederatio Emericánát* 1921-ben Bittér Illés ciszterci apát hozta létre, de a szervezés munkáját Schwartz Elemér ciszterci egyetemi tanár végezte el. Az *Emericana* rövid idő alatt a legnagyobb magyar diákszervezetté vált, és a felnőtt értelmiség bevonásával egybekapcsolta a magyar katolikus középosztályt.

A különböző szaktudományok művelését két katolikus tudományos intézmény mozdította elő. Az 1893-ban alakult Aquinói Szent Tamás Társaság a bölcsellettudomány fejlesztését tűzte ki célul. A Szent István Társulat keretében 1916-ban alakult Szent István Akadémia a tudomány és irodalom katolikus szempontok szerinti művelését azáltal akarta elérni, hogy a katolikus tudósokat meg írókat az Akadémiába összegyűjti, s ott őket értekezések, irodalmi alkotások felolvasására, továbbá tudományos, valamint irodalmi művek publikációjára serkenti. A katolikus tudósok a tudományos munkát a következő négy szakosztály keretében végezték: hittudományi és bölcséleti osztály; történelem-, jog- társadalomtudományok osztálya; nyelvtudományi és szépirodalmi osztály; mennyiségtani és természettani tudományi osztály.

b) Hittudomány

A hittudományok művelői közül leginkább Horváth Sándor és Schütz Antal tűntek ki. Horváth Sándor († 1956) a freiburgi, később pedig a budapesti egyetem dogmatika professzora a tomista teológiát képviselte, és ennek továbbfejlesztése által nemzetközi hírnévre tett szert. Főbb művei közé tartozik: *Aquinói Szent Tamás írói egyénisége*, *Aquinói Szent Tamás világnézete*, *Intuíció és átélés*, *De virtute religionis*.

Pázmány Péter óta a katolikus hittudomány legjelentősebb képviselője a piarista Schütz Antal († 1953) volt. *A bölcsélet elemei* című művével, melyben a hagyományos keresztény filozófiát úgy foglalta össze, hogy abba beledolgozta a modern bölcséleti irányzatok keresztény szempontból hasznos elemeit, mint filozófus is maradandót alkotott. Legfőbb műve a művelt katolikus közönségnek szánt kétkötetes *Dogmatikája* volt. Ebben az első magyar nyelvű nagyszabású dogmatikában az olvasó szaktudományos, mégis érthető nyelven ismerheti meg az egyház rendszerbe szedett, teológiailag és bölcséletileg tudományosan alátámasztott, valamint történelmi, lélektani, természettudományos és irodalmi oldalról is gazdagon megvilágított igazságait. Az egyház modern tudományok vértetébe öltöztetett tanítását a Budapesti Tudományegyetem aulájában tartott előadásaival is terjesztette, melyek könyv alakban is megjelentek. *Isten a történelemben*, *Krisztus*, *A házasság*, *Az örökkévalóság* című és egyéb könyvei a magyar hittudomány remekei. Prohászka Ottokár összes munkáját *Prohászka pályája* című bevezetéssel és jegyzetekkel 25 kötetben ő adta ki.

c) Történettudomány

A hazai történetírásban, mint SZEKFŰ GYULA írja, a katolikus szellemet a 19. század végén és a 20. század elején szinte kizárólag egyháziak képviselték, „ami annyit jelent, hogy a világi szakemberek vagy ellenséges állást foglaltak el a katolicizmussal szemben munkáikkal, vagy pedig, ez a jobb eset, közömbösen viselkedtek a katolicizmus iránt a magyar történet és egyes részletei megítélésénél.” Azok közül az egyházi történészek közül, akikre SZEKFŰ gondolt, elsősorban a 19. század második történettudós nemzedékéhez tartozó és az első világháború után is működő tudósok tűntek ki. Így Karácsonyi János (vele korábban már foglalkoztunk) és a magyar szerzetesrendek történetét feldolgozó szerzetestudósok. Békefy Rémig († 1924) főműve *A ciszterci rend Magyarországon*. De jelentős alkotása a *Népoktatás története Magyarországon 1540-ig*, és a *Káptalani iskolák története 1540-ig*. Erdélyi László († 1947) bencés egyetemi tanár és akadémikus közreműködésével meg irányításával készült el 1902–1912 között *A pannónbalmi Szent Benedek-rend története* című 12 kötetes mű. Egyéb jelentősebb könyvei közé tartozik például *Magyarország társadalma XI. századi*

törvényeiben, *Az egyházi vagyon eredete és jellege Magyarországon, Magyar művelődéstörténet I–II*. Kiváló piarista történettudós volt a főleg a hódoltsági történelmünkkel foglalkozó Takács Sándor (†1932), leginkább azonban Balanyi György (†1963) egyetemi tanár és akadémikus. Balanyi a középkori és legújabb kori egyetemes történelemnek volt elsőrendű ismerője, és e tárgykörben 51 önálló munkát és több mint 200 értekezést meg cikket publikált. Szerkesztésében jelent meg a *Magyar piaristák a XIX. és a 20. században, A magyar piarista rendtartomány története*. Főbb művei még: *A Balkán-probléma fejlődése, A szerzetesség története, Assisi Szent Ferenc, A római kérdés* stb. Szekfű Gyula irányításával a Szent István Társulat s a magyar püspöki kar támogatásával a katolikus történetírók hozzáfogtak az öt kötetre tervezett magyar katolikus egyház történetének megírásához, mely azonban a világháború s az utána következő események miatt nem készült el. Eredményesebb munkát végzett a szintén Szekfű Gyula vezetésével megalakult Katolikus Történetírók Munkaközössége, mely előadásaiival, valamint *Regnum* néven közrebocsátott Évkönyveivel nagyban hozzájárult a katolikus múlt feltáráshoz.

d) Irodalom

A magyar katolikus irodalom képviselői közül néhány jelentősebb papköltőn kívül Babits Mihály és Rónay György a legfontosabb. Babits Mihály (†1941) a modern magyar költészet egyik legkiválóbb alakja, az esszéírás európai méretű mestere, a műfordítás, regényírás és a filozófiai eszmélődés páratlan művésze a szó legteljesebb értelmében katolikus gondolkodó és író is volt. Ez művein kívül 1933-ban tett önvallomásából is kiviláglik.

„Katolikusnak születtem, e vallás csarnokaiban találkoztam és küszködtem Istennel, kételyeimnek és legmisztikusabb reményeimnek a katolicizmus adott először testet, színt, szavakat. E színek és szavak nem maradhattak ki írásaimból: de más a lírai valomás és más az egyházi hitvallás. Van-e mélyebb érzés, mint ami Istenhez köt, akár hiszünk benne, mondhatnám, akár nem? S a vers feladata, minden mély érzést kifejezni... De nem okvetlen feladata pozitív konfessziót tenni, nyilvános hitvallást valamely egyház hittételei mellett. Erre az egyszerű s hagyományos próza (a Hiszekegy prózája) alkalmasabb... Szinte érzem a kritikus égető kérdéseit: milyen viszonyban állok a létező pozitív egyházzal? hívő vagyok-e vagy hitetlen? gyakorló vagy közömbös? Verseimben itt-ott kételyt, lázadást, sőt tagadást lát. De melyik igazi katolikus az, aki kétellyel, lázadással ne küzdött volna soha? A mi hitünk nem olcsó és nyugodt; még maga Krisztus

is elcsüggedt a keresztfán. Az Egyház – oktató, nevelő szempontból – jónak látja titkolni kételyeit, csupán a hit boldogító óráiról állítani emléket. A költőnek mindent ki kell vallania: ez az ő létjoga és kálváriája.”

A piarista Sík Sándor (†1963) költészetét az evangéliumi emberszeretet, a magasabb rendű értékek meg eszmények boldogságot, békét nyújtó erejének hirdetése, optimista derű és a művészi tökély igénye jellemzi. Felekezeti különbségre való tekintet nélkül mindenki velük meg akarta osztani a katolikus humanizmus eredményeit, és a katolikus irodalmat a magyar irodalom részeként fogta föl. Mint drámaíró (*Zrínyi, Alexius*) és műfordító is értékeset alkotott. Az irodalomtörténet és esztétika terén kora egyik legfelkészültebb és legműveltebb tudósa volt. *Zrínyi* (1941) és *Pázmány* (1939) monográfiái megbízhatóan gazdag dokumentálásukkal és finom elemzéseikkel tűnnek ki. Sokoldalú tárgyi vizsgálódása, részleteinek gazdagsága folytán *Esztétikája* (1942) Sík Sándor legjelentősebb, ma is nélkülözhetetlen műve.

A premontrei papköltő Mécs László (†1978) költészetének alaphangja a szenvedő emberekkel együttérző szeretet. Művészetére leginkább a magával ragadó lendület, üde hang, színpompás nyelv, mélységes áhítat és erős szociális érzék a jellemző. Újszerű szófűzésű, megkapó jelképeket előszeretettel alkalmazó, sodró erejű, kitűnő formaérzékkel megírt költeményei nagy népszerűséget szereztek neki katolikus körökben itthon és külföldön egyaránt. Stílusa azonban nem volt mentes sem a szónokiasságtól s a barokkos túlburjánzásoktól, sem a hatáskereséstől. Főleg költői pályafutásának későbbi szakaszában verseiben egyre gyakoribbá vált a dagályos nagyotmondás, a képzavar, a szavakkal való felesleges játszadozás és érzélgősség.

Sík Sándor mellett a huszadik századi katolikus költészet legihletettebb művelője Harsányi Lajos (†1959) rábapatonai plébános volt. Istenkereső vívódásait és misztikus élményeit szimbolikus költői képekkel fejezte ki. Verseiben, melyeket zamatossá Dunántúl gazdag nyelvkincsének felhasználása tett, bátran kiállt a háború barbárságai ellen.

Rónay György (†1978) a katolikus írók legkiválóbbjai közé tartozik. A gazdag magyar nyelvi kultúrával felvértezett, stílusát pedig a modern francia lírikusok tolmácsolásával hajlékonnyá s finommá csiszolt művész költői világát az értelem fényénél, sőt magában az intellektuális világban találta meg.

Költészetét gondolatainak világosságán, nyelvének, ritmikájának harmóniáján, klasszikus ízlésén kívül különösen értékes az teszi, hogy kora embertelenségeinek láttán kilép a szellem zárt világából, „korélményekre téma- és hangváltozással válaszol. Főként a gyász szavát hallatja, de stílusa: kozmikus méretű víziója, tragikus pátosza és expresszivitása spirituális fogantatású humanum tanúbizonysága.” „Katolicizmusa nem hittételek megverselésében mutatkozik meg, hanem közvetve, egy állandóan jelen levő szellemi-művészi erkölcsiség követelményeként áll versei mögött.” Rónay nemcsak jelentős költő volt, hanem kitűnő novellista, regényíró, sőt új összefüggéseket feltáró irodalomtörténész és esszéíró is.

e) Katolikus sajtó, kiadványok

A katolikus magyar irodalom konzervatív szárnyának képviselői a *Magyar Kultúra*, a *Katolikus Szemle* és a *Nemzeti Újság* írógárdájához tartoztak. Ez az irányzat ugyan felemelte a szavát a fasizmus ellen, elítélte annak embertelenségét, valamint vallás-ellenességét, konzervativizmusa azonban gátolta a valóság helyes értelmezésében és a jövő feladatainak meglátásában.

A reggeli napilapként megjelenő félhivatalos *Nemzeti Újság*ot és a délután megjelenő *Új Nemzedék*et a Központi Sajtóvállalat adta ki. Ezt mint részvénytársaságot Bangha Béla és munkatársai 1918-ban kezdték megszervezni. A forradalmak miatt azonban csak 1919 őszétől kezdett működni.

Az aktív és haladó katolicizmus irányzatai közül a *Korunk Szava* (1931–1939) körül csoportosuló fiatal írógárdát demokratikus törekvések és szociális felelősségérzet jellemezte. A *Korunk Szaván* a francia katolikus írók hatása érződik. A lap írói francia gondolkodók hatására erősen kritizálták a nyárspolgári magatartás minden megnyilatkozását. Később belső nézeteltérések miatt Balla Borisz, Aradi Zsolt s Possonyi László kivált a *Korunk Szava* gárdájából és *Új Kor* címen új lapot alapított. Ez azonban hamarosan megszűnt. Ugyanezek a *Korunk Szava* írógárdájából kivált fiatalok a *Vigilia* nevű lapot hozták létre. A *Vigilia* főleg az előretörő francia katolicizmus eszmevilágát szóltatta meg és a keresztény humanizmus nevében küzdött az emberi jogokért és harcolt a nemzetiszocializmus ellen.

A katolikus sajtó két központi, több vidéki katolikus napilapból, 18 hetilapból, 25 havonta, illetve időszakonként megjelenő folyóiratból állt. Az előbbieken során már név szerint megemlíthetett sajtótermékeken kívül jelentősebb volt az *Élet* című szépirodalmi lap, a hitbuzgalmi lapok közül a *Szív*, *Credo*, *Ferences Közlöny*, *Rózsafüzér Királynője*, *Jézus Szíve Hírnöke*, továbbá a *Kis Pajtás*, a *Zászlónk* és a *Nagyasszonyunk* című ifjúsági lap. Ezekhez járult a 40-es években kiadott *Magyar Munkásifjú* (az iparosifjúság lapja) és a *Magyar Vetés* (az agrárifjúság folyóirata).

A magyar katolikus fiatalokat nevelő vallás-pedagógiai irodalom leghatásosabb képviselője Tóth Tihamér († 1939) volt. *Levelek diákjaimhoz* című sorozatának könyvei: *A tiszta férfiság*, *Dobányzol?* és *Ne ígyál!*, a *Művelt ifjú*, a *Jellemes ifjú*, a *Vallásos ifjú* stb. Ezek a könyvek nemcsak magyar nyelven lettek bestsellerekké, hanem külföldön is. Több mint 20 nyelvre lefordították, s így elterjedt az egész világon. (Tóth Tihamér szónoklati műveiről később lesz szó.) A középiskolás tanulóifjúság számára írt imakönyve és tankönyvei Schütz Antalt is jelentős ifjúsági íróvá avatták.

4. AZ EGYHÁZMŰVÉSZET

A 19. században válságba jutott a keresztény ihletettségű művészet. Ekkor is festettek vallásos tárgyú képeket és faragtak ilyen szobrokat, de ez nem volt igazi egyházművészet, mert e korszak művészei jórészt hit és meggyőződés nélkül dolgoztak föl a régi vallásos témákat. Az egyházművészetet ugyanis nem a tárgy, hanem a hit inspirációja avatja hiteles vallásos művészetté. A helyzet a francia egyházművészetnek a 20. század elején történt megújulásával kezdett megváltozni. Az ott kialakult modern egyházművészet nálunk először az iparművészetet kezdte megújítani, majd az építészetet, festészetet és szobrászatot is. Az építészetben a 20. század első évtizedeiben a historizmus, a történeti stílusokat utánzó irányzat, a neoromán, neogót, neobarokk és neoreneszánsz uralkodott. A historizmus stílusában épített templomok ott állnak ma is fővárosunk jelentős pontjain. De ott találjuk Szegeden a Glattfelder Gyula csanádi püspök nevéhez fűződő, a Szent Imre-évben, 1930. július 23-án felszentelt kéttornyú, neoromán stílusú Fogadalmi Templomot,

más néven a Szegedi Dómot, Szeged legmonumentálisabb épületét és legfőbb városképi jellegzetességét.

Bármennyire is impozánsak ezek a templomok, mégis utánzásnak számítanak. A modern kor, az új építészeti anyagok és technikai eljárások új stílust kívánnak, a mai időknek a mai formanyelven készített épületek felelnek meg. A modern kor építészetének anyaga a vasbeton. „A vasbetonból emelt épületek legjellemzőbb adottságai: széles, tiszta, egyszerű felületek, bizonyos súlytalanság, nagy méretek megvalósításának aránylag könnyű lehetősége. Mindez elősegíti égre mutató, de a földön biztosan álló, egyszerű, kristálytiszta szellemet sugárzó új templomstílus kialakítását.” Az 1930-as évek elejétől egyre több templom ebben a nagyvonalú és nemesen egyszerű modern stílusban készült el. Árkay Bertalan tervezte az első modern vonalú középületet hazánkban, az 1933-ban felszentelt Budapest Városmajori Jézus Szíve-templomot. Rimanóczy Gyula tervei szerint épült föl 1934-ben a Budapest Pasaréti téren álló Szent Antal-templom. A két világháború korának több más neves építész: Fábián Gáspár, Körmendy Nándor, Árkay Aladár, Wichinger Károly, Kotsis Iván, Kismarty-Lechner Jenő stb. szintén kivette részét a modern stílusú templom tervezéséből, valamint kivitelezéséből.

A vallásos festészetben a szecessziót Kőrösfői-Kriesch Aladár és Nagy Sándor képviselte. A szecesszió általános jellemvonásai közé tartozik a stilizáló, díszítő jelleg, főleg a növényi motívumok felhasználása, a vonalkultusz, a különös színek, például a fémszínek alkalmazása és a síkszerű képépítés.

A 20. század nagy magyar festőinek alkotásai közt nagy számban találunk vallásos témát magas fokú művészettel megfestett remekműveket, úgyhogy ezek felsorolására nem térhetünk ki. Azok közül, akik elsősorban vallásos tárgyú képeket festettek, többek közt kitűnik Molnár C. Pál († 1981), akinek stílusát a modern festészet, itáliai tartózkodása idején pedig a *Trecento* hatása alakította ki. Kontuly Béla a Római Magyar Akadémián kialakult iskola neoklasszicizmusának a képviselője. A „római iskola” legismertebb alakja, Aba-Novák Vilmos egyházművészetében az 1930-as években festett freskói a legjelentősebbek.

Az egyházi szobrászművészetet a két világháború közt leginkább a nagyvonalú stilizálásra, a nyugalomkeresésre, a csendes nagyság ábrázolására tö-

rekvő neoklasszicizmus jellemezte, de a naturalista és a modern irányzat is helyet kapott. A legjelentősebb, egyházi témákat is feldolgozó mesterei közé tartoznak Borsos Miklós, Ferenczy Béni, Antal Károly, Pátzay Pál, Damkó József, Kisfaludy Stróbl Zsigmond stb. A megújult ötvösművészet alkotóművészei (Csajka István, Pál Lajos, Szita Oszkárné, Molnár Mária, Megyer-Meyer Antal, Bartha Lajos stb.) főleg finom művű kelyhekkel és szentségmutatókkal látták el a templomokat. A templomi üvegfestészet régi dicsőségét Árkay Aladárné, Sztéhlo Lili, Pituk József, Roth Miksa stb. elevenítette föl. Sokuk tevékenysége átnyúlik a 20. század második felébe is.

5. PASZTORÁCIÓ

a) Templomépítés és plébániaalapítás, hitoktatóképzés

A legfontosabb lelkipásztori teendő a korszakban továbbra is a templomépítés és plébániák létesítése volt. Budapesten, amint erről már többször volt szó, a lelkipásztorkodás eredményességét még mindig erőteljesen gátolták a mammutplébániák, valamint a nagy templom- és paphiány. A templomhiány megszüntetését tűzte ki céljául az 1917-ben alakult Kisegítő Kápolna Egyesület, mely a pasztoráció szempontjából legelhagyatottabb területeken fennállásának 14 esztendeje alatt 25 kisegítő kápolnát létesített, és ezzel megvetette az új egyházközségek szervezésének alapjait, amint arról korábban már szó esett. A szükségkápolnák létesítésével újból és egyre sürgetőbben merült föl az 50–60 ezer hívővel rendelkező mammutplébániák felosztásának és új plébániák alapításának ügye és igénye. Ennek égető szükségességét belátva, Csernoch hercegprímás újból rendszeresítette a székesfővárosi érseki helynökséget, élére 1919-ben Mészáros Józsefet nevezte ki és megbízta a főváros lelkipásztori átszervezésével. Az átszervezés folyamán a meglevő 17 plébánia kétszeri vagy háromszori felosztásával 15 új plébánia létesítésére került sor. De még a területi felosztásnál is fontosabb volt, hogy az új plébániák és lelkészségek élére, főleg a munkásnegyedekben olyan fiatal, szívvel-lélekkel hivatásuknak élő papokat állított az egyházi vezetőség, akik meg tudták hódítani híveik szívét, és virágzó egyházközségi életet tudtak teremteni.

Budapest, illetve a vidék egyes városainak másik lelkipásztori problémáján, a hitoktatók hiányán az egyház úgy igyekezett segíteni, hogy a 20-as évek elejétől egyre több hitoktatót kezdett alkalmazni. A hitoktatótőket szakképesítésben részesítő tanintézet felállításának gondolatát Bernhard Zsigmond és Bíró Ferenc jezsuiták vetették föl. Csernoch hercegprímás felkarolta az eszmét és jóváhagyta az intézmény tervezetét. így jött létre a főiskolai jellegű hitoktatóképző intézet, melynek, mivel a Ward Mária által alapított Angol-kisasszonyok adtak neki helyet pesti intézetükben, a Ward-kollégium nevet kapta. Az előadásokat a főváros legjobb teológusai tartották, akik dogmatikát, morálist, szentírást, liturgiát és nevelést adtak elő.

b) Prédikációk, missziók, papnevelés

A hívek lelki fejlődésének növelésének egyik legfőbb eszköze az igehirdetés volt. A korszak legkiválóbb egyházi szónokáról, Prohászka Ottokárról az első világháború előtti korszak tárgyalása közben emlékeztünk meg. Hasonlóan a kiváló jezsuita, Bangha Béla és a ferences Buttykai Antal hitszónoki ténykedéséről is. Kívülről a kitűnő szónoki kvalitásokkal rendelkező igehirdetők közé tartozott többek között Szentiványi Károly, Wolkenberg Alajos és Glattfelder Gyula. Wolkenberg és Glattfelder, a későbbi csanádi püspök a szónoklattan tanárai voltak a budapesti egyetem hittudományi karán. Ez mindkettőjüknél, főleg azonban Glattfeldernél abban mutatkozott meg, hogy a szószéken is az iskolában tanított hagyományos szónoki irányzatot képviselte. Új témák, modern meglátások hiányoztak beszédeiből, melyek világosak, rendkívül értelmesek voltak, de a szélesen hömpölygő körmondatokban kifejtett magasröptű gondolatok nem tudtak közel férkőzni a hallgatók szívéhez.

Glattfelderrel szemben Tóth Tihamér egyetemi tanár, majd veszprémi püspök eredeti, korszerű, egyéni zamatú, lebilincselően érdekes és a rádió kerestül is közvetített beszédei minden vasárnap szenzációt jelentettek a trianoni országhatáron belül és kívül élő magyar katolikusok százezrei, sőt milliói számára. Tóth Tihamér átütő ereje a modern életből vett példákkal fűszerezett beszédeinek érdekességében, szónoklatainak világos és logikus felépítésében, mindenki által követhető, felfogható bizonyító erejében, a mindennapi élet problémáival foglalkozó gyakorlatiasságában és a deklamáló, fellengző

előadást mellőző, egyszerű, elbeszélgető jellegű előadásmódjában volt. Beszédeit, melyben feldolgozta az egyház teljes hit- és erkölcstanát, nyomtatásban is megjelentette, és ezáltal a magyar, de a külföldi papság kezébe is értékes, jól felhasználható anyagot adott.

A kitűnő népszónokok közül (például a ferences Réz Marián) a domonkos Böhle Kornél volt a leghíresebb. Böhle nem gondolatainak mélységével hódított. „Sikerének titka egyszerű, közérthető gondolatmenete, zamatos nyelve, napsugaras víg kedélye, mely bizonyos pajzán színekkel keverve ellenállhatatlanná tette, különösen a férfivilág előtt.”

Az igehirdetésnek igen hatásos módja volt a lelkigyakorlat, illetve a népmiszió. A lelkigyakorlat lehetett külön erre a célra szolgáló házban néhány napig tartó zárt vagy a templomban a hívek részére rendezett nyilvános lelkigyakorlat, vagy egy-egy egyházközség számára tartott 8-10 napos miszió. A zárt lelkigyakorlatok rendezésében a lelkigyakorlatok elindítójának, Loyolai Szent Ignácnak követői, a jezsuiták jártak elől jó példával. Budapest-Zugligetben 1928-ban megnyitották Manréza néven az első magyarországi lelkigyakorlatos házat a férfiak számára. 1928–48 között 1250 hosszabb-rövidebb lelkigyakorlatot adtak az atyák, és 57 696 lelkigyakorlatozó számára tették lehetővé a hitben való elmélyedést. A nők számára Pécelen nyílt meg 1938-ban a 100 ágyas lelkigyakorlatos ház, mely a Jézus Szíve Népleányai kezelésében volt. 1948-ban, mivel a KALOT (Katolikus Agrár Legények Országos Testülete) szervezésében mindenfelé elterjedt a Falu-Manréza mozgalom, minden egyházmegyében volt már férfi lelkigyakorlatos ház. A Falu-Manréza mozgalom hat állandó kisebb lelkigyakorlatos házban és mintegy 48 mozgó lelkigyakorlatos központból szolgálta a jezsuiták vezetésével a falusi hívek lelki fejlődését.

A ferencesek részéről első lelkigyakorlatos házat Oslay Oswald egri házfőnök 1924-ben létesítette Egerben. Nyíregyházán a ferencesek 1938-tól kezdve vezettek 70 szobás lelkigyakorlatos házat az egri egyházmegye papsága és hívei részére. Mátraverebély-Szentkút kegyhelyen a 30-as évek közepén 40 szobás lelkigyakorlatos házat építtetett a kapisztránus rendtartomány vezetősége, 1945-ben pedig a budapesti Széchenyi hegyen létesített kisebb női lelkigyakorlatos központot. 1948-ban a bencések is nyitottak egy kisebb lelkigya-

korlatos házat Budapesten, a jezsuiták Kispesten helyezték el megnyitandó házuk alapkövét, a „népleányok” pécsi lelkigyakorlatos háza pedig megnyitás előtt állt. Ez a gyorsan felvirágzó lelkigyakorlatos mozgalom csak rövid ideig tartott, mert a világiak zárt lelkigyakorlatait a kommunista hatalomátvételt követően az állami hatóságok betiltották. Ilyen lelkigyakorlatot csak papok végezhetek, leginkább Pannonhalmán.

A hívek számára nyilvánosan rendezett, 3-8 napos lelkigyakorlatok és 8-10 napos népmisziók vezetéséből leginkább a szerzetesek, jezsuiták, lazaristák, ferencesek stb. vették ki a részüket. Mint a Szent Imre-évvél és az 1938-as Eucharisztikus Világkongresszussal kapcsolatban említettük, 1930-ban és 1938-ban az egész országban minden templomban voltak lelkigyakorlatok vagy népmisziók. A buzgóbb plébánosok azonban nemcsak ekkor, hanem minden év adventjében vagy nagyböjtjében rendeztek híveik számára lelki-gyakorlatot. 8-10 napos népmisziót általában tíz évenként tartottak egy-egy plébániatemplomban. A Kapisztrán Szent Jánosról elnevezett ferences rendtartomány tagjai 1940–1948 között, tehát 8 esztendő alatt 2460 lelkigyakorlatot vagy népmisziót vezettek, évente átlag 300-at.

Az igehirdetés, lelkipásztorkodás igazán hatásossá csak akkor válhat, ha a beszédek elmondó papok életükkel is hirdetik az általuk prédikáltakat. A papságot hivatására a szemináriumok buzgó spirituálisai készítik föl. Prohászka után az egyik legkiemelkedőbb papnevelő egyéniség a jezsuita Hunya Dániel volt, aki 1930-tól 1951-ig a szegedi egyházmegyei szemináriumban töltötte be a spirituális tisztséget. „P. Hunya köré sokan csoportosultak azok közül, akiknek a magyar papság szelleme és képzettsége szívügye volt. A *Papi lelkiség* című magas színvonalú folyóiratban hirdették nézeteiket. A bevezetőben P. Hunya kifejtette célját: egész értékű, hivatása munkáiban rugalmas, életerős magyar papság. Ezért élt, dolgozott és szenvedett. Ezt megérezte mindenki, aki csak közelébe jutott. Nemcsak szava, a példája vonzott, mert igazán élte azt, amit hirdetett.”

c) Társulatok, kisközösségek

A papság lelkipásztori munkájának eredményesebbé tételét szolgálták a különböző hitbuzgalmi egyesületek. Ezek közül a harmadik rendek voltak a

legjelentősebbek, mert tagjai a családi, a világi élet keretei közepette törekedtek a lelki tökéletesség elérésére. A ferences harmadik rendnek hozzávetőleg 26 ezer tagja volt. Szűz Mária tiszteletét mozdították elő az egész országban elterjedt Rózsafüzér Társulatok és a jezsuiták által vezetett Mária-kongregációk. A Horánszky utcai országos központon kívül Budapesten a Mária-kongregációk a társadalmat annak rétegei szerint fogták át. Voltak tisztviselők, iparosok, „urak és úrinők” Mária-kongregációi. A tisztviselők és iparosok kongregációjából 2-2, az „úrinőkéből” 3 volt a fővárosban.

A gyermekeket, főleg az elemi iskolás tanulókat a szegedi ferences hitoktató, Sinkovics Frigyes által alapított, de a jezsuiták által elterjesztett, megszerzett és vezetett Szívgyárda tömörítette. A Szívgyárda azáltal, hogy az országban mintegy 800 csapatba osztva több 10 ezer gyermeket mozgósított a Jézus Szíve-tisztelet terjesztésére, az apostolkodásra, a katolikus sajtó terjesztésére, valóságos tömegmozgalommá vált. A gyermekek lelki nevelését a számukra rendezett lelkigyakorlatokon kívül többek közt a hetenként megjelenő, már többször említett *Szív* újság szolgálta, melynek legalább egy oldala számukra íródott. A *Szív* legmagasabb példányszáma elérte a 200 ezret, ami hazánk katolikus lakosságát számítva igen jelentős.

A katolikus férfiak részére alapította a már említett Böhle Kornél domonkos hitszónok a Credo Egyesületet, melynek tagjai ígéretet tettek, hogy leg-
elemibb vallási kötelességeiket becsületesen teljesítve igyekeznek jó katolikussá és igazi emberekké válni. Az egyesület nagy népszerűségnek örvendett főleg a vidéki férfitársadalom körében. 1926-ban már 34 egyesület működött körülbelül 5 ezer férfi résztvevővel. A felsorolt hitbuzgalmi egyesületeken kívül a legfontosabbak közé tartozott még a Jézus Szíve Szövetség, az Oltáriszentség tiszteletét előmozdító, az oltárok díszítését és a szegény templomok egyházi felszereléssel való ellátását végző Oltáregyesület (melynek minden egyházmegyében, sőt minden nagyobb helységben voltak fiók-, vagy testvéregyesületei), a Skapuláré Társulat és a különféle missziós egyesületek, így a Papok Hitterjesztési Egyesülete, a Hitterjesztés Egyesülete, Jézus Szíve Szent Gyermekegének Műve, Szent Péter apostol Műve.

5. SZOCIÁLIS TEVÉKENYSÉG, TÁRSADALMI EGYESÜLETI MUNKA

a) Az Országos Katolikus Szövetség és szervezetei

Míg a hitbuzgalmi egyesületek legfőbb célja a hitélet fokozása, elmélyítése volt, a társadalmi egyesületekkel az egyház a magyar társadalmat azért akarta összefogni és irányítani, hogy a katolikus társadalom egyes rétegei, valamint ezek egyesületei erkölcsileg, anyagilag és társadalmilag támogassák egymást, de az egész katolikus társadalmat is. A társadalmi egyesületek rendeltetése ezen kívül a katolikus öntudat növelése és az egyház társadalmi helyzetének megszilárdítása volt. Az 1930-as évek közepéig a főbb szociális egyesületek közé a következők tartoztak: Katolikus Háziasszonyok Országos Szövetsége, mely nyolc intézményével a családvédelmet szolgálta; Katolikus Nőegyletek Országos Szövetsége, mely a különféle női egyesületek összefogó és irányító szerve volt; Katolikus Tisztviselőnők egyesülete, mely a tisztviselőnők érdekvédelmét látta el; Országos Katolikus Nővédő Egyesület, mely a női társadalom anyagi és erkölcsi támogatásával foglalkozott, s munkásnő-otthonokat tartott fenn; Katolikus Leányok Országos Szövetsége, mely a katolikus leányok nevelését s műveltsége fejlesztését tűzte ki céljául; Katolikus Legényegylet, mely az iparos legények védelmét szolgálta, s ennek érdekében internátusokat tartott fenn, tanfolyamokat rendezett; Keresztény Ifjómunkások Országos Egyesülete, mely a munkás- és iparosifjúság nevelésére alakult; Katolikus Tanoncokat Védő Egyesület, mely a tanoncok vallásos és hazafias nevelésével és erkölcsi védelmével foglalkozott; *Pro liberis catholicis*, mely a gyermekvédelem céljából alakult; Szent László Társulat, mely a Bukovinába, Moldvába kényszerült, vagy máshová kivándorolt magyarság testi-lelki gondozásával foglalkozott.

A fent említett szociális egyesületeknek központi irányító szerve az Országos Katolikus Szövetség volt, mely a püspöki kar ellenőrzése alatt működött. A Szövetség szervezte az évenként tartott katolikus nagygyűléseket, amelyek fő feladata – mint láthattuk – az volt, hogy a katolikus társadalom hallassa a szavát a kor égető kérdéseiben és hitet tegyen katolikus meggyőződéséről.

b) Az Actio Catholica

Az Országos Katolikus Szövetség mint központi irányító szerv az *Actio Catholica* megszervezésével megszűnt, és intézményének berendezését az új központi szerv vette át.

A Katolikus Akció (K. A.) a világi híveket a papság apostoli tevékenységébe kapcsolja bele. Megszervezését szerte a világon XI. Pius pápa szorgalmazta. Nálunk, mivel az egyesületi élet fejlett volt, a magyar katolikus társadalmat ezek az egyesületek már megszervezték és összefogták. Sokan ellenezték a Katolikus Akció felállítását. Erre hosszas tárgyalások után 1932. október 19-én határozta el magát a püspöki kar, amikor a püspökkari konferencián elrendelték, hogy a Katolikus Akció központi szervezetét haladéktalanul meg kell alakítani. A K. A. alapító oklevelének az 1935. március 20-i püspökkari konferenciának a papsághoz intézett körlevelét lehet tekinteni. A K. A. végleges szervezetét és ügyrendjét 1936. március 18-án megtárgyalta a püspöki kar, melynek határozatát októberben Serédi bíboros jóváhagyta.

A magyar Katolikus Akció megszervezése a hierarchikus szervezethez hasonlóan felülről lefelé történt. Mivel szervezetét az egyházközségekre építette, minden magyar katolikus automatikusan tagja lett. A magyar *Actio Catholica*-nak jellegzetessége, hogy nem volt sem egyesület, sem egyházi hatóság, hanem a hierarchia irányítása alatt álló és tekintélyével felruházott mozgató tényező, melynek központja közvetlen kapcsolatot tartott fenn az egyházközségekkel és az azok keretében megszervezett szakosztályokkal. Magyarországon ugyanis nem a hívek kor és nem szerinti tagozódása által jöttek létre a K. A. munkaközösségei, a férfiak, a nők, az ifjak és gyermekek csoportjai, hanem szakosztályok szerinti osztályozódás által. Öt szakosztályt létesítettek: hitbuzgalmi és erkölcsvédelmi; szervezési; kulturális; szociális-karitatív s végül sajtószakosztályt. Ezt az öt szakosztályt megszervezték országosan és egyházmegyénként. Az egyházközségekben azonban csak a hitbuzgalmi s erkölcsvédelmi, a kulturális és a szociális-karitatív szakosztályokat állították föl.

A Katolikus Akció szerkezetének és működési mechanizmusának megértéséhez tudnunk kell, hogy a már meglevő vagy később alakult egyesületek az Akcióba kétféleképpen kapcsolódtak bele: vagy a szakterületüknek megfelelő

szakosztályba, vagy pedig korok és nemek szerinti profiljuknak megfelelően. Országos szinten megvolt a férfiifjúság katolikus akciója, mely a férfiifjúsági egyesületeket tömörítette, és megvolt a leányifjúság katolikus akciója, mely a leányegyesületeket fogta össze. A férfiifjúság és leányifjúság akcióját együttesen MIKA-nak, Magyar Ifjúság Katolikus Akciójának hívták.

Az Actio Catholica évről évre konkrét célokat tűzött ki a hívek elé, és azt országos akcióvá szélesítette. Az 1935–1936-os év programja *Krisztus és a gyermek* volt, melynek értelmében megindult az ifjúság fokozottabb megszervezése a KALOT, KALÁSZ és KIOE által. 1936–1937-ben *Krisztus és a falu* programjával folyt tovább a KALOT és KALÁSZ szervezése. A K. A. vasárnapról vasárnapra rendszeresen az ország különböző pontjain gyűléseket rendezett, és a legégetőbb korszerű kérdésekről kitűnő felvilágosító népies füzeteket adott ki.

c) EMCS, KALOT, KALÁSZ stb.

A Katolikus Akció keretein belül az 1930-as évek második felében újabb egyesületek és hivatásrendi szervezetek keletkeztek.

Először Egyházközségi Munkáscsoportok (EMCS) jöttek létre, melyek a Budapesten virágzóvá lett egyházközségi életen belül igyekeztek a katolikus munkásságot megszervezni. Ez az új mozgalom nem folytatott szakszervezeti tevékenységet, hanem a munkások vallásos életének elmélyítését, társadalmi felemelését, az egyház szociális tanításának elterjesztését tűzte ki céljául, hogy ezáltal a törvényhozásban is érvényesüljön a szociális igazságosság. 1937-ben a mozgalom az EMSZO, Egyházközségi Munkásszakosztály nevet vette föl. 1938-ban már 53 EMSZO csoport volt, melyben 8 ezer tag dolgozott Frész József irányítása alatt. 1940-ben 413 csoport működött országszerte (ebből 320 vidéken) 15 ezer taggal. A mozgalom 1942-ben hanyatlani kezdett, főleg azért, mivel nem foglalkozott hatásos szociális érdekvédelemmel.

A gazdasági-szociális érdekvédelem előmozdítása céljából 1938 elején Szegeden a jezsuiták megalapították a Szegedi Ipari Munkavállalók Hivatásszervezetét. A mozgalom célja közt szerepelt a hivatásrendi társadalom kiépítése. A hivatásrendi társadalomba a munkásság a gazdasági és szociális ügyeiket az egyenrangúság alapján intéző munkáskamarákon, illetve munkaadó-

kamarákon keresztül kapcsolódott volna bele. A munkásokat és munkaadókat egyesítő és átfogó testületnek hivatásrend a neve. A különféle gazdasági ágazatokban kiépülő hivatásrendek központi szervezetének lett volna a feladata az egész ország gazdasági és szociális ügyeinek intézése. Az Ipari Munkavállalók Hivatásszervezete országszerte gyorsan elterjedt. 1939 végén 43 szakcsoportja volt, melyből 14 az ipari tagozatban, 6 az agrártagozatban, 23 pedig az értelmiségi tagozatban működött. 1941-ben már legkevesebb 300 helyi szervezettel rendelkezett, melynek 25 ezer tagja volt.

A katolikus ifjúsági hivatásrendi szervezetek közé tartozott a KIOE, a KDLNSZ, a KALÁSZ és a KALOT.

Az iparostanoncok vallásos nevelése céljából 1921-ben alakult KIOE, Keresztény Ifjómunkások Országos Egyesülete a Katolikus Akció vezetőségétől 1935-ben megbízást kapott a katolikus munkásifjúság megszervezésére. A KIOE célja, hogy tagjaiból apostoli lelkületű ifjakat neveljen, akik az evangélium elveit megvalósító életükkel másokat is meg tudnak nyerni a vallás és az egyház számára. A KIOE tevékenysége a valláserkölcsi nevelésen kívül a tanoncok otthonokban történő elhelyezésére és munkaközvetítésre terjedt ki. A mozgalom legnagyobb elterjedése idején 1942-ben 120 városban 7 ezer taggal rendelkezett.

A Katolikus Dolgozó Leányok és Nők Országos Szövetsége, KDLNSZ az ipari jellegű munkahelyeken és a kereskedelembe dolgozó katolikus nők különféle egyesületeinek, így az 1910-ben keletkezett Katolikus Leányok Országos Szövetségének (KLOSZ), az 1934-ben létrehozott Katolikus Dolgozó Leányok Országos Szövetségének (DL) és a Dolgozó Nők Szövetségének (DN) volt az összefogó és irányító szerve a Katolikus Akció budapesti központjának felügyelete s vezetése alatt. A KDLNSZ 1938-ban 92 csoportban 5420 taggal bírt. A szövetség a tagok apostoli szellemben való nevelésén kívül karitatív tevékenységgel foglalkozott. Az előbbi heti összejövetelek, lelkigyakorlatok, tanfolyamok rendezésével, saját lelkigyakorlatos ház fenntartásával s a *Dolgozó Nők* című lap kiadásával próbálta elérni. Karitatív célból leányotthonokat létesített, nyaraltatási akciókat szervezett, valamint a keresztényszocialista szakszervezetek segítségével igyekezett tagjainak gazdasági és szociális érdekeit megvédeni.

A mezőgazdaságban dolgozó katolikus leányok részére Luzenbacher Rita megalapította a KALÁSZ, a Katolikus Agrár Leányok Általános Szövetsége nevű egyesületet. Ennek célja, hogy a falusi leányokat gyakorlati katolikus életre nevelje, őket a jelen és jövőbeli hivatásuk teljesítéséhez szükséges elméleti ismeretekkel, valamint gyakorlati készséggel ellássa, továbbá nemes szórakozásban részesítse. A KALÁSZ sikerét mutatja, hogy 1941-ben 1200 katolikus tanítónő vezetésével 60 ezer falusi leány igyekezett a KALÁSZ célkitűzéseit megvalósítani.

A magyar katolicizmus új öntudatra ébredése, szervezeti ereje és tömegbefolyásának növekedése leginkább a KALOT, a Katolikus Agrár Legények Országos Testülete elnevezésű mozgalomban mutatkozott meg. A katolikus parasztfjúság hivatásrendi megszervezését Kerkai Jenő jezsuita páter kezdte el 1935-ben Szegeden a falusi fiatalok egy kis csoportjával lelkipraktikum keretében. A KALOT célját az alapító a következőkben fogalmazta meg: „*Krisztusibb embert, műveltebb falut, életerős népet, magyarabb magyart.*” Az agrárfjúság összefogására indított mozgalom oly eredményes volt, hogy 1942-re 100 hivatásos titkárral, ötezer önkéntes vezetővel, 3500 szervezettel és félmillió taggal rendelkezett. A fiatalok rendszeres képzésére 15 népfőiskolát nyitottak, köztük Jánosiban telepes főiskola működött, ahol nyolchónapos tanfolyamon munkaközösségben kezelt birtokon a fiatalokat a telepes, szövetkezeti alapú gazdálkodásra tanították.

d) Cserkészzet

A cserkészzet nem volt hitvallásos egyesület és nem tartozott az *Actio Catholica* felügyelete alá. Ennek ellenére az egyház ezt az ifjúsági mozgalmat is felkarolta, mert igen alkalmas volt a fegyelemszeretetre, önellenőrzésre, leleményességre és önzetlenségre cél tudatos fejlesztésével az ifjúságnak jellemsszilárdságra, testi-lelki kiválóságra és vallásos életre való nevelésére. A cserkészmozgalom főleg a 14–18 éves fiúk nevelésére létesült, sokfelé azonban, így nálunk is, kiegészült a kiscserkészek és a 18 éven felüli öregcserkészek intézményével. A magyar cserkészmozgalom összefogó szerve az 1912-ben alakult Magyar Cserkészszövetség volt, melynek keretében 1930-ban 515 csapat működött 30 ezer cserkessel. Az ország számos jelentősebb katolikus egyházközségének, iskolájának

vagy egyéb intézményének volt katolikus cserkészcsapata. Akik részt vettek a magyar cserkészek nevelésében, tudják igazán, hogy a táborozások alkalmával a tábori oltárnál bemutatott szentmisék, az esti tábortűznél énekelt dalok, énekek, elmondott versek, a fiúk s a vezetők vallásos jellegű megnyilatkozásai, valamint a cserkészmozgalom zseniálisan felépített nevelési módszereiben rejlő lehetőségek kihasználása mennyire át tudta alakítani, emberibb emberré, vallásosabb ifjúvá tudta formálni a cserkészcsapatok tagjait.

*

Az egyház, mint a mondottakból kitűnik, az 1930-as és az 1940-es években a katolikus társadalom különböző rétegeinek megszervezésével is igyekezett híveiből vallásos, buzgó, apostoli lelkületű személyiségeket nevelni. Ezt a célt szolgálták iskolái, karitatív és kulturális intézményei, templomai, a lelkipásztorkodás különféle módszerei és az ezeket felhasználó papjai és szerzetesei. Ahogyan a két világháború között mindenekelőtt hívei megszentelésére törekedett, úgy ez volt tevékenységének legfőbb célja a második világháború után, amikor lényegesen más körülmények közepette, a szocialista társadalomban kellett hivatását teljesíteni.

Bibliográfia a VI. fejezethez

- A magyar katolikus püspöki tanácsok története és jegyzőkönyvei 1919–1944 között I–II*, kiad. ADRIÁNYI GÁBOR–BEKE MARGIT, München 1992.
- BALOGH MARGIT, *A KALOT és a katolikus társadalompolitika 1935–1946*, Budapest 1998 (33–85: A KALOT kibontakozása).
- GERGELY JENŐ, *A katolikus egyházi elit Magyarországon 1919–1945*, Budapest 1992.
- GERGELY JENŐ, *Eucharisztikus világkongresszus Budapest 1938*, Budapest 1988.
- SPANNENBERGER, NORBERT, *Die katholische Kirche in Ungarn 1918–1939. Positionierung im politischen System und „Katholische Renaissance“*, Stuttgart 2006 (112–136: Die Sakralisierung des Nationalen durch die Amtskirche).

VII. Magyarország szovjetizációja: az egyház térdre kényszerítése (1945–1950)

Jegyzet: SZÁNTÓ KONRÁD, *A kommunizmusnak sem sikerült. A magyar katolikus egyház története 1945–1991*, Miskolc 1992, 7–24.

Bibliográfia a VII. fejezethez

- ERDŐ PÉTER, *Mindszenty és prímási tisztsége*, Mindszenty József emlékezete (szerk. Török József), Budapest 1995, 19–32.
- GYARMATI GYÖRGY, *A Mindszenty-ügy „diplomáciai” rendezésének kudarca*, Történelmi Szemle 42 (2000) 1–2, 69–90.
- BALOGH MARGIT, *Kötélhúzás a kulisszák mögött. Czaplak Gyula egri érsek tárgyalásai 1948-ban, Az egyházi iskolák államosítása Magyarországon 1948.* (szerk. Szabó Csaba–Szigeti László) Budapest 2008, 65–102. [rövidített változat: Vigilia 73 (2008) 813–822.]
- DONÁTH PÉTER, *Súlyos következményekkel járó játszmák a katolikus tanító(nő)képzők államosítása körül*, Az egyházi iskolák államosítása Magyarországon 1948. (szerk. Szabó Csaba–Szigeti László) Budapest 2008, 65–102.
- *
- MÉSZÁROS ISTVÁN, *Boldogasszony Éve 1947/48. Mindszenty bíboros evangelizációs programja*, Budapest 1994.
- GERGELY JENŐ, *A Mindszenty-per*, Budapest 2001.
- Az 1950-es egyezmény és a szerzetesrendek felszámolása Magyarországon (Dokumentumok)*, kiad. GERGELY JENŐ, Budapest 1990.
- GÁRDONYI MÁTÉ, *Kerkai páter „somogyi kísérlete” (1948)*, Memoriae tradere. Tanulmányok és írások Török József hatvanadik születésnapjára (szerk. Füzes Ádám–Legeza László), Budapest 2006, 133–140.
- A Nemzetgyűlés elnöke volt. Varga Béla vallomásai életútjáról*, Budapest 1998.

VIII. A kommunista állam és az egyház teljes szembenállásának évei (1950–1964)

Jegyzet: SZÁNTÓ KONRÁD, *A kommunizmusnak sem sikerült. A magyar katolikus egyház története 1945–1991*, Miskolc 1992, 25–60.

Bibliográfia a VIII. fejezethez

- BALOGH MARGIT, *A katolikus egyház és a forradalom. Események a források tükrében 1955 őszétől 1956 őszéig*, A katolikus egyház 1956-ban (szerk. Rosdy Pál), Budapest 2006, 11–55.
- SOÓS VIKTOR ATTILA, „Kedves Barátom”. *A Központi Szeminárium papjainak és kispapjainak sorsa az 1956-os forradalom alatt és a megtorlás időszakában*, A katolikus egyház 1956-ban (szerk. Rosdy Pál), Budapest 2006, 57–101.
- MIKÓ ZSUZSANNA, *Magyar katolikusok elleni bírósági eljárások (1956–1963)*, Magyar Katolikus Egyház 1956 (szerk. Szabó Csaba), Budapest 2006, 143–161.
- MÓZESSY GERGELY, *Az 1956-ot követő megtorlás hatása Kisberk Imre püspök életútjára*, Magyar Katolikus Egyház 1956 (szerk. Szabó Csaba), Budapest 2006, 123–141.
- *
- SALACZ GÁBOR, *A magyar katolikus egyház tizenbét esztendeje (1948–1964)*, München 1988.
- A magyar katolikusok szenvedései 1944–1989*, szerk. HAVASY GYULA, Budapest, 1990.
- MÉSZÁROS ISTVÁN, *...Kimaradt tananyag... Diktatúra és egyház 1945–1990 I–III*, Budapest 1993–1995.
- BOZSÓKY PÁL GERŐ–LUKÁCS LÁSZLÓ, *Az elnyomatásból a szabadságba. Az egyház Magyarországon (1945–2001)*, Budapest 2005.
- HETÉNYI VARGA KÁROLY, *Papi sorsok a borogkereszt és a vörös csillag árnyékában*, Abaliget 1992–
- GÁRDONYI MÁTÉ, *Túlélés – együttműködés – ellenállás. A katolikus egyház stratégiái a „népi demokráciákban”*, in *Felekezetek, egyházpolitika, identitás Magyarországon és Szlovákiában 1945 után - Konfesie, cirkevna politika, identita na Slovensku a v Maďarsku po roku 1945* (szerk. Balogh Margit), Budapest 2008, 149–156 és 157–164.

- ORBÁN JÓZSEF GYULA, *Katolikus papok békemozgalma Magyarországon (1950–1956)*, Budapest 2001.
- BALOGH MARGIT–SZABÓ CSABA, *A Grósz-per*, Budapest 2002.
- SZÁNTÓ KONRÁD, *Az 1956-os forradalom és a katolikus egyház*, Miskolc 1993.
- KAMARÁS ISTVÁN, *Bűvópatakok. A szentimrevárosi katolikus ifjúsági mozgalom története 1949-től 1961-ig*, Budapest 1992.
- DOBSZAY JÁNOS, *Így – vagy sehoggy! Fejezetek a Regnum Marianum életéből*, Budapest 1991.
- VIRT LÁSZLÓ, *Nyitott szívvel. Márton Áron erdélyi püspök élete és eszméi*, Budapest 2002.
- Üldözött jezsuiták vallomásai*, szerk. SZABÓ FERENC, Budapest 2005.

IX. Kollaboráció a „szocializmus építésében” (1964–1990)

Jegyzet: SZÁNTÓ KONRÁD, *A kommunizmusnak sem sikerült. A magyar katolikus egyház története 1945–1991*, Miskolc 1992, 61–109.

Bibliográfia a IX. fejezethez

- GYARMATI GYÖRGY, *Megfigyelők és megfigyelték – társadalomtörténeti nézőpontból*, Bárka 16 (2008) 6, 67–75.
- TOMKA MIKLÓS, *A vallásosság mint az elitbe kerülés ellenpólusa a Kádár-korszakban*, Rendszer-váltás és Kádár-korszak (szerk. Majtényi György–Szabó Csaba), Budapest 2008, 557–568.
- SOÓS VIKTOR ATTILA, „Mátraí” fedőnevű ügynök az állambiztonsági szervek szorításában, *Egyháztörténeti Szemle* 8 (2007) 145–173.
- UNGVÁRY KRISZTIÁN, *Koncepciók per a Kádár-rendszerben: a Hagemann-ügy*, Elhallgatott múlt. A pártállam és a belügy. A politikai rendőrség működése Magyarországon 1956–1990 (szerk. Tabajdi Gábor–Ungváry Krisztián), Budapest 2008, 312–319.
- GÁRDONYI MÁTÉ, *A magyar katolikus egyház önértelmezése a pártállam idején*, *Vigilia* 69 (2004) 25–32.
- GÁRDONYI MÁTÉ, *Katolikus teológiai útkeresés a szocializmus évtizedeiben. Egyházpolitika és teológia összefüggése*, Az 1945 utáni magyar katolikus egyháztörténet új megközelítései (Seriá Historiae Dioecesis Quinqueecclesiensis 3; szerk. Varga Szabolcs–Vértesi Lázár), Pécs 2007, 115–132. [Rövidített változata: *Magyar teológusok útkeresése a szocializmus évtizedeiben*, *Vigilia* 72 (2007) 749–758.]
- *
- TOMKA FERENC, *Halálra szántak, mégis élünk! Egyházüldözés és ügynökkérdés 1945–1990*, Budapest 2005.
- Mindszenty és a batalom. Tizenöt év az USA követségén*, szerk. ÓLMOSI ZOLTÁN, Budapest 1991.
- SZÁNTÓ KONRÁD, *Az egyházügyi hivatal titkai*, Budapest 1990.
- PÁL JÓZSEF, *Békepapok. Katolikus békepapok Magyarországon (1950–1989)*, Budapest 1995.

- KÖBEL SZILVIA, *„Oszd meg és uralkodj!” Az állam és az egyházak politikai, jogi és igazgatási kapcsolatai Magyarországon 1945–1989 között*, Budapest 2005.
- SZABÓ CSABA–SOÓS VIKTOR ATTILA, *„Világosság”. Az Állami Egyházügyi Hivatal és a bírszerzés tevékenysége a katolikus egyház ellen*, Budapest 2006.
- LÉNÁRD ÖDÖN *et al.*, *Utak és útvesztők*, Budapest 2006.

Kronológia

- 1903** Fővárosi hittanárok – Prohászka Ottokár tanítványai – megalapítják a *Regnum Marianum* papi közösséget.
- 1907** A *lex Apponyi* néven ismert népiskolai törvény értelmében a hitoktatást is magyarul kell végezni a nemzetiségi többségű iskolákban. A törvény e szakaszát 1914-ben hatályon kívül helyezik.
- 1907** A szlovák nemzeti mozgalmat támogató felvidéki papság ellen a püspökök az állami szervekkel karöltve lépnek fel. Az Andrej Hlinka pap-politikus mellett tüntető csernovai hívekre a csendőrök a templom előtt tüzet nyitnak (csernovai eset).
- 1907** A katolikus eszmék társadalmi érvényesítése céljából megalakul a Katolikus Népszövetség, a sajtóapostolkodás előmozdítása érdekében pedig a Katolikus Sajtóegyesület.
- 1909** X. Pius pápa rendelkezése folytán Magyarországra nem terjed ki az előző évben kiadott *Ne temere* dekrétum hatálya, így továbbra is érvényesek a protestáns lelkész előtt megkötött vegyes házasságok (a kedvezmény az 1917-es Kánonjogi Kódex bevezetésével 1918-ban hatályát veszti).
- 1910** A Trianon előtti utolsó népszámlálás szerint Magyarország lakosságának (Horvátország nélkül) felekezeti megoszlása a következő: 60,3 % katolikus (49,3 % római katolikus, 11 % görög katolikus), 12,8 % ortodox, 14,3 % református, 7,1 % evangélikus, 0,4 % unitárius, 5 % izraelita.
- 1911** Prohászka Ottokár székesfehérvári püspök három műve az *Index*re kerül.
- 1912** A magyar anyanyelvű görög katolikusok részére felállítják a hajdúdorogi püspökséget (székhelye rövid ideig Debrecen, majd Nyíregyháza). Ez tiltakozást vált ki a magyarosítástól féltő román görög katolikusok részéről, amivel összefüggésben 1914-ben merényletet kísérelnek meg Miklósy István püspök ellen.

- 1912** Bangha Béla jezsuita szerkesztésében megindul a Magyar Kultúra című katolikus világnézeti folyóirat.
- 1912** Megalakul a Magyar Cserkészszövetség.
- 1918** Bangha Béla szervezésében megalakul a Központi Sajtóvállalat (KSV), amely a két világháború között számos politikai és hitbuzgalmi lapot ad ki.
- 1918** Novemberében a katolikus püspökök támogatásukról biztosítják az őszirózsás forradalom nyomán kialakult új politikai berendezkedést. A forradalom erjesztően hat az alsópapság körében is, létrejön a Papi Tanács. A politikai katolicizmus erőinek összefogása végett megszervezik az Országos Katolikus Tanácsot. A korábbi katolikus autonómia-törekvések hirtelen ismét aktuálissá válnak, Csernoch János prímás támogatja az autonómia legalsó fokának, az egyházközségi szervezetnek a kiépítését. A Károlyi-kormány kapcsolatot keres a Szentszékkal, amely gyakorlatilag megszüntnek tekinti a főkegyúri jogot.
- 1919** Március 21.–augusztus 1. a Tanácsköztársaság hónapjaiban kimondják az állam és az egyház szétválasztását, államosítják az összes egyházi tulajdont és a felekezeti iskolákat, beszüntetik a hitoktatást. Az egyházi ügyeket a Vallásügyi Likvidáló Bizottság intézi.
- 1919** Augusztus 1. után hatályon kívül helyezik a Tanácsköztársaság intézkedéseit, keresztény pártok alakulnak, amelyek a politikai élet meghatározó erőivé válnak. A „keresztény-nemzeti kurzus”, amelynek propagálásában nagy szerepet játszik a keresztény sajtó (KSV lapjai), kedvezően hat a vallási élet fellendülésére. Budapesten új plébániák alapítására kerül sor, megszervezik az egyházközségeket, előbb a fővárosban, a következő évek során pedig vidéken is.
- 1920** A nemzetgyűlés törvényben határozza meg Horthy Miklós kormányzó jogkörét, amely a főkegyúri jogot nem érinti. A trianoni békeszerződés aláírása után a magyar kormány diplomáciai kapcsolatot létesít a Szentszékkal.

1920 Felállítják a tábori püspökséget, melynek első vezetője Zadravecz István ferences szerzetes, aki 1926-ban belekeveredik a frankhamisítási botrányba, és lemond.

1920 A Trianon utáni első népszámlálás adatai szerint Magyarország lakosságának felekezeti megoszlása a következő: 66,1 % katolikus (63,9 % római katolikus, 2,2 % görög katolikus), 21 % református, 6,2 % evangélikus, 0,6 % ortodox, 5,9 % izraelita, 0,2 % egyéb.

1922 Száműzetésben meghal az utolsó magyar király, IV. Károly (1916–1918), akit 2004-ben avatnak boldoggá.

1922–1923 A Szenszék rendezi a magyarországi egyházmegyéket trianoni határokon túlra került részeinek egyházkormányzati helyzetét (gyakorlatilag elválasztják őket az eredeti egyházmegyéktől).

1923 Slachta Margit, aki 1920-ban az első nőként került be a nemzetgyűlésbe, megalapítja a világi életben apostolkodó Szociális Testvérek Társaságát.

1924 Az eperjesi görög katolikus egyházmegye Magyarországon maradt plébániáiból a Szenszék létrehozta a Miskolci Apostoli Kormányzóságot (Exarchátust).

1924 A Római Magyar Intézet keretében Egyházi Kollégium nyílik, amely 1936-ban önállósul, 1940-től pedig Pápai Magyar Intézet néven működik.

1926 Elhangzik az első szentbeszéd a rádióban, az apostolkodás e formájának nagy alakja Tóth Tihamér.

1927 A Szenszék és a magyar kormány megegyezik a püspökkinevezések módjáról: a kormány előzetes konzultáció során politikai kifogást emelhet a pápa jelöltje ellen (*intesa semplice*).

1927 A szegénygondozás intézményes megoldásaként kidolgozzák az Egri Normát, amelyet a városokban a ferences szegénygondozó nővérek valósítanak meg.

1931 Meghal Batthyány-Strattmann László herceg, a „szegények orvosa”. Boldoggá avatására 2003-ban kerül sor.

1932 A katolikus egyesületek összefogása végett az Országos Katolikus Szövetség helyett a püspöki kar életre hívja az *Actio Catholica*-t.

1935 Megjelenik a *Vigilia* című folyóirat, a modern katolikus törekvések orgánuma.

1936 Szegeden Kerkai Jenő jezsuita a parasztfjúság keresztény elkötelezettségének erősítése végett életre hívja a KALOT-ot (Katolikus Agrárfjúsági Legényegyletek Országos Titkársága, később Testülete). A szervezet népfőiskolái a fiatalok lelki, szellemi és szakmai fejlődését szolgálják. Ugyanekkor kezd szerveződni a falusi lányok számára a KALÁSZ (Katolikus Leánykörök Szövetsége).

1937 Jezsuita vezetéssel létrejön az Egyházközségi Munkásszakosztályok (EMSZO) nevű szervezet, amely a hivatásrendiséget tűzi zászlajára.

1938 Az államalapító király halálának 900. évfordulóján Szent István évet tartanak, amelynek csúcspontja az Eucharisztikus Világkongresszus.

1938–1941 Míg az első két zsidótörvénnyel (1938, 1939), amelyek a gazdasági és kulturális élet „aranyosítását” tűzték ki célul, a keresztény felekezetek vezetői egyetértettek, a harmadik zsidótörvényt (1939), amely megtiltotta a „zsidó fajúak” és a nem zsidók házasságát, már tiltakozással fogadták. A zsidótörvények által sújtott katolikusok megsegítésére 1939-ben jön létre a Magyar Szent Kereszt Szövetség.

1943 Apor Vilmos püspök meghívására titokban ülésezik a katolikus közéleti személyiségek győri tanácskozása, amelyen a háború utáni politikai lehetőségeket latolgatják.

1944 A zsidók deportálása ellen Angelo Rotta pápai nuncius mellett több főpap is tiltakozik nyilvánosan és beadványok útján. Az üldözöttek mentéséből elsősorban szerzetesközösségek veszik ki a részüket, Salkaházi Sára szociális testvért ezért a nyilasok kivégzik (boldoggá

avatására 2006-ban kerül sor). A Dunántúl főpásztorai memorandumban kéri a nyilasokat a még el nem pusztított országrész megkímélésére.

1945 Az ország hadszíntérre válása jelentős veszteségeket okoz az egyháznak is. Az orosz katonák megérkezésekor nők védelmében hal vértanúhalált Apor Vilmos győri püspök, akinek boldoggá avatására 1997-ben kerül sor.

1945 A földreform megfosztja anyagi alapjaiktól az egyházi intézményeket. A pápai nuncius kiutasításával megszakad a diplomáciai kapcsolat a Szentszék és Magyarország között. A püspöki kar első körlevelében elfogadja az új politikai berendezkedést. Megjelenik az *Új Ember* című hetilap, ami évtizedeken át a magyar katolikus egyház „hivatalos” sajtóorgánuma lesz. XII. Pius pápa Mindszenty Józsefet nevezi ki esztergomi érsekké.

1946 A Teréz körúti gyilkosság ügyén sor kerül az egyházi egyesületek felosztatására (a legjelentősebb a félmillió tagot számláló KALOT, a cserkészet 1947–1948 folyamán számolják fel). A Belügyminisztérium Államvédelmi Osztályán (ÁVO) belül létrejön az egyházpolitikai osztály. Az egyház titkosszolgálati ellenőrzése a kommunista rendszer összeomlásáig fennmarad (1956 után a BM III/III. csoportfőnökség keretében, amely a belső reakció elhárításával foglalkozik).

1947–1948 A „fordulat éve” előtti utolsó nagyszabású katolikus rendezvénysorozat a Boldogasszony Éve, amelyen becslések szerint 4,6 millió hívő vesz részt. Az ünnepek fő szónoka rendszerint Mindszenty bíboros.

1947 Az országgyűlési választáson a kereszténydemokrata irányultságú Demokrata Néppárt a második legtöbb szavazatot kapja, annak ellenére, hogy a püspöki kar nem támogatja kifejezetten, mivel a pártnak a kommunistákkal szembeni stratégiája eltér Mindszenty hercegprímás irányvonalától.

1948 Miután a református és evangélikus egyház – hiteles vezetőitől (Ravasz László és Ordass Lajos püspökök) megfosztva – egyez-

ményt írt alá az állammal, egyre nagyobb nyomás nehezedik a katolikus egyházra is. Nyáron a pócspetri eset ügyével sor kerül az egyházi iskolák államosítására, ősszel hajszát indítanak Mindszenty bíboros ellen, akit karácsony másnapján letartóztatnak.

1949 A Mindszenty-per után kiteljesedik a papok és a hívek megfélemlítése, bár az új alkotmány kimondja a vallás- és lelkiismereti szabadságot, valamint az állam és az egyház elválasztásának elvét. Ősztől bevezetik a fakultatív hitoktatást.

1949 Utoljára kötelező kérdés a népszámláláson a felekezeti hovatartozás. A lakosság felekezeti megoszlása a következő: 70,5 % katolikus (67,8 % római katolikus, 2,7 % görög katolikus), 21,9 % református, 5,2 % evangélikus, 1,5 % izraelita, 0,8 % egyéb, 0,1 % felekezet nélküli.

1950 Nyarán előbb sor kerül a szerzetesek elhurcolására rendházaikból, majd állami közreműködéssel megalakul a békepapi mozgalom. Ennek hatására a püspöki kar nevében Grösz József kalocsaiersek „egyezmény”-t ír alá a kormánnyal, amelyben az egyház vállalja, hogy nem helyezkedik szembe az államrenddel. Az egyezmény nyomán felosztatják a szerzetesrendeket, csak négy rend (bencés, ferences, piarista, iskolánövér) működhet tovább korlátozottan, és vezethet nyolc katolikus gimnáziumot. A teológiai kart leválasztják a budapesti egyetemről, létrejön a Pázmány Péter Hittudományi Akadémia. A papságtól államesküet követelnek az államsegély (kongrua) további biztosítása fejében.

1951 A teljes állami egyházirányítás szerveként felállítják az Állami Egyházügyi Hivatalt, amelynek megbízottai a békepapokkal karöltve átveszik a püspökségek irányítását. A főkegyúri jog szellemének megfelelően a püspökök és rendfőnökök kinevezését előzetes állami hozzájáruláshoz kötik. A kalocsaiersek ellen folyó Grösz-perben és a hozzákapcsolt mellékperekben 30 egyházi személyt ítélnak börtönbüntetésre (köztük Endrédy Vendel zirci apátot is, Vezér Ferenc pálos szerzetest pedig halálra ítélik). Ennek hatására a megfélemlített püspökök is leteszik az államesküet.

1952 Sor kerül négy szeminárium bezárására. 1952–1956 között újabb papi perek zajlanak (Bulányi-per, veszprémi szemináriumi per, jezsuita perek).

1953 A Nagy Imre-kormány alatt némileg mérséklődik az állami beavatkozás az egyházkormányzatba.

1956 A forradalom napjaiban az egyház azonosul a nemzeti célokkal. Mindszenty bíboros néhány napra kiszabadul fogságából, majd az amerikai nagykövetségre menekül. A forradalom leverése utáni megtorlás az egyházat is sújtja.

1957 A Zsinati Kongregáció két dekrétuma elrendeli a püspökeiknek nem engedelmeskedő „békepapok” kiközösítését. Ennek ellenére a békemozgalom a Püspöki Kar felügyelete alatt újjászerveződik (*Opus pacis*), és az egyházi életben bekövetkezik a teljes visszarendeződés. Állami részről a középszintű egyházi állások betöltését is előzetes hozzájáruláshoz kötik.

1959 Miután a kispapok nem hajlandók részt venni egy „békegyűlésen”, a Központi Szemináriumból szinte az összes növendéket elbocsátják (Központi-ügy). A felsőbb éveseknek Tabódy István megszervezi az illegális képzést, és 1960-ban sor kerül titkos szentelésekre is.

1961 A legnagyobb létszámú egyházi perben kisközösségi tevékenységért 76 főt ítélnak el (ciszterciek, regnumi papok és világiak). A perbefogottakat állami nyomásra főpásztoraik is megbélyegzik.

1962–1965 A II. Vatikáni Zsinaton az állam által engedélyezett számban részt vehetnek magyar főpapok is.

1964 A Szentszék és a Magyar Népköztársaság részleges megállapodásban rögzíti a püspökkinevezések rendjét (a jelöltekről a két fél egyeztet, a pápa az Elnöki Tanács előzetes hozzájárulásával nevezhet ki püspököket), a Szentszék tudomásul veszi az államesküit, újra a püspöki kar felügyelete alá kerül a Pápai Magyar Intézet Rómában. A felek nem nyilvános jegyzőkönyvben rögzítik azokat a kérdéseket, amelyekben nem sikerült megállapodni. Elkezdődik az üresedésben lévő püspöki székek betöltése.

1965 Újabb persorozatban 30 egyházi személyt ítélnak börtönbüntetésre.

1965–1970 Bevezetik hazánkban a II. Vatikáni Zsinat liturgikus reformjait.

1971–1972 Az utolsó papi, kisközösségi perekben regnumi papokat és világiakat, illetve domonkosokat ítélnak el.

1971 A Szentszék és a Magyar Népköztársaság megegyezése alapján Mindszenty bíboros távozik az Egyesült Államok budapesti követiségéről (saját elhatározásából Bécsben, a Pázmáneumban telepszik le). Ezzel egy időben a Szentszék feloldozza a békepapokat a még 1957-ben kimondott kiközösítés alól.

1976 Kiadják az új katolikus bibliafordítást.

1974–1976 Miután Mindszenty bíboros a pápa felszólítására sem hajlandó lemondani érseki tisztségéről, VI. Pál az esztergomi széket üresnek nyilvánítja (a bíboros 1975-ben hal meg). Ezt követően esztergomi érsekké nevezik ki Lékai Lászlót, ezzel a magyar hierarchia teljessé válik. A következő másfél évtizedben az állam és az egyház viszonyát a Lékai bíboros nevével fémjelzett „kis lépések politikája” jellemzi.

1977 A Vatikánban VI. Pál pápa fogadja Kádár Jánost, az MSZMP első titkárát. A pápa közbenjárására kiszabadul az utolsó politikai okból elítélt katolikus pap, Lénárd Ödön piarista, aki közel 18 évet töltött a kommunisták börtöneiben.

1978 A Hittudományi Akadémia keretében elindul a világiak teológiai képzését szolgáló Levelező Tagozat.

1980 A római Szent Péter Bazilika altemplomában II. János Pál pápa felszenteli a Magyarok Nagyasszonya kápolnát.

1982 A püspöki kar teológiai és politikai nézetei miatt elítéli Bulányi György piaristát, a „Bokor” kisközösségi mozgalom vezetőjét, akinek írásait a Hittani Kongregáció is vizsgálni kezdi. A Bulányi-ügy megosztja a papságot és a kisközösségeket. A konfliktus 1996-ban zárul le.

1986 Nemzetközi katolikus-marxista párbeszéd zajlik Budapesten.

1988 Megalakul a Magyar Máltai Szeretetszolgálat, amely akkor tesz szert hazai és nemzetközi ismertségre, amikor a következő évben a segélyszervezet vezetője, Kozma Imre zugligeti plébániáján befogadja a keletnémet menekülteket.

1989 A rendszerváltozás folyamatában megszűnik az Állami Egyházügyi Hivatal és a békepapság szervezete, ismét működési engedélyt kapnak a szerzetesrendek és az egyházi iskolák, cenzúrázás nélkül jelenhetnek meg az egyházi lapok és könyvek.

1990 Az utolsó pártállami parlament elfogadja a vallásügyi törvényt, hatályon kívül helyezik az 1950-es és 1964-es egyezményt, valamint diplomáciai kapcsolat létesül a Szentszékkal. A püspöki kar körlevelet ad ki *A keresztények részvétele a társadalmi megújulásban* címmel, amely számba veszi a magyar egyház előtt álló feladatokat. A püspöki kar a kompromittálódott Paskai László bíboros, esztergomi érsek helyett az 1987-ben kinevezett Seregély István egri érseket választja elnökévé.

1991 II. János Pál pápa apostoli látogatást tesz Magyarországon: Budapesten, Esztergomban, Pécsen, Máriapócsen, Debrecenben és Szombathelyen találkozik a hívekkel, a politikai és kulturális élet képviselőivel, a nagyobb felekezetek vezetőivel. – Az országgyűlés törvényt fogad el az államosított egyházi ingatlanok tulajdonviszonyainak rendezéséről (egyházi kárpótlás).

1992 Megalakul a Pázmány Péter Katolikus Egyetem.

1993 II. János Pál bullája alapján sor kerül az egyházmeggyék határainak módosítására, két új püspökség jön létre (debrecen-nyíregyházi és kaposvári püspökség), Veszprém érsekség rangjára emelkedik.

1994 Újra felállítják a tábori püspökséget.

1996 Az apátság 1000 éves fennállása alkalmából II. János Pál Pannonhalmán tesz látogatást. – A püspöki kar kiadja az *Igazságosabb és testvériesebb világot!* című körlevelet, amely a magyar társadalom égető kérdéseivel foglalkozik.

1997 Megkötik a vatikáni–magyar szerződést, amely az egyházi intézmények állami finanszírozásának kérdéseit és az ingatlankárpótlás lezárását szabályozza.

2000 A magyar egyház a kereszténység felvételének ezredik évfordulóját ünnepli (*millennium*).

Függelék

MAGYARORSZÁG EGYHÁZMEGYÉI 1993 UTÁN

Az magyarországi egyházmegyék jelenlegi határait II. János Pál pápa 1993. május 30-án kelt *Hungarorum Gens* kezdetű apostoli konstitúciójában határozta meg. A rendelkezés gyökeresen átalakította a szentistváni-terezianus-posztjozefinista egyházszervezetet.

Az 1993-tól érvényes állapotok szerint a trianoni határokon belül 13 egyházmegye található a 4 egyháztartományba osztva.

- I. ESZTERGOM-BUDAPEST (szuffr. Győr, Székesfehérvár)
- II. KALOCSA (szuffr. Pécs, Szeged-Csanád)
- III. EGER (szuffr. Vác, Debrecen-Nyíregyháza)
- IV. VESZPRÉM (szuffr. Szombathely, Kaposvár).

Még két ordinariátus (egyházmegyei rangú intézmény) működik ezeken kívül. Az esztergom-budapesti érsek-metropolitának alárendelt Tábori Püspökség, valamint a közvetlenül a Szentszékhez tartozó (*nullius*) Pannonhalmi Területi Főapátság.

Ez a jegyzet a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Karán folyó történelem szakos BA-képzés (*Baccalaureatus Artium*) legújabbkori egyháztörténeti szemináriumának alapvető tananyagát, vezérfonalát tartalmazza. Használatát a történeti fogalmak, folyamatok kellő tanári magyarázata egészíti ki. E nyomdai úton nem, csupán digitális (pdf) formátumban a világhálón publikált munka SZÁNTÓ KONRÁD, *A katolikus egyház története II*, Budapest 1985 c. munka vonatkozó fejezeteinek belső használatra szerkesztett változata.

A kronológiát összeállította és a szerkesztésben közreműködött: Rev. Dr. GÁRDONYI MÁTÉ,
Történettudományi Intézet
Szerkesztette: Dr. TUSOR PÉTER egyetemi docens, Történettudományi Intézet